

Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә

СЕНТЈАБР—ОКТЈАБР

1983

№ 5 (83)

(МЕТОДИК МӘЧМУӘ)

Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијинин органы
«Азәрбајҗан мәктәби» журналына элавә

МҮНДӘРИЧАТ

Күнүзадылмыш мәктәб вә группарын иши һаггында	3
Фәиләрин тәдриси вә иш тәчрүбәси	
Ј.Кәримов — Оху тә'лими һаггында	7
Ш. Мәммәдова — Бир даһа ифадәли оху һаггында	13
Е. Аһазаров — Исә (-са,- сә)-нин омонимлији	14
А. Бағыјева — Ријазиијат дәрсләриндә шакирдләрин идрак фәалијјәтинин инки- шаф етдирилмәси тәчрүбәсиндән	16
М.Красилникова — Мусиги тә'лими консепсијасынын гурулмасы јолунда	20
Р. һүсәјнова — Ибтидаи синифләрдә шакирдләрин әмәк тә'лими вә тәрбијәси- нин тәшкили	22
Психоложи мәсәләләр	
М. һәмзәјев — Шакирдләрин тә'лим фәалијјәтинин мотивланмәси һаггында	25
Тәрбијә мәсәләләри	
Ј. Талыбов — Шакирдләрин шүүрлу интизам тәрбијәси	30
Н. Кәримова — Коллективчилик тәрбијәси шакирдләрин идеја-сијаси тәрбијәси- нин таркиб һиссәси кими	34
М. Нәсруллајев — Сағлам олмаг истәјирәнсә...	37
И. Әлијев — Күнүзадылмыш группарда ојунлар	45
Мәктәбәгәдәр тәрбијә	
З. Асланова — Ушагларда психи хусусијјәтләрин инкишафы	48
К. Бағырова — Бәдиә әдәбијјат нүмунәләри вәситәсилә ушагларын тәрбијәсин- дә аилә илә бағчанын албир иши	53
Ушаг бағчасы үчүн нүмунәви бәдән тәрбијәси програмы	55
Рәсми шә'бә	
Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијиндә	62

Баш редактор: З. ӘЛИЈЕВА.

Редантор: Ј. Кәримов.

Редаксија һеј'әти: С. Аббасова, Л. Гомгарова, Р. Мәһдијева, М. Мусајев,

З. Османов, М. Сәфәров, М. Һәмзәјев, Ә. Шүкүров.

Техники редактор вә корректор: Валех Садыгов.

Јығылмаға верилмиш: 22.06.1983. Чапа имзаланмыш: 28.09.1983. Кағыз
форматы 70×108^{1/16}—2,0 кағыз вәрәги. Кағыз: тип № 2. Шриффт дәсти: корпус
Јүксәк чап үсулу. 4,0 физики чап вәрәги. 5,6 шәрти чап вәрәги. 5,6 муәллиф
вәрәги.

ФГ 30063.

Сифариш 4727.

Тираж 21 206

Редаксијанын уиваны: Бақы шәһәри, Низами күчәси, 58.

Телефонлар: 93-13-45, 32-37-33.

Бақы шәһәри, Азәрбајҗан КП МК-нын «Коммунист» нәшријјаты.

© «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә, № 5, 1983.

«ИБТИДАИ МЕКТЕБ ВЕ МЕКТЕБЕГЕДЕР ТЕРБИЕ»

(«Начальная школа и дошкольное воспитание»)

Методический сборник. Приложение к журналу
«Азербайджан мектеби» — органа Министерства просвещения
Азербайджанской ССР, № 5, 1983.

СОДЕРЖАНИЕ

О работе продленных школ и групп	3
Преподавание предметов и опыт работы	
Я. Керимов — Об обучении чтению	7
Ш. Мамедова — Еще раз о выразительном чтении	13
Э. Аназаров — Омонимия иссе (-са, -се)	14
А. Багиева — Из опыта активизации познавательной деятельности учащихся на уроках математики	16
М. Красильникова — На пути к построению концепции обучения музыке	20
Р. Гусейнова — Организация трудового обеспечения и воспитания учащихся в начальных классах	22
Вопросы психологии	
М. Гамзатов — О мотивировании учебной деятельности учащихся	25
Вопросы воспитания	
Ю. Талыбов — Воспитание сознательной дисциплины учащихся	30
Н. Керимова — Воспитание коллективизма как составная часть идейно-политического воспитания учащихся	34
М. Насруллаев — Если хочешь быть здоровым	37
И. Алиев — Игры в продленной группе	45
Дошкольное воспитание	
З. Асланова — Развитие психических особенностей детей	48
Г. Багирова — Совместная работа семьи и детских садов в воспитании детей средствами образов художественной литературы	53
Примерные программы по физкультуре для детских садов	55
Официальный отдел	
В Министерстве просвещения Азербайджанской ССР	62

Адрес редакции: 370000, город Баку, ул. Низами, 58.
Телефоны: 93-13-45, 32-37-33.

Город Баку, издательство «Коммунист» ЦК КП Азербайджана

КҮНҮУЗАДЫЛМЫШ МЭКТӘБ ВӘ ГРУПЛАРЫҢ ИШИ ҖАГГЫНДА

Мәктәпләр вә күнүзадылмыш групплар эн әһәмијјәтли ичтиман вә педагожи вәзифәләри јеринә јетирир. Булар гадын—аналарын чох һиссәсинин халг тәсәррүфатында истәһсалат әмәјнә чәлб едилмәсинә көмәк көстәрир, идеја-әхлати, әмәк вә естетик тәрбијәнин сәмәрәлилијинин јүксәлмәсинә имкан јарадыр, шакирдләрин дәрс мүнәфәғијјәтсизлијини, билек кејфијјәтинин зәифләмәсини аргдан галдырмаг үзрә ишдә әсас фактор олур.

Халг маариф органлары вәзијјәти һисбәтән азыр, бахымсыз, даим педагожи тәсирә еһтијачы олан аиләләрдән күнүзадылмыш групплара чәлб едилмәсинә хусуси фикир верирләр.

Күнүзадылмыш группларда мәшгул олан мәктәблиләрин бәдән тәрбијә-сағламлыг ишләринин јахшылашдырылмасы үчүн өлчү көтүрүлмүш, күн режиминә әлавә оларат бәдән тәрбијәси сааты, динамик фасиләләр дахил едилмиш вә онларла кимнастика апарылыр. Мәктәбин күнүзадылмыш групп шакирдләриндән идман мусиги вә с. синифләри комплекләшдирилир. Шакирдләрин һәр тәрәfli инкишафы вәзифәләрини һәлл етдикдә мәктәбдәнкәнар мәдәни-маариф идарәләриндән, идман чәмијјәтиндән кениш истифадә едилир. Күнүзадылмыш групп шакирдләри илә ишә мәктәбин мәзуналары, али мәктәб мәзуналары, али мәктәб тәләбәләри, һамиләр дә чәлб олунур.

Күнүзадылмыш группларын ишини планлашдырмаг үчүн «Мәктәблиләрин тәрбијәсинин нүмунәви мазмуну» програмындан кениш истифадә едилир.

Бунунла бәрәбәр, бир сыра мәктәпләрин вә халг маариф органларынын иш тәчрүбәсинин өјрәнилмәси көстәрир ки, белә мәс'улијјәтли саһәдә һәлә дә чидди нөгсаиләр вә чәтинликләр вардыр. Буларын ичәрисиндә мәктәб мүдирлијјәтинин вә халг маариф органларынын мәктәбин вә күнүзадылмыш группларын ишинә лазыми гәдәр нәзарәт вә рәһбәрлик етмәмәләрини биринчи јерә гојмаг лазымдыр. Күнүзадылмыш групплара чох вахт иккинчи дәрәчәли иш кими бахылыр. Мүдирлијјәт күнүзадылмыш группларла мәшгул олан педагогларын ишинә дәриндән фикир вермир, онларын фәалијјәтинин хусусијјәтинин өјрәнмир. Күнүзадылмыш групплара чох вахт мәктәбин фәалијјәтиндән ајрылмыш чәһәт кими бахылыр; һәммин группларда шакирдләрин идејасијәси вә әмәк тәрбијәсинин, јарадычы фәаллығынын вә ичтиман-фајдалы фәалијјәтинин вәһидлијини тә'мин едән ишин, мәктәбин бүтүн тә'лим-тәрбијә процесин системини үзви һиссәси олмасы нәзәрә алынмыш.

Күнүзадылмыш групплара мүдирлијјәт тәрәфиндән рәһбәрлик вә нәзарәт, әсасән, тәшкилати мәсәләләрдә чәмләшдирилмишдир: группун комплекләшдирилмәси, тә'лим материаллары базасынын мөһкәмләндирилмәси, кадрларын јерләшдирилмәси, јемәјин тәшкили вә с.

Бир чох мәктәб рәһбәрләри күнүзадылмыш группларда тәрбијә ишинини мазмунуна, кејфијјәтинә нәзарәт олунмасына лазымынча фикир вермир, бу мәгсәдлә групплара кетмирләр. Бу саһәдә синифдәнхариҗ, мәктәбдәнкәнар тәрбијә

ниш тәшкилатларынын фәалијјәтинә рәһбәрлик һәјата кечирилмир, күнүзадылмыш груп шакирдләри илә ишләјән бүтүн мүәллим коллективинин марагы тәмин олунмур.

Мәктәпләрдә күнүзадылмыш группларда шакирдләрин асудә саатларынын тәшкилиндә тәрбијә имкаиларындан там истифадә етмирләр. Бир чох группларда вә синифләрдә иш јекнәсәт гурулур. Үстүлүк тәшкил едән формалар бунлардыр: китабын охунмасы, мүсаһиба. Тәчрүбә ишләринин тәшкилиндә вә мазмунунда формализмә јол верилир. Мәктәблиләрин ичтимаи фәаллығынын тәрбијәсинә, онларда јарадычы тәшаббүсүн, мүстәғиллијин инкишафына аз диггәт верилир. буна көрә дә онлар тәрбијәчинин һимајәсинә сыхылырлар. Узадылмыш күндә пионер тәшкилатынын, мәктәб комсомол һамисинин ән фәал иштиракынын, шакирдләрин ичтимаи фәаллығынын, онларын мүстәғиллијинин, әмәксевәрлијинин тәрбијә едилмәси вәситәсилә шакирд өзүнүндәрәетмәсинин инкишафыны тәмин етмәк үчүн тәдбир көрүлүр.

Өзүнүһазырлығын тәшкилиндә вә апарылмасында чидли нөгсанлар вардыр. Күнүзадылмыш группларда ев тапшырыгларынын јеринә јетирилмәсинин дәрсин гаршылыгы тәһлили илә һәјата кечирилмәсинә мүдирijјәт пис нәзарәт едир. Шакирдләрин мүстәғил иши просесиндә чәтинлијин объектив сәбәбләри ачылмыр, бу да дәрс кејфијјәтинин тез-тез ашагы дүшмәсинә сәбәб олур.

Шакирдләр үчүн фәни үзрә өзүнүһазырлығын вә мәсләһәтләрин бөјүк һиссәси эффектсиз. методик чәһәтдән ашагы сәвијјәдә апарылыр, синифдә битмәјән тапшырыгы күнүзадылмыш групплара кечирәрәк, ондан алава мәшгәлә кими истифадә едирләр.

Дәрсдә кери галан шакирдләрдә фәрди ишә лазыми гәдәр диггәт верилмир. Өзүнүһазырлығын башлыча нөгсанларындан бири дә тәрбијәчиләрин, мүәллим-мәсләһәтчиләрин шакирдләрдә тапшырыгы мүстәғил

јеринә јетирмәк, китабла ишләмәк, мәлумат әдәбијјатындан истифадә етмәк бачарыгына, әмәјин тәшкилинә даир сәмәрәли пријомлары ејрәнмәләринә фикир вермәмәләридир.

Мүәллимләр тәрәфиндән ев тапшырыгы нормалары тез-тез чидли сурәтдә позулур, бир чох мәктәбдә илин биринчи јарысында I синиф шакирдләринә ев тапшырыгы, тәбиәтшүнаслыгдан, әмәкдән јазылы тапшырыглар верилир; шакирдләр схем, диаграм вә китабдан шәкил чәкмәјә чох вахт сәрф едирләр. Ев тапшырыгларынын јеринә јетирилмәси мүддәти үмуми орта үмумтәһсил мәктәбләринин низамнамәсиндә нәзәрдә тутулдугундан кәнара чыхыр.

Ајры-ајры мәктәпләрдә шакирдләрин ачыг һавада олмаларынын мүддәти јарыбајары азалыр; кәзитиләр тез-тез ев тапшырыгларынын јеринә јетирилмәси, синифдән харич тәдбирләрин апарылмасы һесабына ихтисар едилир.

Узадылмыш күн режиминдә чох вахт физики мәшгәләр вә идман мәшгәләләринә лазыми диггәт верилмир, бу да мәктәблиләрин сағламлығына вә физики инкишафына мәнфи тәсир едир.

Бүтүн бу чатышмазлыглар кикијеник режимин вә шакирдләрин сәһһәтинин көзләмәјин әһәмијјәтинин лазыми гәдәр баша дүшмәмәкдә өзүнү билдирир. Мәктәбләрин ишинин тәһлили мүдирijјәт вә халг маариф органлары тәрәфиндән гојулан режимин вә күнүзадылмыш группларын иш мазмунунун көзләнилмәсинә нәзарәтин күчләндирилмәдијини көстәрир.

Сон вахтлар бөјүк шәһәрләрдә бир синиф шакирдләриндән синифгрупп адланан күнүзадылмыш груп јарадылмасына мејл мүшаһидә олунур. Тәчрүбә көстәрир ки, белә синиф—группларын бөјүк үстүлүкләри вар. Лакин онларын комплекләшдирилмәсиндә бир сыра чәтинликләр баш верир. Бәзи әразиләрдә бир нечә синифдән сүнн олараг паралел күнүзадылмыш

синиф—групларын јарадылмасы мүшаһидә олунур; бураја зәиф оху- јан вә интизамсыз ушаглар дүшүр. Ејни заманда шакирдларын мәчбу- ри чәлб едилмәси һалларына да тәсадүф олунур. Бир синиф коллек- тивн ичәрисиндә чохлу мүвәффеғи- јәтсиз ушаглардан ибарәт синиф—групларын комплектләшдирилмә- синә белә јанаһма тәлим-тәрбија ишинин тәшкилинн чәтинләшдирир. Групларын комплектләшдирилмәси күнүзадылмыш мәктәб вә күнү- узадылмыш групу олан үмүмтәһсил мәктәбләрн һағгында биртипил Әсаснамәјә мүвәфиг оларағ апа- рылмалыдыр. Синиф—групларын јаранмасына узадылмыш күнүн сә- мәрәлилийинн гәти шәрти вә мәҗ- сәди кими бахмағ олмаз. Чохиллик тәчрүбә сүбут едир ки, паралел си- ниф шакирдлариндән ибарәт груп- ларда јахшы нәтичәјә наил олмағ имканы вар. Мүхтәлиф јени груп- ларын ишиндә дә шакирдларин өзүнү идарә етмәсиндә, тәлиминдә, һәмчинин тәрбијәсиндә бөјүк јаш- лы ушагларын балачадара һамили- јинин тәшкили, әилә шәрәнтиндә охшар психоложи мүнһт јаратмағ кими үстүн чәһәтләр вар.

Ајры-ајры мәктәбләрдә тәрбија ишләрн саатларынын бөлкүсүндән мүәллимнн дәрс јүкүнүн артырыл- масы үчүн истифадә олунур. ССРИ Маариф Назирлијинн вә Маариф Али Мәктәб Елми Идарә Ишчилә- ри һәмкарлар Иттифағынын 13 феврал 1968-чи ил тарихли, 11-М нәмрәли мәктубунда вәзәрдә тутул- дуғуна бахмајарағ, мәктәб рәһбәр- ләри фәһн мүәллимләринн күнүуза- дылмыш групларда ишләмәјә чәлб етмәк үчүн чох вахт имканизардан истифадә едә билмирләр.

Тәрбијәчиләрлә методик ишин го- јулушунун јахшылашдырылмасы проблемн чинди диггәт тәләб едир. Бир чох мәктәбләрдә күнүузадыл- мыш групларын чох олмасына бах- мајарағ тәрбијәчиләрлә методбир- ләшмәләр кечирилмир. Фәһн мү- әллимләрининн вә синиф рәһбәрлә- ринин фәәлијјәтдә олан методбир- ләшмәләрн узадылмыш күнүн иш

хүсусијјәти илә, өзүнүһазырлығын методикасы илә, фәһн үзрә мәслә- һәтләрлә, јенијетмәләрнн дәрсдәи- кәнар ишянин тәшкили илә, һәмчи- нин тәрбијәчиләрлә синиф рәһбәр- ләринин биркә фәәлијјәти илә бағ- лы олан мәсәләләрә бахмыр. I синифә кәләи ушагларын әксәријјәтинин бағчада тәрбијә алмыш ушаглардан ибарәт олдуғу мәктәбләрнн ме- тодбирләшмәләрнн узадылмыш кү- нүн тәрбијә иши илә ушағ бағчасынын иши арасындакы арды- чыллығы зәиф һәлд едир, габағчыл тәрбијәчиләрнн вә педагожи кол- лективнн узадылмыш күн проблем- ләри үзрә иш тәчрүбәләрн пәс өјрә- ниләр вә пәс тәблиғ едиләр.

Узадылмыш күндә тәлим-тәрби- ја ишләринин тәшкили үчүн ләзими шәрәнтнн јарадылмасы мәсәләләрн- вә чох вахт фикир верилмир. Күнү- узадылмыш груплара дәнми бина әјрылмыр, узадылмыш күн мәктәб- ләри вә күнүузадылмыш груплары олан үмүмтәһсил мәктәбләрн һағ- гында Әсаснамәнин 10-чу бәндиин позарағ бә'зән ушагларын мәшғәлә- ләри вә истираһәти үчүн кабинет- ләрдән, е'малатханалардан, идман вә акт салонундан, китабханадан вә с.-дән истифадә едиләр, палтарла- рын гурудулмасы, аваданлығын сахланылмасы үчүн хүсуси јер әј- рылмыр, ачығ һавада сағламлаш- дырычы ојунларын тәшкили үчүн мејданча јарадылмыр.

Күнүузадылмыш мәктәб вә груп- ларын иш хүсусијјәти халғ маариф органларындан тәләб едир ки, он- лар һәмми групларда олан шакирд- ләрнн тибби хидмәтлә әһатә олун- маларына, тибб кабинетләринин аваданлығла тәһиз едилмәсинә, мәктәбләрдә кикијеник нормаларын көзләнилмәсинә диггәти артырсын- лар. Бу мәсәләләр үзрә халғ маа- риф вә јерли сәһијјә органлары иш- чиләринин әләғә сахламалары зә- руридир.

Сон вахтларда педагожи мәтбуат- да там күн режими илә ишләјәи мәктәбин тәшкили үзрә експеримен- та бөјүк диггәт вериләр. Бу мәктәб-

ләрдә зәрури дәрсләрин бир һиссә-
си күнүн икинчи жарысына кечири-
лир, бә'зән дәрсин мүддәти ихтисар
едилир вә бир гәјдә олараг I—VIII
синиф шакирдләри дахил олмагла
һамы бүтүн күн режимн илә әһатә
олунур.

Там күн мәктәбинин ишинин әј-
рәнилмәси кедишиндә јалныз бир
сыра үстүнлүкләр дејил, бу систем-
дә мүәјјән нөгсанлар да ашкар
едилмишдир. Белә ки, күнүн бирин-
чи жарысында бүтүн фәнләр үзрә
дәрсләр кечирилир. Зәрури дәрслә-
рин бир һиссәси күнүн икинчи ја-
рысына кечирилир. Бу, шакирдлә-
рин мәктәбдәнкәнар ушаг мүәсси-
сәләринә кетмәләринә, идманла,
мусиги илә, тәсвирн ишләрлә, онла-
рын күчү чатан ев әмәјн илә мәш-
гул олмаларына манечилик көстәр-
дијинә көрә валидејиләрин чохунун
наразылығына сәбаб олур. Бадәнчә
зәиф, фәрди режимә, әлавә истира-
һәтә, јемәјә ейтијачы олан ушаглар
чәтин вәзијјәтдә галырлар. Бундан
башга, јухары синиф шакирдләри-
нин ев тапшырыгларынын јеринә
јетирилмәси ахшам саатына кечи-
рилир.

Бүтүн күн мәктәбләринин күнү-
узадылмыш группларына ушагларын
мәчбурән јазылмалары һалларына
да тәсадүф едилир. Белә мәктәб-
ләрдә тез-тез дәрсләрин мүддәти
әсассыз ихтисар едилир, фәнләр үз-
рә саатларын мигдары артырылыр,
ев тапшырыгларынын әсас мәгсәди
—мүсбәт ишләмәк вәрдишләринин
инкишафы унутулур, өзүнүһазыр-
лыг әлавә дәрсә чеврилир.

Бүтүн бунлар халг маариф ор-
ганлары ишчиләринин експеримен-
тин нәзарәтсиз кенишләзмәсинә јол
вермәјә мәчбур едир. Халг маариф
органларынын јалныз хүсуси ича-
зәси вә бу експериментә чаваб ве-
рән елми идарәнин күндәлик чидди
нәзарәти олдугда експеримент апа-
рыла биләр.

Мәктәбләрин вә күнүузадылмыш
группларын ишинин кәләчәкдә тәк-
милләшдирилмәси вәзифәләри халг
маариф органларынын сә'јини гејд
олунмуш нөгсанларын арадан гал-
дырылмасы, мәктәблиләрин тә'лим
вә тәрбијәси үзрә ишин сәмәрәли-
јинин вә кејфијјәтинин јүксәлмәси
үзәриндә чәмләшдирмәји тәләб
едир.

⊗ Күндүр вә чох әјилмиш гөвсә-гүзәһ күләк олачагыны, аз манли вә алачг гөв-
сә-гүзәһ исә јагыш јағачагыны көстәрир.

⊗ Ахшамүстү көрүнән гөвсә-гүзәһ јахшы һава, сәһәр көрүнән исә јагыш олача-
гыны билдирир.

⊗ Гөвсә-гүзәһ јагыш јаған заман әмәлә кәлмишсә вә ондакы көј рәнк, ачыг вә
сары рәнк парлагдырса, тезликлә јахшы һава олачагдыр.

⊗ Шейн чохлу дүшмәси күнүн ачыг вә јахшы олачагыны көстәрир.

⊗ Сәһәрләр думан вә чохлу иш олдугда јахшы һава кәзләнилир.

⊗ Шей нә гәдәр бол дүшәрсә, күндүз һава чох исти олар.

⊗ Јај јагышлы, пәјыз исти кезәндә гыш узун олар.

⊗ Палыд ағачынын бол мәһсулу гышын сәрт олачагыны көстәрир.

⊗ Хәзәлин кеч төхүлмәси гышын узун олачагыны билдирир.

⊗ Әкәр чөл сичаплары јуваларыны күнәј тәрәфдә ачырса, гышын сәрт олмәси
кәзләнилир.

⊗ Пәјызны ахырларында ағчаганадлар учурларса, гыш јумшаг олачг.

ОХУ ТӘ'ЛИМИ ҖАГГЫНДА

Җәһҗә КӘРИМОВ

педагожи елмләр доктору

Ушағын оху техникасына иҗәләнмәси савад тә'лиминин ән мүнүм вә зифәләриндән бири олуб, бүтөвлүкдә тә'лим процесинин әсасыны тәшкил едир. Ушаг багчаларынын мәктәбә һазырлыг группларында вә мәктәбин һазырлыг синифләриндә нормал тә'лим шәрантинда алтыҗашлылар сәрбәст охумаг вәрдишинә иҗәләнә билірләр.

Аиләдә дә еркән җашлардан ушағын бу бачарыға иҗәләнмәси гәҗҗысына галырлар. Сон илләрдә апарылмын ахтарышлар көстәрир ки, аиләдә бешҗашлыларын 5—6 фәнзи, алтыҗашлыларын исә 8—10 фәнзи бүтүн һәрфләри таныҗыр, бу вә җә дикәр сәвијјәдә охуҗа билірләр.

Ушагларын еркән җашлардан һәрфләри танымаға мејл көстәрмәләри валидејиләрини севиндирир вә оилары евдә савад тә'лими илә мәшгул олмаға чәләб едир. Башга сөзлә, буну ушагларын өзләри диктә едирләр. Белә бир вәзијјәт әсас верирми ки, савад тә'лими мүтләг аиләдә тәшкил едилмәлидир? Әслә јох? Аиләдә ушағын үмуми никишафы, мәктәбә һазырланмасы истигамәтиндә көрүлмәли мүнүм вә мәрағлы ишләр чохдур.

Аиләдә савад тә'лиминә башлаҗан валидејиләр о вахтадәк чох зәрури олан фонематик тәһлил мәрһәләсини бурахыр, ушағынын илкин наилијјәтләриндән, әмәјинин нәтичәләриндән разы галырлар. Оилар ушағын узун мүддәт һыггана-һыггана, һечаларла, һәтта һәрфләрлә охумасына фикир вермир, буну гәҗҗуни һал сәјырлар. Бә'зән исә бүтүн һәрфләри билдији һалда ушағын

сөзү охуҗа билмәмәсинә тәәччүб едирләр. Ушаг исә тә'лимә марағы вә өз гүввәсинә инамы итирир. Белә ушаглар мәктәбә кәлдикдә оилара охумағы өјрәтмәк вә мөһкәмләнмиш җанлыш вәрдишләри арадан галдырмаг чәтин олур.

Демәли, савад тә'лими мәктәбин, мүтәхәссис мүәллимин ишидир.

Белә бир суал гаршыҗа чыхыр: Мәкәр савад тә'лими дөврүндә охуҗа билмәјән ушаг сонра охумағы өјрәнмирми? Дөврүмүздә ким охуҗа билмир? Доғрудур, һамы, һәтта ән зәиф мүәллимин шакирдләри дә бир мүддәтдән сонра јухары синифләрдә охумағы өјрәнирләр. Лакин оху вәрдишинә вахтында (савад тә'лими дөврүндә) иҗәләнмәмәјин зәрәрли чәһәтләри чохдур. Һәр шәјдән әввәл, унутмаг олмаз ки, оху техникасы јазы техникасы илә сых әлағәдардыр. Сөзләрин сәһәрф таркибини дүзкүн көрә билмәјән, дәгиг охумағы бачармаҗан ушаг јазы процесиндә һәрфбурахма, һәрфартырма, бир һәрфи башгәси илә әвәз етмә һалларына јол верир. Оху вәрдишинә вахтында иҗәләнмәјән ушағын савадлы нмлә јазмасындан, кәләчәкдә, хүсусилә ифадә, ишһа јазә биләчәјиндән сөз ачмаг олмаз. Оху вә јазы техникасына иҗәләнмәк һәлә савад олмаҗыб, савада иҗәләнмәк үчүн вәситәдир. Оху техникасына иҗәләнмәни һәрфләјә-һәрфләјә охумагла мәһдудлашдыран валидејиләр, һәмчинини мүәллимләр бөјүк сәһвә јол верирләр. Савад тә'лиминин ахырында нәики һәрфләјә-һәрфләјә һәтта һечаларла охумаг гејри-мәғбул һе-

саб олунур. Оху техникасына јијәләнмәмиш шакирд узун мүддәт оху процесиндә диггәтини, әсасән, сөзүн тәркибиндәки сәсләри вә ја һечалары ардычыл јадда сахлајыб сөзү тәләффүз етмәјә, һәрфләрин сәс символикасыны дујмаға јөнәлдир. Нәтичәдә о, чох ләнк охујур, сүр'әтли охумаг кејфијјәти тә'мин едилмир.

Оху сүр'әтинин һәддән артыг ашағы олмасы ушагларын тез јорулмаларына, онларда тә'лим сә'јинин олмамасына, нәтичә е'тибарилә јүкләнмәларинә сабәб олур. Оху техникасына јијәләнмәмиш шакирд тәдрис фәалијјәтини сәмәрәли тәшкил едә, тәдрис информасијаларыны мүстәгил гавраја билмәз.

Һәддән артыг сүр'әтли оху исә сөзләрин мә'насыны баша дүшмәјә, чүмләдәки сөzlәр арасында әлағәни дујмаға, ифәдалилији көзләмәјә мане олур.

Сәсләри вә ја һечалары мүәјјән ардычыллыгла һәм дә нормал сүр'әтлә (һазырлыг синфиндә дәгигәдә 25—30 сөз, I синифдә 35—50 сөз, II синифдә 60—75 сөз, III синифдә 80—90 сөз) бирләшдирмәк гајгысындан азад олмамыш ушаг охунмуш сөзүн, чүмләнн, мәтинн мәзмунуна фикир вермәјә вахт тапз билмир. Беләликлә, охунун мүһүм бир кејфијјәти—шүурлулуг тә'мин едилмир. Мәһз сүр'әтчилиг вә шүурлулуг кими кејфијјәтләр тә'мин едилмәдијиндән шакирдләр јухары синифләрдә ири һәчмли тә'лим материалларыны охујуб чатдыра вә мәзмуну мәнимсәјә билмирләр.

Программа нәзәрдә тутуладан ашағы сүр'әтлә охујан шакирдләрлә фәрди иш апарылмалыдыр. Ушаглар охујаркән көзләринин тәкрар-тәкрар ејни сәмтә гајытмасына јол верилмәмәлидир. Мәтинн мүәјјән һиссәсинин (сөзүн, сөз бирләшмәсинин) бир бахымла әһатә олунмасына наил олмаг лазымдыр. Әзәзүнә (сәссиз) охујаркән додагларыны һәрәкәт етдирмәјә, додагалты тәләффүз етмәјә дә јол верилмәмәлидир. Оху сүр'әтини ишкишаф етдирмәк үчүн нәфәсалма үзрә ким-

настика тәшкил олунмалыдыр. Бир нечә дәфә тез нәфәс алыб јаваш-јаваш нәфәс вермәк өјрәдилмәлидир. Јапылтмачлардан истифадә етмәк ушаглары сүр'әтли охуја һазырлајыр. Оху заманы чалышмаг лазымдыр ки, ушаглар ајры-ајры һәрфләри дејил, бүтөв сөzlәри вә ифадәләри гаврасынлар. Бу процесдә периферија көрмә (гоншу сөzlәри чәлд гаврамаға һазырлашмаг-ла онлары көрмәк) бачарығыны ишкишаф етдирмәк тәләб олунур.

Оху нәдир? Д. Б. Елконин охуну сөзүн сәс формаларынын онларын график (һәрф) модели үзрә јенидән һасил олундуғу процес һесаб едир. (Бах. Д. Б. Елконин. Как учит детеј читат. Изд.-во «Знаније», М., 1976, сәһ. 17). Бурада башлыча мүддәә олур ки, охумаға јеничә башлајан ушаг дилин сәс чәһәти илә ишә башлајыр вә сөзүн сәс формаларынын јенидән һасили олмадан охунаны баша дүшмәк мүмкүн дејил.

Сәсләр тәләффүз асанлығына, һәмчинин ајрылма вә бирләшмә чәтинлијинә көрә фәргләнир. р, л, н, м сонорлары, һәмчинин х, г, с, ш кими кар самитләр ән асан тәләффүз олунур. Чәтин тәләффүз олунан самитләр п, к, т вә ән чәтин тәләффүз олунанлар ч, ф самитләридир.

Психологлар вә логопедләр көс-тәрирләр ки, нормал алтыјашлы доғма дилин фонетик системини практик шәкилдә мәнимсәјир.

Нитгин сәс чәһәтинин нечә мәнимсәнилмәси үзәриндә мүшәһидәләр м, п, б; т, д, н; к, ј кими сәмитләрн тез (3 јашда), в, ф; з, с, ш, ж самитләринин бир гәдәр сонра л, р самитләринин исә даһа сонра мәнимсәнилијини көстәрир.

Оху процесиндә һечә охунун башлыча ваһиди кими чыхыш едир. Она көрә дә һәрф-һәрф дејил һечаларла охумаг принципи ирәли сүрүлүр. Һәрф-һәрф оху сәсләрин ајрылыгда тәләффүзүнү тәләб едир. Нитг сәсләринин һәр биринин бир нечә варианты вә вариасијалары олдуғу нәзәрә алынарса, оху процесиндә һәр бир һәрфлә ифадә олу-

нан сәсин аҗрыча тәләффүз едилмәсинин гејри-елмилији, өзүнү ашкар көстәрәр. Она көрә дә һәр бир јени сәс һеча тәркибиндә (узун тәләффүз едилмәклә вә ја хусуси вурғу алтында) тәгдим олунамалыдыр. Илкин охунун дүзкүн гәјдасынын јаранмасы үчүн икисәсли ачыг һечанын (самит+саит говушмасы — нә-нә, ла-лә, да-на вә с.) һәмчинин тәксәсли ачыг һечанын (а-на, о-дун, у-шаг вә с.) охунмасы вачибдир.

Мүәллим дүзүм ләвһәсиндә кәсмә әлифба илә иш тәшкил едәркән илг нөвбәдә мәһз белә һечалы сөзләр сечмәлидир. См+СмС (самит+самит, саит) типли һечалар (стә, гра вә с.) нә гәдәр мүйүм олса да онлардан тәртиб олуимуш сөзләрлә иш охунун дахили механизминин формалашмасы просесини сахлајыр, охунун мәвгели принципини мәнимсәнилмәсини ләнкидир. Мәвгели принцип нәдир? Бу принципә көрә «оху заманы әксәр һалларда јалныз һәмин һәрф дејил; һәм дә онулла гоншу һәрфләр, ондан әввәл вә ја сонра кәлән һәрфләр нәзәрә алыныр...» (Ветвитскиј В. Г., Иванова В. Ф., Моисеев А. И. Современное русское письмо. М., 1974, сәһ. 70).

Н. И. Жинкин көстәрир ки, сөздән башламыш мәтиә гәдәр јазыда вә данышыгда сонракы һиссәләри габаглама әввәлки һиссәләри нсә һифзәтмә өзүнү көстәрир: мәсәлән, тәјјарә сөзүнү тәләффүз едәркән т сәси дејиб гуртармамыш ә сәсини демәјә һазырлашырыт. Она көрә дә тәјјарә сөзүнү т, ә, ј, ј, а, р, ә, т-әј-ја-рә шәклиндә дејил, тәј-ја-рә шәклиндә тәләффүз едирик. Бу вахт т сәси өзүндән сонра кәлән ә сәсинин тә'сири илә мүсјјән гәдәр ишчәләшир.

Ушагларын оху просеси илә еркән танышлыгына дикәр фактлар да көмак едир. Дилимиздәки 12 нөв һеча типләриндән јалныз беш-алтысы даһа чох ишләнир. Һечанын хәрактериндән асылы олараг сөзүн структуру дәјишир. Ушаг үчүн нәнә, шамама, тамаша типли һеча тәркиби даһа асандыр. Гапы сөзү дә

ачыг һечалы олмасына бахмајараг һечаларда саитләрин мүхтәлифлији онун охунмасыны чәтинләшдирир. Мүшаһидә шәклиндә сөздә айәнк гануунун көзләнимәси радио сөзүнүн јазылышы илә тәләффүзү арасындакы фәрг, театр сөзүндә һәм тәләффүз фәрги, һәм дә ики самитин јанашы ишләнимәси, Кремл сөзүндә һәм әввәлдә, һәм дә ахырда ики самитин јанашы ишләнимәси оху просесини чәтинләшдирир.

Чох марағлы һалдыр ки, ба'зән шакирдләр сөзләри шифаһи нитгдә дүзкүн ишләтдикләри һалда, дүзүм ләвһәсиндә дүзүб вә ја јазыб охутуда тәләффүз хәтасы бурахырлар: мәсәлән, стул дедикләри һалда сугул охујурлар. Көрүнүр, белә һал һәрф-һәрф оху просесиндә һәр бир самитә ы саитинин әлава едилмәси вәрдишинин тә'сири илә јараныр.

Ону да гејд етмәк ләзимдыр ки, бир чох чәтин сөзләр әлверишли бирләшмәдә асан охунур вә јакшы јадда галыр: мүәличә етди, тә'мир етди, пионер отағы, тәјјарә мејданы, анлә һәјаты вә с.

Савад тә'лими дөврүндә сүтунларда јазылмыш сөзләр үзрә оху ушаглары мәтин охумаға һазырлајыр. Әкәр мәтндәки чәтин сөз сүтунда верилмәмишсә, мәтнин охунмасындан әввәл онларын дүзүм ләвһәсиндә дүзүлүб вә ја јазы тахтасына јазылып (мүәллим тәрәфиндән) охунмасы үзрә иш кетмәлидир.

Оху тә'лими просесиндә ушагларын сөздә даһа асан тәләффүз олунан таныш сәсә әсасән бәләдләшмәси вачибдир. Аләтән, ушаглар саитә әсасән бәләдләширләр. Онлар су, ју сөзүндә бир, ана, Әли, ири сөзләринин һәр бириндә ики оријентир көрүрләр. Әкәр сөздә самитдән сонра јенә самит кәләрсә (стол, аста, тарла), оријентир ондан сонракы саит олур.

График оријентирләр ичәрисиндә —см—са (самит-саит) әсас јери тутур. Белә һеча охунаркан ушагларда һәрф вә сәси, әкәниә, сәс вә һәрфи ујғулашдырмаг, һәрфлари фәргләндирмәк бачарығы әмәлә кә-

лир. Она көрө да ушаглары јени һәрфлә таныш едэн кими мүхтәлиф шәрантда (әввал өјрәнилмиш һәрфләрлә бирләшмәдә) см—са бирләшмәсинин охунмасы үзрә мәшг етмәк лазымдыр.

Оријентир үзрә охумагы өјрәнмәклә ушаглар оху вә јазы тәлиминин мәвгә принципини мәнимсәјирләр. Ушаглар саитдән ибарәт һечаны оријентир көтүрүр, саитдән ибарәт һечаја јени һеча артырыб сөзү тамамлајырлар: а-на, а-та, а-ры вә с.

Мөвгәли принципә көрә мәһз елә сөзләр әлверишлидир ки, онларда өјрәнилән сәс дәрк олунамасы, ајрылмасы, мүшаһидә едилмәси үчүн әлверишли мөвгәдә олсун. Саитләр үчүн белә мөвгә сөзүн әввәлидир: А. дил, а. лим, о. дун, у. ра, Ә. ли, и. ри вә с. Самитләр үчүн исә белә вәзијјәт сөзүн әввәлиндә, ортасында, ахырында самитин саитлә говушмадыгы һаллардыр. Башга сөзлә, самит сәслә танышлыг үчүн јени сәсин См+С (та, ра, ва) говушмасындан харичдә олан һал көтүрүлүр (на. р, до. н, с. то. л вә с.).

Сөзләрин тәһлилина белә јанашма нитг ахынында сәсләрин (фонемләрин) гаршылыглы әлагәси һаггында лингвистик тәлимә әсасланыр. Сөздә сәсләрин вәзијјәтиндән асылы олараг онларын гүввәтли вә зәиф әлагәләри мүәјјән едилр. Саитин әввәлки самитлә әлагәси (сәл әлагә) даһа күчлү әлагә һесаб олунар: на, та, ну, ту, но, то вә с. Она көрә да самитин саитлә бирләшмәси (См+Са) ваһид тәләффүз комплекси (бирләшмә, говушма) кими чыхыш едир. Сәл әлагә (саитин самитлә бирләшмәси — Са+См) даһа зәиф бирләшмәдир. Она көрә да бурада сөздә һеча сәрһәддини кечмәк олар (мәсәлән, а. на вә с.). От, шар, дон, шан вә с. сөзләрда саитдән сонракы самит нисбәтән мүстәгиллик кәсб едир. Мәһз буна көрә да сөзүн фонетик вә мәна тамлыгы пәзулмадан дидактик мәгсәдлә тәләффүздә ајрыла биләр: о:т, ша:р, до:н, ша:н вә с. Дејиләнләр самитләрин гаршысында кәлән

самитләрә да анд едилә биләр, с:то:л, то:р:т, та:р:ла вә с.

Сәс-һәрф тәһлили тәһлил олуна сөзләрин моделиндән ибарәт схемә (□□□, □□, ∪, L —) истинадән апарылмалыдыр. Схемләр тәләффүз олуна сөздәки саитләрин сајына мүвафиг олараг һечаларын сајыны дәгиг мүәјјәнләшдирмәја, һечаларда вә бүтәвлүкдә сөздә сәсләрин сајыны ашкара чыхармаға, сәсләр арасында әлагәләрин характерини мүәјјәнләшдирмәја, См+Са комплекси ваһидинин (говушманын) сәрһәддини һәмчинин комплексә дахил олмајан сәсләрин сәрһәдини мүәјјәнләшдирмәја, јени өјрәнилән сәси ајырмаға, адыны демәја вә характеризә етмәја көмәк көстәрир. Өјрәнилән сәс ајрыларкән схемләр истинад хидмәтини, кәсмә әлифба илә сөзләрин дүзүлмәси исә тәһлилә нәзарәт ролуну ојнајыр.

Әлифба дәрелији елә тәртиб олунамашдур ки, онда оху вә охунмуш мәтнин тәһлили мәркәзи јер тутур. Һәр бир мәтн охуну техника чәһәтиә јијәләнмәк үчүн материалдыр. Бу мәтнләр охуну тәкмилләшдирир, охунмушун мәнасынын баша дүшүлмәсини тәмин едир. Шакирдләр мәтндәки чүмләләрин, һәр чүмләдәки сөзләрин сајыны мүәјјәнләшдирир, өјрәнилмиш сәси тапыр, сөзүн һеча сәс тәһлилини апарыр, сну тәләффүз едир, јазылышында фәргини көстәрир. Сөзләрин һеча—сәс тәһлили чох чәтиндир. Ушагдан өјрәнилән сәсин һәрфлә ифадә олунамасыны өјрәнмәк вә охунан һәрфин сәс мәнасыны дүзкүн ачмаг (саитин адыны демәк) тәләб олунар.

Савад тәлиминин башлыча мәрһаләси илк самит сәсләрин өјрәнилмәси вә онларын һәрфләрлә ифадә олунамасы илә башланыр. Бу, илкин охудар.

Әлифба тәлими дөврүндә фонематик тәһлилә кениш јер верилр. Бу, охуја һазырлыг үчүн фәјдали мәшгдир. Догрудур, К. Д. Ушински белә һесаб едирди ки, китаб үзрә тәлимә јалныз һазырлыг характерли сәс чалышмалары, һәрф вә сөз-

ләрнн язылышы үзрә чалышмалардан сонра кечмәк олар. Беләликлә, о, оху вә язы тәлимнн паралел апармагы лазым билирди. Һәрф-ләрсиз һазырлыг характерли сәс чалышмаларынн савад тәлимнн мәшгәләләрннә кәтиргә икә Д. И. Тихомиров олмушдур. О, көстәрмишдир ки, «сәсләр үзәрнндә мәшгәләләр һәрфләрнн өйрәнилмәсннн һеч олмаса бир гәдәр габагламалыдыр; сәс вә һәрф өз араларыннда һеч бир үмуми чәһәтә малик дејил вә һәрфләрлә танышлыг язы вә сәс чәһәтдән оху просеснннн мәнимсәнилмәсн чәтинлијинн азачыг да олсун асанлашдырмыр. Сөзү сәсләрә ајырмагы вә сәсләри сөздә бирләшдирмәји өйрәнән кимн хусуси чәтиплик чәкмәдән сәсләри һәрфләрлә ифадә етмәк (јазмаг) вә сәсләри һәрфләр үзрә јенндән һасил етмәк (охумаг) инчәсэнәтинә јијәләнәчәкләр». (Чему и как учит на уроках радного языка в начальной школе. 14-е изд. М., 1913, сәһ. 32).

Д. И. Тихомиров һазырлыг ишләрннә нитгнн сөсләрә, сөсләрнн һечалара ајрылмасынн, сәсләрлә танышлыгы дахил едир, сәс чалышмаларынн ән башлыча чалышма сајырды. Сәсләрнн ајрылмасы, онларын ардычыл садаланмасы (тәһлил), тәһлилдән сонра вә тәһлилсиз сәсләрнн бирләшдирилмәсн (тәркиб) чалышмалары һәрфсиз кечирилди. Тихомировун фикринчә, сәсләрнн бирләшдирилмәсн онларын ајрылмасындан сонра кетмәлидир. «Сөзү сәсләрә ајырмаг бачарыгы сәсләрнн битишдирилмәсн инчәсэнәтинн баша дүшмәји әһәмийјәтли дәрәчәдә јункүлләшдирир... Сөздән мәлум гајда илә сәсләри ајырмагла, сонра икә онлары һәмнн гајда илә бирләшдирмәклә шакирд сәсләри бирликдә, битишик төләффүз етмәјинн нә демәк олдуғуну баша дүшәчәклди» (јенә орада, сәһ. 35).

Демәли, Д. И. Тихомиров һазырлыг мәрһәләсинг һәрфсиз оху үзрә мәшгәтмә кимн бахырды.

В. П. Вахтеров узунмүддәтли һәрфсиз сәс чалышмаларынн әлејһиннә чыхыш етмиш вә савад тәлимннә һазырлыг дөврүнә јалныз

ики һәфтә ајырмагы лазым билмишдир. О, оху вә язы чалышмаларынн паралел апармагы төләб едирди.

Совет һакимийјәти илләрнндә Н. И. Шапошников, П. О. Афанасјев һәрфсиз сәс чалышмаларынн әлејһиннә чыхышлар. Она көрә дә һәмнн мүәллифләрнн, һәмчинн А. В. Јанковскајанын дәрәлијиндә һазырлыг дөврүнә 3—4 сәһифә ајрылмышдыр.

Сонралар һазырлыг дөврү тәдричән артырылмышдыр. Психолог Т. Ј. Јегоров јазмышдыр: «Хусуси вахтын ајрылмасы вә ушагларын диггәтиннн сәсләрнн тәһлилиннә чәлб едилмәсн онларын фонематик ешитмәләрнндә кәскин ифадә олунмуш, ирәлиләјишә кәтириб чыхарыр» (Психолокија усвојенија навыков чтения. М., 1953, сәһ. 55).

Узадылмыш һазырлыг дөврү системи үзрә тәлим алаң ушагларда нитги ешитмәјә һәссаслыг артыр, онлар һечаларла оху пријомларына тез вә јакшы јијәләнирләр.

Мәшһур психолог Д. Б. Елковнн тәрәфиндән савад тәлимнннн оријинал системи јарадылмышдыр. Бу системә көрә ушаглар һәрфләрлә таныш оланәдәк онларда сөсләрнн сәс тәһлили үзрә әмәлијјат апармаг бачарыгы формалашыр. Ушаглар сөсләрдә сәсләрнн сајынн вә сырасынн мүәјјәкләшдирмәји, онлары характеризә етмәји өйрәнирләр. Әнәнәви системдән фәргли оларәг бу системдә нитгнн чүмләләрә ајрылмасы, чүмләләрнн тәртиби, онларын сөсләрә ајрылмасы, чүмләдә сөсләрнн сајы вә сырасы, һечаларын сајы вә сырасы үзрә иш нәзардә тутулмур.

Һалбуки бу дөврдә шифаһи вә јазылы нитгнн, сәс вә һәрфин дәгиг фәргләндирилмәсн зәруридир. Тәсадүфи дејилдир ки, һазырлыг сәһифләрнндә һазырлыг дөврү ики мәрһәләјә ајрылдыр: ушагларын сәсләрлә таныш олдуғлары һәрфсиз дөвр (тәхминән 4 һәфтә); беш саит сәс вә һәрф арасында мүнәсибәтин өйрәнилдији дөвр (тәхминән 2 һәфтә). Биринчи мәрһәләдә бүтүн иш

башлыча мәсələ — ушагларын ешитмә гаврајышы вә нитгин фонем маһијәтинин дәрк олунмасы үчүн јенидән һасил етмә тәләффүзүнә табә едилмишдир.

Сәс үзәриндә дәринләшдирилмиш, мүхтәлиф чәһәтлн иш апарылмалыдыр. Ушагларә сәсләри ешитмәјә әсасән гаврамаг тәләффүз етмәк, артикулјасијасы үзәриндә мүшаһидә апармаг, сәси фонем кими дәрк етмәк, башга сөзлә, онун мә'на-фәргләндиричи ролуну баша дүшмәк, сәнт вә сәмит сәсләри хәрактер әләмәтләринә көрә фәргләндирмәји өјрәтмәк зәруридир.

Бир даһа хатырладаг ки, сөзүн охунмасы онун график тәһлилиндән башланыр. Охумагы өјрәтмәк сөзләрин график ишарәләри үзрә сәс формаларыны јенидән јаратмагдыр. Шакирдләрин мүвәффәғијәтлә охумалары үчүн онларын «сәс» вә «һәрф» аилајышларына јијәләнмәләри сон дәрәчә вәчилибдир. Бунсуз сәс тәһлил-тәркиб методундан истифада чәтинләшәр.

Сәс тәһлил-тәркиб методу она көрә мејдана чыхды ки, шакирдләрин садәчә оларәг һәрфләри өјрәнмәләринә наил олмаг гәнаәтләндирмәди. Һәрфләрин онлара ујғун сәсләрлә ифада олунмасы зәрурәти мејдана чыхды. Башга сөзлә, ушаглары чанлы сөзләрин сәс тәркиби илә таныш етмәк зәрурәти ирәли сүрүлдү. Һәрфи көстәрмәкдән әввәл сәсләрлә танышлыг мүһүм әһмијјәт кәсб етди. Беләликлә, һәрфлә илк танышлыгдә о, «сәс мәзмуну» илә тамамланыр.

Шакирдләрин оху техникасыны нормал тәшкил етмәк үчүн бир сыра дидактик материалалардан истифада етмәк мәсләһәт көрүләүр. Оху техникасына һазырлыг дөврүдә сөзүн сәс-һәрф тәркибини гырмызы вә көј дәирәчикләрлә ифада етмәји өјрәтмәк мәсләһәт көрүләүр. Шакирдләр ары шәклинин алтынла гырмызы көј—гырмызы дәирәчикләр дүзмәклә сәс вә һәрфләрин сајыны, онларын ардычыллыгыны дүзкүн мүәјјәнләшдирмәли олурлар. Бу сәһәдә һечә чәдвәли әвгә-

сиз материалдыр. Һечә чәдвәлиндән истифада етмәклә ушаглардә см—са һечасына сәнт вә сәмит гошуб сөзләр охумаг вәрдиши мөһкәмләнир: на, ра, ми, ри сәмитләринә сәнт гошмагла ана, она, ура, эми, ири сөзләри охунур; ра, на, лә һечаларына исә башга һечалар гошмагла сыра, дана, тәлә сөзләрини охујурлар.

Һечә карточкаларындан истифада дә мәгсәдә хидмәт етмәклә ушагларын бөјүк марагына сәбәб олур.

Оху просесиндә гатланан вә ја дешикли карточкалардан да истифада едилир. Дешикли карточкалар сөзүн тәркибини шакирдләрә һиссә-һиссә тәтдим етмәјә имкан берир. Мүәллим абаки сүјүрмәклә әввәл дурна сөзүнүн ду һиссәсини, сонра дур һиссәсини, нәһәјәт, дурна сөзүнү бүтөвлүкдә көстәрир. Гатланан карточканын да биринчи сәһифәсиндә та, икинчидә тар, үчүнчүдә тарла көстәрилир.

Һәр бир јени һәрфлә әләгәдәр сөз—карточкаларын вә ја сәһифәдә верилмәмиш, ләкин охунмасы мүмкүн олан сөзләрин сијаһысынын верилмәси дә фәјдалыдыр. Мәсәлән, «әлифба» дәрелијинин 30-чу сәһифәси үзрә Рәшид, шәлә, диш, шана, ширә, даныш, шаир, дашыды, ашды, дашды вә с. сөзләр үзрә дә иш апармаг мүмкүндүр. Белә чалышма охунун шүүрлулуғуну тә'мин едә биләр.

Һечә—сәс тәһлилиндән сонра шакирдләрин кәсмә әлифба илә сөзләр тәртиб етмәләри сон дәрәчә әһмијјәтлидир. Мәтнин охунмасындан фәргли оларәг бу мәшгәлә һазыр, чап һәрфләрдән ибарәт карточкаларла јазы јазмаг демәкдир. Кәсмә әлифба илә иш просесиндә ушаглар сөзләрин сәс һәрф тәркибини, һечә тәркибини мүәјјәнләшдирир, һәрфин мүхтәлиф мөһгәдә ишләнмәси үзрә мәшг едиләр.

Бүтүн бунларла јанашы, оху о вахт әсл оху олур ки, шакирдләр сөзүн һечә—сәс тәһлилини апармадан охуја билирләр. Мүәллим мәһз белә вәрдишини ашыланмасына вәил олмалыдыр.

БИР ДАҢА ИФАДЭЛИ ОХУ ҲАГГЫНДА

Шура МЭММЭДОВА
ДГМВ МТИ-нин методисти

Мәктәб гаршысында дуран актуал мәсәләләрдән бири шакирдләри ифадәли, рәван оху вәрдишләринә иҗәләндирмәкдир. Елә буна көрә дә ибтидан синифләрдән башлаја-раг оху заманы, еләчә дә шифаһи данышыгда шакирдләрә сөз чаларларындан дүзкүн истифадә етмәк, мәнтиги, јерли-јериндә, һәм дә тәләб олуна интонасија илә тәләффүз етмәк габилијјәти ашыламаг лазымдыр.

Мәлумдур ки, ушаг анадан оlanda онун артикулјар апараты һеч дә инсан шәхсијјәтинин, онун һәјат фәалијјәтинин органы олараг јаранмыр. Артикулјар апаратын инсанын үнсијјәт органына чеврилмәси јалныз ичтиман-тарихи процесдә, бу органын инсана мәхсус јолла ишләдилмәси нәтичәсиндә баш верир. Башга сөздә десәк, артикулјар апарат фәрдијјәт органындан инсан фәалијјәти органына тәдричән, ушагың потенциал шәхсијјәт организми аиләдә, чәмијјәттә ичтиманлашдыкчә кечир. Әлбәттә, бу процес мәктәбәгәдәр дөврдә, биринчи нөвбәдә, аиләдә тәшәккүл тапыр. Ушаг мәктәбә артыг инсани үнсијјәт органына малик сурәтдә гәдәм гөјүр. Бу, һәлә һеч дә о демәк дејилдир ки, онун артикулјар апараты там тәкамүл дөврүнү кечиб, нитг үчүн гәти олараг формалашыбдыр. Бу дөврдә шакирдләрин мүүјјән гисми р, л, ш вә башга һәрфләри тәһриф олунмуш шәкилдә тәләффүз едир, һәрфләри там өјрәндиклән сонра белә онларын чоһечалы сөзләрә, нечә дејәрләр, диалләри јатмыр. Кәстарилаи вә дикәр фактлар ашағы синиф шакирдләринин артикулјар апаратларынын инсана хас бир сурәтдә формалашмасында, тәхәссүм тапмасында мүүәллим зәһмәтина һалә нә гәдәр еһтијач өлдүгүнү сүбүт едир.

Ифадәли оху, хусусилә ифадәли вә рәван данышыг бачарығы бирдән-

бирә әлдә едилмир. Бунун гајгысына шакирдләр мәктәбә гәдәм басдыглары илк күндән галыммалыдыр. Әлифбанын һәр бир һәрфинин шакирдләр тәрәфиндән дүзкүн тәләффүзүндә белә кәләчәк рәван охунун зәмини вар. Вәзифә һеч дә өјрәнилән һәр һәрфи тәкчә һүснхәтт гајдасында шакирдләрә јаздырмагдан ибарәт дејилдир. Башлыча шәрт өјрәнилән һәрфләри фонетик чәһәтдән шакирдләрә дүзкүн гавратмаг, бу һәрфләрә анд дәресликдә верилмиш сөзләрин вә сөз бирләшмәләринин, еләчә дә әдәби бәдии мәтиләрин һәр бир шакирд тәрәфиндән вургуча, интонасијача, мәнтигчә дүзкүн тәләффүз едилмәсинә һанл олмагдыр.

Вилајәтимизин үмүмтәһсил мәктәбләринин ибтидан синифләриндә ишләјән мүүәллимләрдән Гәнирә Аббасова, Рәфигә Гулијева, Назирә Мәммәдова, Афәт Әлијева, Маја Әлијева, Сәмајә Гулијева, Таһирә Мәһәррәмова, Елмира Бәдирханова вә башгалары тәдрисин илк күнләриндән етибарән шакирдләрин ифадәли вә рәван охусуну өз педагожи фәалијјәтләринин әсас мејары һесаб едирләр.

Ифадәли, рәван оху тәкчә хоша-кәләк, чәзибәли гираәт үчүн дејилдир. Бу һәм дә тәлим олуналарда чәлбедичи, ајдын мәнтигли, мүстәгил мүнәкимәли данышыг габилијјәти тәрбијә етмәкдә ән башлыча вәситәдир.

Тәхәссүф ки, ибтидан синиф мүүәллимләринин бөјүк әксәријјәти ифадәли оху, ифадәли данышыг мәсәләләринә етиһассыз јанашыр, онларын мүтләг әлдә едилмәси гајгысына галмыр. Тәклиф олунмуш шәкилләрин, нәгли мәтиләрин шакирдләр тәрәфиндән мәзмунча мәнимсәнилмәси бу мүүәллимләри там гәнә едир. Әлбәттә, дәрсин мәзмунунун шүүрлу сурәтдә мәнимсәнилмәси әсас әһәмијјәт кәсб едән чәһәт-

ләрдәндир. Белә бир факты никар етмәк олмаз ки, кичикјашлы мәктәбиләр тәһсилни илк күнүндән ардычыл сурәтдә орта вә јухары синифләрдә өјрәниләчәк емләрин әсасларынын өһдәсиндән бачарыгла кәлмәјә һазырлашмалы, бир шәхсијәт кими формалашмалыдырлар. Һәр һансы бир шәхсијәтнин ичтиман кәјфијәтләриндән бири исә онун рәван, чәлбедичи, дәррин муһакимәли данышыг тәбилијәтини, нитгә малик олмасыдыр.

Ибтидан синифләрдән тәләб олуна оху вә данышыг вәрдишләринә јијәләнмәјән шакирдләрин сонракы агибәти, әсасән, ачыначаглы олур. Зәрури вә ифадәли нитг бүнөврәсинә малик олмајән бу шакирдләр бүтүн орта тәһсил мүддәтиндә бәдһи оху саһәсиндә мүсбәт нәтичә әлдә едә билмирләр. Бу мәнзәрә, һәгигәтән, ачыначаглыдыр. Чүнки ифадәли оху, данышыг, нитг һеч дә башгаларына хош тәһсир бағышлаган тәләффүз интонасијасы демәк дејилдир. Мәһз ифадәли оху әлдә етмәдән јүксәк нитг мәдәнијјәти тәрбијә етмәк олмаз. Ахы, ифадәли оху әлдә етмәк шакирдләрдә, илк нөвбәдә, бәдһи сөзә еһтираслы алуәлик һисси ојатмагы тәләб едир. Бах, бу һисс тәрбијә олунамадан дахили тәләбат да јарана билмәз. Да-

хили тәләбат исә һәр бир ишдә, сәһнәдә олдуғу кими ифадәли, рәван оху вә данышыг үчүн дә апарычы гүввәдир. Алудәлик һисси ашыламадан, дахили тәләбат әлдә етмәдән мүстәгил сурәтдә әдәби чәһәтдән мәзмунлу, грамматик чәһәтдән савадлы, бир сөзлә, јеткин чүмләр дүзәлтмәк, фикир сөјләмәк, өзүнүн нитг мәдәнијјәтини јаратмаг мүмкүн дејилдир. Јухарыда кәстәрилән кәјфијәтләрин вахтында шакирдләрә ашыланмасы үчүн мәһз, илк нөвбәдә, ибтидан синифләрдә бунун бүнөврәси гојулмалыдыр.

Дағлыг Гарабағ Виләјәт Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Институту шакирдләрин ифадәли оху вә рәван нитгләринин әсаслы сурәтдә јажшылашдырылмасы, инкишаф етдирилмәси үзрә кениш тәдбирләр планы ишләјиб һазырламыш, ичрасына башламышдыр. Лакин һеч бир тәдбир бу саһәдә билаваситә мүәллим фәалијјәтини әвәз едә билмәз. Она көрә дә мүәллимләр шакирдләрин илк мәктәб илләриндән охусунун, рәван данышыгынын гајғысына галмалы, онларын јүксәк нитг мәдәнијјәтинә, һабелә дахили бәдһи зәнкилијә јијәләнмәләри үчүн вар гүввәләрини әсиркәмәлиндирләр.

ИСӘ (-СА, -СӘ)-нин ОМОНИМЛИЈИ

Елбрус АНАЗАРОВ

Бакы шәһәрindəки 65 нөмрәли мәктәбин мүәллими

Ана дили програмында елмилик принципинә әсасән дүзкүн оларат чәтин мәнимсәнилән мөваулар ихтисар олунмуш вә бәзиләри асанлары илә әвәз едилмишидир.

Програмдакы материалларын дүзүлүшүндә шакирдләрин јаш сәвијәсинә хүсуси диғгәт јетириләркән

нәзәри материаллардан тәчрүбәдә истифадә едилмә јоллары да кәстәрилмишидир.

Тәкмилләшдирилмиш програмда «нисбәтән кениш јајылмыш илә, исә, да, дә, ки бағлајычыларындан практик шәкилдә истифадә етмәји ба- чармаг» (сәккизиллик мәктәб

програмлары, «Ибтидан синифләр», «Маариф», 1982, сәһ. 11) тәләб олунур.

Ејни заманда программа көстәрилир ки, мәтсәд ушағларда дилин шифаһи вә јазылы формаларына јијәләнмә бачарыг вә вәрдишләри јаратмаг, доғма дилин грамматик гурулушунун дәрк олунмасыны тәмин етмәкдир.

Программын тәләбини өдәмәк үчүн ибтидан синиф мүәллимләри Азәрбајчан дилинин елми-нәзәри мәсәләләрини дә билмәлидирләр. Лакин тәчрүбә көстәрилир ки, бәзи ибтидан синиф мүәллимләри һәр һансы бир морфемин мәна хүсусијјәтләрини изаһ етмәкдә чәтинлик чәкирләр. Мәһз буну нәзәрә алараг I вә II синифләрин «Ана дили» дәрсликләриндән көтүрүлмүш нүмунәләр әсасында исә бағлајычысынын дилдә һансы омоним хүсусијјәтләрә малик олдуғуну шәрһ едәчәјик.

Азәрбајчан дилиндә исә (-са,-сә) ашағыдакы хүсусијјәтләрә маликдир.

I. Исә (-са,-сә) фе'лин шәрт формасынын шәкилчиси кими чыхыш едир. Бу заман -са,-сә билаваситә фе'лин көкүнә артырларараг ишин ичра олунуб-олунмама-сыны шәртә бағлајыр: көр+сә, иш-лә+сә, оху+сә вә с.

Надир кимдә октјабрјат улдузу көрсә дүшүнәрди. (I синиф, сәһ. 5). Коллективин һәр бир үзвү нә гәдәр јахшы ишләсә, охуса, онда коллективин иши дә бир о гәдәр јахшы олар (II синиф, сәһ. 30).

II. Исә /-са,-сә/ фе'л шәкилчиләринин шәрти (һиссәчик) кими чыхыш едир. Бу заман исә /-са,-сә/ заман вә форма шәкилчиләриндән сонра артырылыр: кәлирсә, кәләчәксә, кәлдисә, кәлмишсә, кәләрсә, кәләси исә //кәләсисә, кәлмәли исә// кәлмәлисә, кәлмәкдә исә// кәлмәкдәсә.

Нә тәһәр олурса, көзүмә јуху кетмир. Акиф нә гәдәр гышгырдыса да, моторун курултусундан атасы ешитмәди. (II синиф, сәһ. 14, 41).

Бу вариантда исә /-са, сә/-ин исим, сифәт, сәј, әвәзлик, зәрф вә

тошмаја да артырмаг мүмкүндүр. октјабрјат исә //октјабрјатса, гырмызы исә// гырмызыса, о исә //оса, беш исә// бешсә, ашағы исә //ашағыса, онун үчүн исә// онун үчүнсә.

Гәлан шејләрдән исә синиф сәркиси дүзәлтдиләр. Сонра исә онлары албомун вәрәгләринә бәркитмишди. Сөһбәтин ширин јериндә мәнә бахды, нә үчүнсә башыны булајыб деди. (II синиф, сәһ. 6, 34).

III. -са,-сә гејри-мәһсулар олса да, сөздүзәлдичи шәкилчи кими чыхыш едир. Белә ки, -са су исеминин үзәринә артырылдыгда су-са /маг/ фе'ли дүзәлдир: О, истидән тәрләмиш вә бәрк сусамышды. (II синиф, сәһ. 22).

IV. Исә (-са, сә) гаршылыг билдирән бағлајычы функцијасында чыхыш едир.

I синфин «Ана дили» дәрслијан-дә верилмиш 219 нөмрәли чалышмаја диггәт јетирәк:

Гар ағдыр, көмүр исә гарадыр. Дәфтәр назикдир, китаб исә галындыр.

Памбыг јүнкүлдүр, даш исә ағырдыр.

Су дурудур, бал исә гатыдыр. Конфет шириндир, истиот исә ачыдыр.

Бу чалышмада ишләнән исә гаршылыг билдирән бағлајычыдыр.

I синфин «Ана дили» дәрслијиндә верилмиш 220 нөмрәли чалышмада исә бағлајычы јериндә ишләнмишдир.

II синфин «Ана дили» дәрслијиндән кәтирилмиш нүмунәләрә нәзәр салаг:

Вагиф ағачларын көвдәсинә эһәнк чәкирди.

Севинч исә диррикдә тәрәвәзи сулајырды.

Мәрјәм хала сүфрәни јығышдырырды.

Акиф исә тракторун далынча гачыб учадан чығырырды. (II синиф, сәһ. 4, 41).

Бу вариантда исә /-са,-сә/ аичаг амма, лакин бағлајычыларынын синоними олур.

Чүнки исә /-са, -сә/ баглајычысыны амма, анчаг, лакин баглајычылары илә әвәз етмәк мүмкүндүр.

Әвәзетмә просесиндә исә /-са, -сә/ нин јеринә ишләнәй анчаг, амма, лакин баглајычыларындан бири икинчи чүмләннин мүбтәдасындан әввәл ишләнмәлидир.

Гар ағдыр, /амма, анчаг, лакин/ көмүр гарадыр.

Дәфтәр назикдир, /амма, анчаг, лакин/ китаб галындыр.

Памбыг јүнкүлдүр, /амма, анчаг, лакин/ даш ағырдыр.

Су дурудур, /амма, анчаг, лакин/ бал гатыдыр.

Конфет шириндир, /амма, анчаг, лакин/ истиот ачыдыр.

Ону да јадда сахламалыјыг ки, амма, анчаг, лакин баглајычылары исә /-са, -сә/ нин јериндә икинчи һәмчинс үзәдән әввәл дә ишләнә биләр.

Вагиф ағачлары кәвдәсинә әһәнк чәкирди, /амма, анчаг, лакин/ Севинч диррикдә тәрәвәз су-

лајырды. Мәрјәм хала сүфрәни јыгышдырды, /анчаг, амма, лакин/ Акиф тракторун далынча гачыб учадан чағырырды.

V. Исә /-са, -сә/ гејри-мүәјјән әвәзликләр дүзәлтмәјә хидмәт едир. Бу вариантда исә /-са, -сә/ ким вә нә сөзләри илә јанашы ишләндиклә ким исә //кимсә; нә исә// нәсә гејри-мүәјјән әвәзликләри дүзәлир.

Ким исә ону чағырырды. Елә бу вахт радио илә нә исә хәбәр вердиләр (I сениф, сәһ. 39). Гары чығырда нә исә ахтарырды. (II сениф, сәһ. 28).

Шахта баба күләрәк,

Ушагларла тәкбәтәк

Саламлашыб көрүшдү,

Нәсә јадына дүшдү (II сениф, сәһ. 138).

Ибтидан сениф мүәллимләри исә /-са, -сә/ баглајычысынын омоним чәһәтләринә дә диггәт јетирсәләр, һәмнин морфемдән практик шәкилдә истифадә едилмәсини сүр'әтләндирмиш оларлар.

РИЈАЗИЈАТ ДӘРСЛӘРИНДӘ ШАКИРДЛӘРИН ИДРАК ФӘАЛИЈЈӘТИНИН ИНКИШАФ ЕТДИРИЛМӘСИ ТӘЧРҮБӘСИНДӘН

Ајна БАҒЫЈЕВА

Исмајыллы рајону, Моллаисағлы кәнд орта мәктәбинин мүәллими

Шакирдләрин идрак мүстәгиллији фәалијјәтини тәшкил етмәк үчүн мүшаһидә методундан истифада едирам. Мүшаһидә просесиндә шакирдләр мугајисә апарыр, тәһлил едирләр. Мугајисә пријому мүшаһидә методунун тәркиб һиссәсидир. Бу проблемлә әлағәдар ишин нечә тәшкил олундуғуну ачмаг мәғсад илә бир мөвзунун тәдрисини нәзәр-дән кечирәк: 1 вә 2 әдәлләри, I сенифин ријазиијат дәрслији, сәһ. 8—9. Ушагларла 1 вә 2 әдәлләрини мугајисә етмәји өјрәдирәм. Әввәл ушагларла 1-дән 10-а гәдәр әдәлләри сыра илә сәјдирырам. Сонра 1-дән 10-а гәдәр әдәлләри дүзүм ләвһәсиндә тәк-тәк ушагларла дүзлүрүрәм. Хор шәклиндә 1-дән 10-а гәдәр

әдәлләри сәјмағы тәклиф едирәм.

1-									
1	1								

Дүзүм кассасында I рәфә бир рәгәмини, ашағы рәфә исә ики дәнә бир рәгәмини гојуб ушагларла мугајисә апарырам:

— Биринчи рәфдә нечә бир вар? (бир).

— Икинчи рәфдә нечә бир вар? (ики).

— Биринчи рәфдәки бир чохду, јохса икинчи рәфдәки? (икинчи рәфдәки).

— Нә үчүн? (чүнки биринчи рәфдә 1 вар, икинчи рәфдә исә ики).

— Демәли, 1 кичикдир 2-дән; 2 бөјүкдүр 1-дән.

Ушаглар алынмыш нәтичәни бир даһа ифадә едирләр.

$$1 < 2 \text{ вә}$$

$$2 > 1$$

Сонра китабдакы шәкилләр үзрә мүсаһибә апарырам. Ушаглар дәрәҗин сәһифәсиндә «чүтләр» адлан-дырылан шәкилләри мугајисә едир-ләр.

— 1, 2, 3 нөмрәли карточкаја ба-хын. Солдакы шәкилдә нечә күчүк вар? Сағдакы шәкилдә нечә күчүк вар? Күчүкләр һарада аздыр? Һан-сы кичикдир: 1 јохса 2?

Шакирдләрден бир нечәсини си-ниф гәршысына чағырыб шәкилләр үзрә мүсаһибә апарырам:

— 4, 5, 6 нөмрәли карточкаја бах.

1 аздыр 2-дән; 2 чохдур 1-дән; 1 кичикдир 2-дән; 2 бөјүкдүр 1-дән вә с.

Ики шакирд шәкилләр үзрә бир-бири илә мүстәтил суал-чаваб апа-рыр. Дикәрләри исә сакит отуруб јолдашларынын чавабларыны излә-јирләр:

I шакирд—Гырмызы шарлар чох-дур, јохса көј шарлар?

II шакирд—Көј шарлар.

I шакирд—Нә үчүн чохдур?

II шакирд—Чүнки гырмызы шар 1-дир. Көј шар исә 2-дир.

Демәли, 2 чохдур 1-дән, чыха-рылмыш нәтичәләри шакирдләр бе-лә јазырлар:

$$2 > 1\text{-дән}$$

$$1 < 2\text{-дән}$$

Сонра шакирдләрә әввәлчәдән һазырланмыш карточкалары пәјла-јыб дејирәм: 9, 10, 11, 12 нөмрәли карточкалардакы шәкилләрә бахын вә нәтичәсини дәфтеринизә јазын.

Шакирдләр дәфтерләринә белә јазырлар:

1 < 2-дән; 1 топ аздыр 2 топдан;

1 гәләм кичикдир 2 гәләмдән; 2 > 1; 2=2

Шакирдләрин әксәријјәти чаваб јазыр. Бә'зи ушаглар чаваб јазмыр, шифаһи чаваб вермәји хошлајыр-лар. Мәсәлән, шакирд данышыр:

— Мүәллим, бир пишик аздыр, 2-пишик чохдур. Бизим евдә 1 пишик вар.

— Сизин евдәки пишикләр чох-дур, јохса шәкилдәки? (шәкилдәки).

— Нечә дәнә? (ики).

Шакирдләрин дәфтерләрини јох-лајырам, карточкаларыны чавабла-рыны бир даһа шифаһи олараг со-рушурам. Тапшырырам ки, сизә карточкалар пәјлајанда һәм кар-точкаларыны чавабыны јазын, һәм дә шәкилләр үзрә шифаһи даныш-мағы өјрәнин. Шакирдләрә илман дәгигәси кечирдикдән сонра 2 рәгә-минин јазылмасыны билдирирәм. Ушаглар дәфтерләринә 2 рәгәминин јазырлар. Јазыб гуртардыгдан сон-ра нөмрәләмәјә дәир суаллар вери-рәм.

Бир сәјаркән ондан сонра һансы әдәд кәлир вә ја сонракы әдәд һан-сы олачагдыр? (ики). Бу әдәдләр-дән һансы бөјүкдүр: 1 јохса 2?

1-дән 10-а гәдәр, 10-дан 1-ә гәдәр әдәдләри сыра илә дејирләр (кар-точка 13, 14, 15). «Өтүрмә» илә сәј-маг пријомундан истифадә едирәм. Чағырылан шакирдләрден бири сы-ра илә ики-үч әдәди дејир. Сонра башга шакирдләр сәјы давам етди-рир. Ахырда 1-дән 10-а гәдәр әдәдлә-ри шакирдләрә хорла сәјдырырам. Шакирдләрә фәрди вә коллектив ишләмәји планлашдырырам вә буна мүнтәзәм әмәл едирәм. Көстәриләп тапшырыглары шакирдләрин мү-шаһидәләрини тәшкил етмәјә вә онларын мүстәтил нәтичәләр чы-хармаларына имкан верир. Ша-кирдләр өз мүшаһидә нәтичәләрини ријазин јазыларла көстәрилләр. Јал-ныз белә һалларда шакирдләр ри-јазин ифадәләри шүүрлу сурәтдә мү-гәјисә етмәји өјрәнирләр. Шакирд-ләрин мүшаһидә просесиндәки тап-шырыгларынын шәклини дәјишмәк лазымдыр. Јалныз белә һалларда шакирдин дүшүнчәси фәал олур.

«Топлананларын јерини дәјиш-дикдә чәм дәјишмир» мөвзусуну шакирдләрә кечдикдә мүхтәлиф

шәкилләрдән истифадә едирәм
(карточка 16, 17). Топланан-
ларын јерини дәјишмәјә аид

белә бир чәдвәли шакирдләрә
көстәриб шифаһи мисаллар гуруб
һәлл етдирирәм:

3+1
1+3
2+1
1+2
1+1

4+1
4+2
2+4
1+4
1+9

9+1
8+1
1+8
7+1
1+7

5+1
1+5
6+1
1+6
0+1

Шакирдләрә әввәлчәдән јазы тахтасында јазылмыш чәдвәли көс-
тәриб мүсаһибә апарырам.

1	2	3	1	4	1	1	5	2	3	4	2	6	2
2	1	1	3	1	4	5	1	3	2	2	4	2	6

— Нечә мисал гурдунуз? (12).

1+2=3:
2+1=3:
4+2=6:

3+1=4:
1+3=4
2+4=6:

4+1=5:
1+4=5:
6+2=8:

2+3=5:
3+2=5:
2+6=8:

— Јазылмыш мисаллары мугајисә един.

Онлар бир-биринә нәјинә көрә охшајыр? Бир-бириндән нә илә фәргләнир? Алынмыш чәмләри мугајисә един.

Чәдвәлдәки бир мисалы шакирдләр мугајисә едир вә нәтичәдә белә чаваб верирләр:

1+2=3;

2+1=3

Икинчи мисал биринчи мисалдан анчаг топлананларын јерләринин дәјишмәси илә фәргләнир. Чәм исә бу һалда дәјишмир.

Сонра китабдакы шәкилләр үзрә суал-чаваб апарырам:

— Шәкилда нечә санитар машыны чәкилмишдир?

— Бәс нечә јанғынсөндүрән машыны чәкилмишдир?

— Нечә билмәк олар, чәми нечә машыны вар?

— Габагда һансы машыны кедир? (јанғынсөндүрән).

— Нечә јанғынсөндүрән машыны вар? (1).

— Онун далынча нечә санитар машыны кедир? (2)

— Чәми нечә машыны вар?

1+2=3

Сонракы шәкилләр дә ејни гајда илә нәзәрдән кечирилир. Ушаглар китабдакы шәкилләр үзрә мүстәгил мисаллар јеринә јетирирләр:

3+1=4
1+3=4

4+2=6
2+4=6

5+1=6
1+5=6

Бурада идракын әсасында ики вә ја бир нечә ријазии ифадәнини охшар вә фәргли чәһәтләрини мүшаһидә едирләр. Ејни типли ифадәләрини мугајисәси илә кифајәтләnmәк ола маз. Чүнки мүшаһидә просесиндә шакирдләрини мүстәгиллик дәрәжәсини азалда биләр. Елә ифадәләр сечилмәлидир ки, шакирдләр охшарлығын вә фәргини мүхтәлиф аламәтләрини көрә билсинләр. Мәвзу илә алағәдар идман дәғигәсинини әвәзинә «Ким тез» ојунуну кечирмәклә шакирдләрини идрак фәзалиј-

јетини күчлөндирэ билирик. Һәм дә шакирдләрнн јорғунлуғунун гаршысыны, бир нөв, алмыш олурут. Шакирдләрн биз күмраһ вә шән көрүрүк. Ојунда бүтүн шакирдләр фәал иштирак едирләр. Јазы тахтасында ики сүтунда мисаллар јазырам:

4+1	8—2
5—3	4+1
7+1	10—5
10—5	7+1
8—2	5—3

Мисаллар әмәлләрнн тәркибинә кәрә ејни, дүзүлүшүнә кәрә мүхтәлифдир. Јазы тахтасында гејд олуан мисалларын сајы гәдәр (10 нәфәр) шакирд сечирәм. Ушағлар үзләрн синфа гаршы ики чәркә дурурлар. Изаһат верирәм. Мән команда верән кимн габагда дуран (биринчи) шакирд табаширн тез көтүрүб биринчи мисалы һәлл едир, чавабыны јазыр. Табаширн тез архасындакы (икинчи) шакирдә верир. Икинчи шакирд икинчи мисалы һәлл едиб чавабыны јазан кимн табаширн үчүнчү шакирдә верир вә и. а. Бүтүн мисаллар һәлл едилнчәјә гәдәр бу иш давам едир, һансы чәркәдә дуран шакирдләр мисаллары дүз вә тез һәлл етсәләр галиб һесап олурурлар. Шакирдләр белә ојунлары чох сеvir, нөвбәти дәрси сәбирсизликлә көзләјирләр. I синиф 3 нөмрәли чалышманы шакирдләр мүстәгил јеринә јетирирләр. Чалышманы тез јазыб гуртаран шакирд мисаллары охујур, парталарарасы көзиб шакирдләрнн дәфтерләриндә јаздығлары мисаллары нәзәрән кечирирәм. Сәһв јазан шакирдләрә көмәк едирәм.

Гајданы охујурам. Сонра тәк-тәк шакирдләрә охутдурурам. Ахырда чәрчивәдә јазылмыш гајданы хорла шакирдләрә охутдурурам. Нөвбәти дәрсдә башга ојундан истифадә едирәм. Рәнкли карточкалардан истифадә едирәм. «18, 19, 20, 21... 40 нөмрәли карточкаларә бах». Һәр шакирдә бир карточка вери-

рәм. Карточкалардакы шакилләр мүхтәлиф олур. Шакирдләрә мүәјјән изаһат да верирәм: шакилләрә бахын вә шакил әсасында мәсәлә вә мисал гурун, дәфтеринизә јазын. Ким тез гуртарды, карточкада чәкдији һејванларын, гушларын вә фигурларын адларыны дәфтерләрннә гејд етсин.

Бүтүн карточкалар нөмрәләнир. Шакирдләрә карточкалары пәјләјанда карточка өлчүсүндә I әдәд кағыз да верирәм. Һәр бир шакирд дәфтериндә гурдуғу мәсәлә вә мисалы карточкада да гурур. Шакирдләрән бирн карточкалары јығыб мәнә верир. Карточкалары нәзәрән кечирирәм. Ким шакилләр әсасында дүзкүн мәсәлә вә мисал гурубса, һәмнн карточкаларын нөмрәләрини јазы тахтасында гејд едирәм. Мәсәлә, мисал гура билмәјән шакирдләрнн карточкаларыны синиф гаршысында көстәриб онлара шифаһи мәсәлә вә мисал гурдурурам. Шифаһи һесабламанын мүхтәлиф јоллары илә шакирдләрн таныш едир, силарда чәлд һесаблама вәрдини јарадырам.

Белә ојунларын нәтичәси көстәрир ки, шакирдләр шифаһи һесаблама илә чох марағланырлар. Шакилли карточкалар вә шифаһи һесабламалар шакирдләрнн идрак фәалијјәтинн артырыр. Шакирдләр бу ишдә о гәдәр дә чәтинлик чәкмирләр. Әксинә, өзләри шифаһи һесаблама үчүн мүхтәлиф јоллар ахтармаға чалышырлар.

Шакирдләрнн идрак фәалијјәтинн гүввәтләндирмәклә әдәдләрнн тәркибинн јахшы өјрәтмәк олур. Бәзн һалларда шакирдләр әмәлләрнн бу вә ја башга хассәсинн әксиндән дә истифадә етмәји бачармалыдырлар. Көрүндүјү кимн, тапшырығлар ардычыллыгы шакирдләрнн идрак фәалијјәтинн артырыр вә мүстәгил иш һәмнн фәалијјәтин мәнтиғи тәшкилиндә васитә ролуну ојнајыр. Беләликлә, әлдә едилән биликләр даһа шүүрлу олур вә јахшы мәнимсәнилир.

МУСИГИ ТӘЛИМИ КОНСЕРВСИЈАСЫНЫҢ ГУРУЛМАСЫ ЖОЛУНДА

М. С. КРАСИЛНИКОВА

П. И. Чайковский адына Москва Дөвләт Консерваторијасынын аспиранты

Сон илләрдә өлкәмиздә күтләви мусиги тәлими саһәсиндә чидди дәјишикликләр олмушдур. Бу дәјишикликләр билаваситә академик Д. Б. Кобалевскинин рәһбәрлији алтында үмүмтәһсил мәктәпләри үчүн јарадылмыш јени мусиги програмы илә әлағәдардыр.

Мусиги мүәллимләри вә методистләр јени програмын дахилән тамлығыны тејд едирләр. Бу тамлыг билаваситә мусиги дәрсләриндәки тематик гурулушла әлағәдардыр. Һәр бир рүбүн мөвзусу дәрәдән дәрәә кетдикчә ачылыр. Мөвзуларын мәзмуну вә ардычыллығы билаваситә мусиги вә онун гавранылымасына әсәсләнир. Программакы тематик гурулуш дәрә просесиндә әсәс биликләри икинчи дәрәчәлиләрдән фәргләндирир вә мәктәблиләрин диггәтини ајры-ајры фактлара дејил, үмуми мусиги-естетик ғанунаујғунлуғлара истиғамәтләндирир.

Бу вахта гәдәр мөвчуд олан мусиги програмлары, әсәсэн, маһны охума, мусиги савады, мусиги динләмә кими фәалијјәтләри әһәтә едир вә бу фәалијјәтләр арасында дахили әлағәни зәрури сајырды. Мәктәб тәчрүбәсиндә исә мүәллим бу бирлији әлдә едә билмирди. Бу, ондан ирәли кәлирди ки, програмлар, методик вәсаитләр вә дәрә материаллары көһнә програмларла елдугу кими, тематик гурулушла дејил, јухарыда көстәрилән үч фәалијјәтә әсәсләнирды.

Мусиги-педагожи просесин тамлығы мәһз јени мусиги програмында тематик гурулушла әсәсләнмағла әлдә едилмишдир.

Бу мәғаләдә биз мүхтәлиф илләрдә совет мусигичи-педагогларын тематик гурулушу дәрә просеси илә печә әлағәләндирдикләрини ајдыналашдырачағыз.

Н. Л. Гродзенскаја дәрсин бүтөвлүјүнү тематизм гурулушу илә әлағәләндирән илк тәдгигатчы олмушдур. Онун 1926-чы илдә чап олунмуш «I дәрәчәли мәктәпләрдә мусиги дияләнилмәси» адлы мәғаләсиндә мусиги дәрсләринин тамлығынын тематизм гурулушу илә әлағәләндирилмәсинин нәзәри әсасларыни дияләнилмишдир.

Н. Л. Гродзенскајанын бу мәғаләдә дәрсин тамлығы илә әлағәдар ирәли сүрдүјү пријомлары ики группа ајырмағ олар. Пријомлар бу группалардан биринә бир әсәр вәситәсилә, дикәринә исә мүғажисә јолу илә дахил олур. Дәрсин тамлығынын бир әсәр вәситәсилә әлдә едилмәси просесиндә мәктәблиләр ејни мусиги нүмунәси илә вокал-хор вәрдишләринә јијәләнир, нотла охујур вә мусиги әдәбијјаты илә таныш олурдулар. Белә пријомун мүсбәт чәһәти ондан ибарәтдир ки, дәрсин мүхтәлиф мәрһәләләри арасында сәрһәди мүәјјәнләшдирмәк чәтиндир. Бир чох һалда зәрури мөвзулары програма салмағ мүмкүн олмур.

Мәдлумдур ки, гаврама вә ифачылыг бир-бирилә сых әлағәдар олуб, бүтүн мусиги фәалијјәтләринин әсәсыны тәшкил едир. Лакин гавраманын имканлары ифачылыг имканларындан даһа кенишдир. Јени програмда да гаврама бүтүн мусиги фәалијјәтләринин әсәсы кими нәзәрдә тутулур. Көһнә програмларда исә хорла охумағ мусиги тәрбијәсинин әсәсы кими көтүрүлүрдү.

Јени мусиги програмында ејни мусиги әсәри ил әрзиндә бир нечә дәфә тәкрәр олунур, бәзиләри исә ушағларла бирлилдә синифдән синифә кечир. Белә тәкрарларын әһәмијјәти ондан ибарәтдир ки, бу әсәрләр һәр дәфә јени бахымдан а

мәктәблиләрнн даһа инкишаф етмиш мәдәнијјәт сәвијјәсилә гаврамылыр. Охшарлыг вә фәргли чәһәтләрнн мүгајисәсини II груп пријомлара анд етмәк олар. Н. Л. Гродзенскаја бу пријомдан чох кениш истифада едирди.

Көнә програмда биликләр әсас вә икинчи дәрәчәли олмагла груплашдырылмыр вә мәктәблиләрнн дүшүнәбилмә габилијјәтләрнн инкишафы нәзәрә алынмырды. Јени програмда исә ушагларын билик вә вәрдишләрнн системи билавакитә дүшүнмә габилијјәтннн инкишафына гуллуғ едир. Д. Б. Кабалевскинин јаратдығы јени мусиги тәлими системиндә әсәрләрнн мүгајисәси өјрәнилән мөвзуја әсасланмыр. Мәсәлән, маһны, рәгс вә марш нүмунәләрн мөвзуја әсаслан мусиги әсәрләрн вәситәсилә ајдылашдырылыр. Мусиги дәрәләриндә тамлығын әлдә едилмәсинин бир вариантыны М. А. Румер өзүнүн «Мусиги нәзәријјәси мәсәләләрн» әсәриндә вермишдир. Мүәллиф мусиги дәрсинин тамлығын әлдә етмәк үчүн мусиги савадындан истифада етмәји мәсләһәт көрүр.

«Мусиги савады» дедикдә М. А. Румер мусиги нәзәријјәси вә тарихинә анд мүхтәлиф биликләрн нәзәрдә тутур. Бураја нот јазысыны, мусиги ифада вәситәләрнн, мусиги әсәрләрннн гурулушуну, мусиги жанрларыны, бәстәкарларын һәјәт вә јарадычылыгларыны анд етмәк олар.

Јени мусиги програмында «мусиги савады» ушагларын мусиги мәдәнијјәтннн инкишафына хидмәт көстәрир. Бунун әсасыны исә гаврама тәшкил едир.

Јени програмдакы мусиги биликләрннн мусиги-естетик, мусиги-когноложи истигамәтләрн әввәлки програмлардан фәргли оларак көнчәсли һәјәтә һазырлајан јени мөвзуларла да зәнкиләшмишдир. Интонасија, мусиги сурәти, мусиги драматуркијасы, мусигинин мүхтәлиф инчәсәнәт нүмунәләрн илә әлағәләрн, чидди вә јүнкүл мусигиләр

арасындакы гаршылыглы әлағәни бу мөвзулара анд етмәк олар.

Инди исә програмдакы програм-иллүстратив мөвзулар үзәриндә дајанаг. Програм-иллүстратив характерли мөвзулара илк мусиги програмларында да раст кәлирик. Лакин Г. С. Ригинанын «Ибтидан синифләрдә мусиги дәрәләрн» китабы үзәриндә дајанмаг даһа мәгсәдәујгүндур. Јухарыда ады чәкилән китабда верилмиш мусиги тәлими концепсијасында материаллар рүб әрзиндә бир-ики мөвзуну әһәтә едә билир. I вә II синифләр үчүн мөвзулар вә онларын ардычыллыгы ејнидир:

I рүб—ушаглар һаггында вә ушаглар үчүн мусиги.

II рүб—мусигидә зарафат. Мусигидә тәбиәт,

III рүб—мусигидә нағыл. Рус халг маһнылары вә рәгсләрн (I синиф). Мүхтәлиф халгларын мусигиси (II синиф),

IV рүб—вәтән вә гәһраманлар һаггында мусиги.

Јухарыда көстәрилән мөвзулар мусигијә анд олса да, һәјәтын мусигидә әкси дејилдир. Јә'ни, әкар көстәрилән мөвзуларда «мусиги» сөзүнүн әвәзинә «әдәбијјәт» вә ја «тәсвири инчәсәнәт» јазсаг, онда булары чох асанлыггла естетик силәлә фәнләрннә анд етмәк олар. Она көрә дә белә бир суал ола биләр: Нә үчүн башгасыны дејил, мәһз бу мөвзуну? Нә үчүн, мәсәлән, «Мусигидә зарафат» мөвзусу әвәзинә «Достлуг һаггында мусиги», «Сүлһ һаггында мусиги» вә ја башга мөвзу ола билмәз?

Ондан башга, мөвзуларын белә формалашмасы адлара, сүжетләрә, шәкилләрә истигамәтләнмәклә бәрабәр, ејни заманда мөвзунун ачылмасында тәсвирчилик ролуну ојнајыр. Әслиндә исә мөвзулар мусиги вә һәјәт арасындакы әлағәни ачмалыдыр. Мөвзуларын ардычыллыгын данышаркән, демәк лазымдыр ки, Г. С. Ригинанын тәклиф етдији тематизм инкишаф етдирилмир вә мөвзулар бир-бирини доғурмур. Она көрә дә бу мөвзуларын

јерләрини асанлыгла дәјишдирмәк вә ја башгалары илә әвәз етмәк мүмкүндүр.

I вә II синифләрдәки мөвзуларын ејни олмасы да бу фикри тәсдиғ едир. Әкәр тематизм илдән-илә инкишаф етдирилмирсә, ајдындыр ки, мөвзулар арасында ана хәтти јохдур. Онда белә бир ганунаујғун суал верилә биләр: бу мусиги-педагожи концепсијада мөшғәләләр арасында нә реал ана хәтти ола биләр?

Г. С. Ригинанын һазырладығы методик ишләмәләрда һәр бир дәрәс үчүн мусиги һаггында јени мәлуматлар верилмәси нәзәрдә тутулур. Һәммин мәлуматлар мәзмунуна кәрә мусиги савадындан ибарәтдир. Демәли, бу мусиги-педагожи концепсијанын ана хәттини мусиги савады тәшкил едир вә бир нөв, мұхтәлиф мөвзулар арасында алағә јарадыр. Лакин мусиги савадынын вә ондан дүзкүн истифадә етмәјин бөјүк әһәмийјәтини гејд етмәклә јанашы, демәлијик ки, күтләви мусиги тәрбијәсиндә мусиги савады, бир нөв, мусиги вә һәјат арасында алағәнин ачылмасында ачар ролуну ојнамалыдыр.

Јени программа апарылан тәчрүбә кәстәрир ки, мусиги сәнәтинин фундаментал проблеми олан үч жанр—рәгс, марш, даһа кениш һесамайнылылыг, рәгслилик, маршылылыг, мусигинин ифадәлилик тәбиәти, интонасијасы, инкишафы вә гурулушу, мұхтәлиф чәрәјан вә жанрлары шакирдләр тәрәфиндән она кәрә мұвәфғәијјәтлә мәнимсәнилир ки, һәр мөвзу бир-бирини тамамлајыр, сонракы әввәлкинә әсасланыр.

Беләликлә, үмумтәһсил мәктәбләринин мусиги дәрәсләриндә тамлыгын вә мусиги дәрәсләринин бири бири илә алағәли олмасы проблем елә илк совет мәктәбләринин јарандығы вахтлардан педагоглары дүшүндүрмүш, лакин илк дафә олараг Д. Б. Кобалевскинин рәһбәрлији илә јарадылмыш јени мусиги програмында әлдә едилмишдир. Јени күтләви мусиги тәрбијәси концепсијасынын јарадылмасы педагог вә мусигичиләримизин узун илләр ахтарыш вә тапынтыларынын, бир нөв, јекунлашдырыр, ејни заманда мусиги мәдәнијјәтинин инкишафы үчүн бөјүк имканлар јарадыр.

ИБТИДАИ СИНИФЛӘРДӘ ШАКИРДЛӘРИН ӘМӘК ТӘ'ЛИМИ ВӘ ТӘРБИЈӘСИНИН ТӘШКИЛИ

Рәфигә ҺҮСЕЈНОВА

Һ. Зәрдаби адына КДПИ-нин педагогика кафедрасынын әмәкдашы

Јетишмәклә олан кәнч нәслин әмәк тә'лими вә тәрбијәси партија вә һөкүмәтимизин һәмнишә диггәт мәркәзиндә олмушдур.

Сов.ИКП МК-нын Сов.ИКП XXVI гурултајына һесабат мәрузәсиндә гејд едилир: «Бу күн башлыча вәзифә мәктәбдә тә'лимин, әмәк тәрбијәсинин вә мәнәви тәрбијәнин кејфијјәтини јүксәлтмәклән, мұал-

лимләрин вә шакирдләрин әмәјинин нәтичәләрина гијмәт верилмәсиндә формализми арадан галдырмагдан, ишдә тә'лимин һәјатла алағәсини мөһкәмләтмәклән, мәктәбләрди ичтимай-фајдалы әмәја һазырламагы јахшылашдырмагдан ибарәтдир» (Сов.ИКП XXVI гурултајынын материаллары, Баки, 1981). Әлбәттә, инсанын әмәја ја

радычы һазырланмасы кими мұһым бир мәсәләнин јеринә јетирилмәси аилә вә истеһсалат мүүссисәләринин үзәринә мұәјјән вәзифәлар гојса да, бу мұһым ишин һәртәрафли јеринә јетирилмәсиндә мәктәбин өһдәсинә хүсүсилә бөјүк бир вәзифә дүшүр. Бу, илк нөвбәдә, јетишмәклә олан кәнч нәслин ибтидан синифләрдән башлајараг әмәјә һазырланмасы илә бағлыдыр.

Бүтүн биликләрин әсасы ибтидан синифләрдә гојулур, бу, бүтүн синиф вә фәнн мұәллимләринә бәллидир. Ибтидан синифләрдә шакирдләр илк дәфә олараг елмәләрин әсаслары барәдә садә билик вә бачарығлара һаил олулар.

Әмәк тәлимин фәнни үзрә билик, бачарығ вә вәрдишләрин ашыланмасы мәсәләсинә исә мұасир шәраитдә даһа чидди вә дәвләт әһәмијјәтли бир мәсәлә кими әһәмијјәт верилир.

Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Үмүмтәһсил мәктәпләри шакирдләринин тәлимини, тәрбијәсини вә әмәјә һазырланмасына даһа да тәкмилләшдирмәк һаггында» декабр 1977-чи ил тарихли ғәрарындан сонра ибтидан синиф шакирдләринин дә әмәк тәлиминин мәзмуну көкүндән дәјишдирилди вә јерли шәраитә мұвафиг тәкмилләшдирмә апарылды.

Инди мәктәпләр јени әмәк тәлими програмлары илә ишләјир. Лакин Кировабад шәһәринин мәктәпләриндә апардығымыз мұшаһидәләрә әсасланараг дејә биләрик ки, һәлә дә бүтүн синиф мұәллимләри јени әмәк тәлими програмлары илә ишләјәркән бәзи чәтнликләрлә ғаршылашыр вә јахшы нәтичәләрә һаил ола билмирләр. Белә ки, бу мұәллимләрдән бәзиләри програмда көстәрилән мәзмуну садәчә изаһ едир, сонра исә ғыса олараг практик ишин ичрасыны шакирдләрин езләринә тапшырмагла кифајәтләнирләр. Бәзән дә чох көртәбин шәкилдә, һеч быр елми әсас олмадан мұәллим шакирдләрә мұәјјән бир мәмүлаты һазырламағы (һазыр мәмүлаты нүмәјиш етдирмәклә) тапшырыр. Бу, педагожи чәһәтдән

ғәтијјән дүз дејилдир. Ибтидан синиф мұәллимләри нәзәрә алмалыдырлар ки, иш мұәјјән бир системлә апарылмалыдыр. Мәсәлә: 1) шакирдләрин дәрсә һазырлашдырылмасы; 2) мөвзунун нәзәри чәһәтдән шәрһи; 3) шакирдләрә верилмиш нәзәри билик вә бачарығлардан практик иш просесиндә истифадә едилмәси; 4) практик ишин ичрасы; 5) мөһкәмләндирмә вә дәрсин јекунлашдырылмасы вә с.

Шакирдләрин әмәк тәлими вә тәрбијәсинин мәлүм дидактик принципләр үзәриндә гурулмасында вә бу заман тәлимин тәрбијәедиши вә инкишафетдириши тәсириндән кениш истифадә едилмәси саһәсиндә Кировабад шәһәр 5 нөмрәли орта мәктәбин зәнкин иш тәҷрүбәси вардыр. Бир ғәјдә олараг, шакирдләрин әмәк тәлими вә тәрбијәсини тәкмилләшдирмәк мәктәбин үмуми ишинин әсас һиссәсини тәшкил едир. Мәктәбин үмуми иш планында дәрс или мүддәтиндә шакирдләрин әмәк тәлими вә тәрбијәсини тәкмилләшдирмәјин мұхтәлиф формалары вә методлары мазмунлу шәкилдә өз әксини тапмышдыр. Иш планындан, синифдән вә мәктәбдән кәнар кечирилән тәдбирләрин мәзмунундан, шакирдләрлә кечирилән сорғу просесиндә онларын әмәјә олан мұнасибәтиндән ајдын олду ки, мәктәбин педагожи коллективи шакирдләрин әмәк тәлими вә тәрбијәсини јалныз әмәк дәрсләри просесиндә дејил, һәмчинин дәрсдән вә мәктәбдән кәнар вахтларда да тәкмилләшдирмәји мәктәбин тәлимитәрбијә ишләри ғаршысында дуран башлыча вәзифәси һесаб едир. Мәктәбдә јухары синиф шакирдләринин әмәк тәлими хүсуси тәшкил олуномуш емалатханајларда апарылдығы кими, ибтидан синиф шакирдләринин дә әмәк тәлими вә тәрбијәси иши зәнкин тәшкил олуномуш әмәк кабинетиндә кечирилир. Кабинетдә шакирдләрин ишләдәчәји әмәк аләтләри, материаллар хүсуси шкафларда сахланылыр. Кабинетдә I—III синиф шакирдләринин әввалки дәрс илиндә һазыр-

ладыглары мә'мулатлар сахланы-
лыр ки, бунлардан мұәллимләр је-
ри кәлдикчә әјанилик кими истифа-
дә едирләр. Ибтидан синифләрин
әмәк тә'лими вә тәрбијәсинин тәш-
килиндә һәммин мәктәбин мұәллими
Алмаз Аллаһвердијеванын занкин
иш тәчрүбәси вардыр. О, 20 илә
јахындыр ки, ибтидан синиф мұәл-
лими ишләјир. Шакирдләрин тә'лим
вә тәрбијәси саһәсиндәки иш тәч-
рүбәсини өјрәнмәк мәгсәдилә онун
III синифдә бир нечә дәрсиндә
(әмәк тә'лими, ана дили, ријазий-
јат вә с.) иштирак етмәји план-
лашдырдыг. Ајдын олду ки, Алмаз
мұәллимә шакирдләрин әмәк тә'-
лими вә тәрбијәсини јалныз әмәк
тә'лими дәрсләринин кедишиндә де-
јил, һәмчинин тәдрис етдији бүтүн
фәнләрин кедишиндә дә апарыр.
Ана дилиндән «Совет космонавтла-
ры» мөвзусуну изаһ едәркән о, мұ-
саһибәдән кениш истифадә едәрәк
инсан әмәјинин јарадычы характе-
рини шакирдләрә баша салыр. Со-
вет космик сәнајеси барәдә изаһат
верир. Бу заман көркәмли совет
космонавтлары, онларын әмәјинин
мәзмуну барәдә данышыр. Ракет,
сүн'и пејк, космик кәми барәдә
шакирдләрдә тәсәввүр јарадыр.
Сонра исә шакирдләрә кәләчәклә
әмәк дәрсиндә ракет модели дүзәл-
дәчәкләрини билдирир. Мараглы вә
јарадычы баша чатан дәрсин со-
пунда һисс олунур ки, шакирдләрдә
«космонавтика», «космос», «космо-
навт», «космик фәза» аңлајышлары
барәдә лазыми тәсәввүр јараныр.

Нөвбәти дәрс әмәк тә'лими иди.
Мұәллим мөвзунун адыны јазы тах-
тасында хусуси зөвглә «ракет моде-
ли» сөзүнү јазды. Шакирдләр
практик ишә башламаздан әввәл,
мұәллим фәнләрарасы әлағә имкан-
ларындан истифадә етди, ана ди-
линдән «Совет космонавтлары» мөв-
зусунун тәдриси заманы верилмиш
билик вә бачарыглар тәкрар етди-
рилди. Мүшаһидә заманы мұәјјән
етдик ки, мұәллим јени мөвзунун
тәдрисинә наил олмаг үчүн ән чох
фәнләрарасы әлағәјә диггәт јети-

рилди. О, әсасән, ана дилиндән һә-
мин мөвзу илә әлағәдар верилмиш
бүтүн аңлајышлары тәкрар етди-
ди. Бундан сонра мұәллим моделин
һазырланмасын өјрәтмәјә башла-
ды. «Ракет» моделинин өзүнү вә
ајры-ајры һиссәләрини әјани олараг
шакирдләрә көстәрди. Ракетин һә-
зырланмасы үчүн иш ардычыллы-
ғыны шакирдләрә мұкәммәл изаһ
етди. Сонра исә өзү парталар үзә-
ринә дүзүлмүш әләт вә материал-
лардан истифадә едәрәк ракет мо-
делинин дүзәлдилмәси ардычыллы-
ғыны көстәрди вә шакирдләрин
сәрбәст ишини тәшкил етди. Дәр-
син сонуна аз галмыш, мұәллим
бүтүн шакирдләрин әл ишләрини
нәзәрдән кечириб дәрси үмуми-
ләшдирмәјә башлады. Бир нечә ша-
кирдин әл ишләрини нүмунә көс-
тәрди вә гијмәтләндирди.

Мүшаһидә көстәрди ки, мөвзу-
нун тәдриси заманы шакирдләрә
бә'зи билик вә бачарыгларла јана-
шы, онларда өз ишләрини план-
лашдырмаг бачарыгы да ашылан-
ды. Шакирдләрлә пешәјөнүмү ба-
хымындан да иш апарылды. Алмаз
Аллаһвердијеванын «Даг макети-
нин һазырланмасы», «Чај үзәриндә
тикилән техники гурғу», «Светофор
моделинин һазырланмасы» вә с. ки-
ми мөвзуларда дәрсләринин мүша-
һидәси дә көстәрди ки, бу мәсәләјә
о, хусуси диггәт верир.

Мәкләбдә јалныз ајры-ајры фән-
ләрин тәдрисиндә дејил, һәмчинин
шакирдләрлә апарылан күтләви
тәдбирләр, әмәк вә истеһсалат га-
багчыллары илә көрүшләр, мәк-
тәбдәнкәнар кәзинтиләрин, коллек-
тив олараг кинолара бахышларын
тәшкили, әмәк адамларынын на-
лијјәтләри барәдә ардычыл сөһ-
бәтләр заманы да шакирдләрин
әмәк тәрбијәси мәсәләси өн плана
чәкилир. Әлбәттә, бүтүн бунлар
шакирдләрдә әмәјә вә әмәк адам-
ларына мәһәббәт һисси тәрбијә
едир.

ШАКИРДЛЭРИН ТЭЛИМ ФЭАЛИЈЈЭТИНИН МОТИВЛЭШМЭСИ ҺАГТЫНДА

Мухтар ҺӘМЗӘЈЕВ

психолокија елмлэри доктору, профессор

Мәктәб тәчрүбәсиндә тәлим фәалијјәтини һәјата кечирәркән чох вахт белә бир суал диггәти чәлб едир: шакирдн јахшы охумаға вә үмүмијјәтлә, охумаға јөнәлдән, тәһрик едән нәдир? Шакирдләр дән биринин јүксәк сәј кәстәрмәси, о бирисиндә исә тәлим фәалијјәтинә сәјин олмамасы нә илә әләгә-дәрдыр? Башға сөзлә, шакирдләр-рин тәлим фәалијјәти нечә мотив-ләшир, онлар һансы мотивләрин тәһрики алтында һәрәкәт едирләр? Шүбһәсиз, бу чүр суаллара дүзкүн җаваб тапылмасы мүәллимин ша-кирдләрлә ишнин, тәлим фәалијјә-тини идарә етмәсини асанлашдыра биләр.

Мотив нәдир? Мотив имканы һәр һансы бир мәгсәдә јөнәлмиш ишә, фәалијјәтә тәһрик едән сәбәб-дир. Мотивләшмәјә кәлдикдә, бу, елә мотивләр бирлијидир ки, шәх-сијјәтин јөнәлишлијини мүүјјән ет-мәклә, онун фәалијјәтинин сәмәрә-лилијини дә шәртләндирир. Мәһз буна көрә дә шакирдләрин тәлим фәалијјәтинин хүсусијјәтләрини ашқара чыхармағ вә онлара лазы-ми тәлим мотивләри ашыламағ, тәрбијә етмәк зәруридир. Психолог-лар инсан фәалијјәтинин мотивләш-мәси сәһәсини тәһлил едәрәк он-ларын тәснифини вермишләр. Ха-рактеринә вә фәалијјәт просесиндә ојнадығы рола көрә мотивләр аша-ғыдакы нөвләрә ајрылыр:

1) ситуатив вә кениш мотивләр, 2) фәалијјәтин нәтичәсинә вә онун өзүнә доғру јөнәлән мотивләр, 3)

егоистик вә ичтиман әһәмијјәтли мотивләр.

Тәзаһүр хүсусијјәтләринә көрә мотивләр психоложи әдәбијјәтдә ики група ајрылыр:

1) кениш социал мотивләр вә 2) идрак мотивләри.

Буларла јанашы, мотивләрин харичи вә дахили типләри дә гејд олунур.

Гејд етдијимиз мотивләр инсан фәалијјәтинин башға сәһәләриндә олдуғу кими, тәлим фәалијјәтиндә дә өзүнү кәстәрир. Тәлим фәалиј-јәтиндә мүсбәт вә мәнфи мотивләш-мәјә дә раст кәлмәк мүмкүндүр.

Мәктәб тәчрүбәси, шакирдләрин тәлим фәалијјәтинин тәдғиги кәс-тәрир ки, ајры-ајры јаш дөврләр-риндә вә ајры-ајры шакирдләр үчүн бүтүн мотивләр ејни дәрәҗәдә тә-сир күчүнә малик олмур. Адәтән, ајры-ајры јаш дөврләри вә ајры-ајры шакирдләр үчүн бу мотивләр-дән бири әсас, апарычы, башгала-ры исә икинчи дәрәҗәли, көмәкчи олур, бу сәһәдә мүстәғил рол ојна-мыр. Сонракылар һәмишә бу вә ја диқәр дәрәҗәдә әсас мотивә табә олурлар. Психоложи тәдғигатлар (Л. И. Божович) кәстәрмишдир ки, бир һалда синифдә әләчы олмағ, әләчы шакирд јерини тутмағ, баш-ға бир һалда кәләчәкдә тәһсилни давам етдирмәк, али тәһсил алмағ арзусу, диқәр бир һалда исә билијә марағ бу чүр апарычы, әсас мотив кими тәзаһүр едә биләр.

Кичик мәктәб јашы дөврүндә тә-лим шакирдләр үчүн әсас фәалијјә-

тә чеврилдијинә вә сонракы јаш дөврләриндән өзүнүн специфик хүсусијјәтләринә керә фәргләндијиндән бу дөврдә тә'лим фәалијјәтинин мотивләри, мотивләшмә сәһәси дә өзүнәмәхсус хүсусијјәтләрә малик олур.

Ушағын мәктәб тә'лиминә һазырлығы, тә'лимин мәзмуну, тәдрис методлары, мүүәллим вә шакирддин мүнәсибәт үслубу, валидејиләрин ушаға мүнәсибәти вә онула иш үслубу, һәмчинин диһәр амилләр I синиф шакирдләринин тә'лим фәалијјәтинин мотивләшмәсинә әсаслы тә'сир көстәрир.

Тәчрүбә көстәрир ки, адәтән, кичик мәктәб јашынын башланғычында ушагларда мәктәбә бөјүк марағ мүнәһидә олунур. Лакин бу марағ даһа чох үмуми характер дашыјыр. Белә ки, бу дөврдә ушағы ән чох мәктәбә кетмәк, орада олмағ, форма кејмәк, чанта кәздирмәк, өзүнүн китабы, дәфтәри, гәләминин олмасы марағландырыр. Она керә дә I синиф шакирдләринин тә'лим фәалијјәтинин мотивләшмәси өз структурона вә мәзмунуна керә II—III синифләрдән фәргләнир. Бу дөврдә тә'лим фәалијјәтинин мотивләшмәсинин структурунда бөјүк бағча јашы дөврү үчүн характерик олан аморфлуғ, гејри-мүәјјәнлик һалы өзүнү көстәрир. Бу һал ән чох ушағын мәктәбә, тә'лим фәалијјәтинә башламаға һазырлығы хүсусијјәтиндән асылы олур. Мәктәб тә'лиминә даһа јакшы һазырланан ушагларда мотивләшмәнин аморфлуғу олдуғча аз нәзәрә чарпыдығы һалда, мәктәб тә'лиминә зәиф һазырланмыш ушагларда бунун там әкси мүнәһидә олунур.

Гејд етмәк ләзимдыр ки, икинчи груп ушагларда тә'лим фәалијјәтинин мотивләшмәси бир нөв «тәглиди» характер дашыјыр. Бу чүр шакирдләр тә'лим фәалијјәтинин бөјүк гардаш вә бачыларыны, јолдашларыны јамсыламағла, тәглид етмәклә јеринә јетирирләр. Она керә дә һәмин шакирдләр «Мәктәбә нә үчүн кедирсән?», «Нә үчүн охумағ вә јазмағ истәјирсән?» суалларына:

«Гардашым мәктәбә кедир, мән дә кедирәм», «Бүтүн ушаглар охујурлар вә јазырлар. Мән дә онлар кими китаб охумағ вә јазмағ истәјирәм» кими чаваблар верирләр.

Тә'лим фәалијјәтинин мотивләринин бу чүр аморфлуғу, ситуативлији вә тәглидлији тәдричән арада чыхыр вә II—III синиф шакирдләриндә даһа чох фәргләндиричи характер дашымаға башлајыр.

Артыг I синифдән башлајарағ шакирдләрин тә'лим фәалијјәтиндә кениш социал мотивләр дә баш галдырыр. I—II синиф шакирдләриндә кениш социал мотивләрин ички шафынын биринчи мәрһаләси өзүнү көстәрир (Л. И. Божовиц, Н. Г. Морозова, Л. С. Славина). Онларын фикринчә, кичик мәктәбләрин тә'лим фәалијјәтинин кениш социал мотивләри, онларын мәктәбә вә тә'лимә мүнәсибәтләри илк дөвләр һалә ушағ бағчасындан мәктәбә кәлдикләри заман өзүнү көстәрән мүнәсибәтләрин хүсусијјәтләринин өзүндә сахлајыр. Мүнәһидәләр көстәрир ки, ушағын бағчада, әиләдә мәктәбә һазырлығынын о чүмләдән психоложи һазырлығынын сәвијјәси нә гәдәр јүксәк оларса, онун тә'лим фәалијјәтинин кениш социал мотивләринин сәвијјәси вә мәзмуну да бир о гәдәр кенишләнәр.

Кичик мәктәб јашлы ушагларын тә'лим фәалијјәтиндә даһа ајдын шакилдә өзүнү көстәрән кениш социал мотивләрә тә'лим ишинин мүнәвәффәгијјәтлә јеринә јетирмәк, гијмәтли социал сәрвәт олан јүксәк сәвада јијәләnmәк, әтрафдакыларын һөрмәтини газанмағ, мүүәллим вә валидејиләр тәрәфиндән емоционал гијмәтләндирилмәжә, мәктәбдә әлдә едилән биллик вә бачарығлары практикаға тәтбиг етмәжә наыл олмағ дахилдир. Синифдән синфә кечдикчә тә'лим фәалијјәтинин һәмин мотивләри даһа дәриндән дәри олунмаға башлајыр. Мәсәлән, әкәр «нә үчүн јакшы охумаға чалышырсаң?» суалына I синиф шакирдләри чох вахт «она керә ки, тапшырығы јеринә јетирә бә-

«лим», «яхшы гўмўт алмаг истўји-
рўм» ва с. җаваб верирлўрсў, III си-
ниф шакирдлўри «яхшы охўјўрам
хў, тапшырығы јеринў јетирмўкдў
«тинлик чўкмўјим», «мўўлыннин
вердији дўрсў јяхшы билмўсўм, тап-
шырығы да јеринў јетирў билмў-
рўм, јўлдашларымдан керидў гала-
рўм» кими җаваблар верирлўр.

Кичик мәктәбдәләрен тә'лим фә-
алиятиндә кениш социал мотив-
ләргә јанашы идрак мотивләри дә
әзуну көстәрир. Тә'лим тапшырығы-
ны јеринә јетирмә процесинә марағ,
тәдрис материалынын мәзмунуна
марағ, тәдрисни әјани чәһәтләринә
марағ буна мисал ола биләр.

Кичик јашлы мәктәблиләр јалыыз калачәкдә чәмијјәтә хејр вермәк, онун јарарлы үзвү олмаг үчүн, мұәллим вә валидејиләрлә мұнасибәтн позмамаг хатиринә дејил, һәм дә билаваситә тәлим просесинә, чәси вә һадисәләрә идрак марағы олдуғуна көрә биликләрә јијәләнмәјә чалышырлар.

Кичик мөктәп яшы дәврундә кениш социал мотивләр һәдсиз жүксәк әһәмийәт дашымаға башлајыр. Оңа көрә дә һәммин мотивләр тәлим фәалијәтинә марағи да шәртләндирир.

Тәлимдәки мәһимсәмә сәвијјә-
синдән асылы олараг шакирдләрни
тәлим мотивләринин характери дә
мүхтәлиф олур. Белә ки, тәлим фә-
алијјәтиндә мүнәффегијјәти јүксәк
олан, јахшы охујан шакирдләри
һәм тәлимни мәзмуну, һәм дә тә-
лим процесинин өзү ејни дәрәчәдә
марағландырдығы һалда, зәиф оху-
јан шакирдләри исә әсасән тәлим
процеси чәлб едир.

Адәтән, гүвәтли шакирдләр чәтн мәсәләләрин һәлли, тапшырыгларын јеринә јетирилмәси илә даһа чох марагланыр. онларын үзәриндә дүшүнмәји севирләр. Зәифләр исә ән чох асан мәсәләләрин, тапшырыглары ичра етмәјә мејл кәстәрирләр.

Кичик мәктәб яшлы шакирдларын тәлим фәалиятиндә «нүфузуну гөрумаг» (егоистик), «хилас олмаг» ва с. типли мотивлар дә өзүнә јер едир. Бәзи шакирдлар гәјд

едирләр ки, онлар она көрә җахшы охумага чалышырлар ки, синифдә биринчи шакирд олсунлар, һамыдан чох билсинләр, онлары јолдашлары да, мүәллимләри дә, валидејиләри дә тәрифләсинләр. Адәтәдә җахшы охујан шакирдләрин һамысында, «нүфузуну горумаг» мотивләри өзүнү көстәрир. Онлар даим җахшы охујанлар, габагчылар сыйрасында олмаг истәјирләр. Ләкин онлардан бир гисминдә, гејд етдијимиз кими бу чүр егостик мотивләр ифрат дәрәҗәдә негатив ранк алып. Зәиф охујан шакирдләрдә бу чүр мотивләр өзүнү көстәрмир. Бу чүр егостик тәлим мотивләрилә јанашы олараг бә'зи шакирдләрдә гејд етдијимиз кими, «чәкинмәк», «хилас олмаг», «јаха гуртармагла» бағлы мотивләр дә өзүнү көстәрир. Онлар пис гијмәт алмамаг, данланмамаг, мүәллим вә валидејиләри тәрәфиндән чәзаландырылмамаг үчүн охујурлар. Белә мотивләр ән чох өјрәнмәк имканы ашагы олан шакирдләрдә өзүнү көстәрир. Бә'зән гүввәтли шакирдләрин тәлим фәалијәтиндә дә бу чүр «чәкинмәк» типли мотивләр өзүнү көстәрә билир. Онлар јүксәк гијмәт алмаг үғрунда чалышдыгыларына көрә, ашагы гијмәтләр алмагдан «чәкинир», өз «нүфузларыны» итирмәк истәмирләр.

Тәчрүбә көстәрир ки, ејни јашлы мәктәбдиләрдә һамы үчүн үмуми мотивләрин олмасына бахмајараг, һәр бир шакирдин өзүнәмәхсус тәлим мотивләри системи дә олур. Тәлим психолокијасы сәһәсиндә апарылмыш тәдгигатлара истинад етмиш олсаг, јухарыда гејд етдјимиз тәлим мотивләринин ајры-ајры шакирдләрдә ашагыдакы шәкилдә өзүнү көстәрдијини гејд едә биләрик. Јахшы охумаг имкани олан, гүввәтли шакирдләрин тәлим мотивләри үчүн мүхтәлиф мараглар, хејли сәсиал мотивләр системи характерикдыр. Бу чүр шакирдләрин аз гисминин мотивләр системиндә сәсиал мотивләр, тәлим

мотивлэри вэ нүфузу горумагла баглы олан мотивлэр мэхдуд олан-лара раст кэлмэк мүмкүндүр.

Мүшанидэлэр көстөрир ки, мэк-тэблилэр, о чүмладан кичик мэк-тэб-жашлы ушаглар «Сэн нэ үчүн оху-жур-сан» вэ ја «Сэни охумага мэкбур едэн нэдир?» типли суаллара чаваб вераркан өз тәлим фә-алијјәтләринин мүхтәлиф мотив-ләрини гејд едирләр. Шакирд-ләрин дәрк етдиклэри вэ адларыны чәкдиклэри һәмин мотивлэр үмуми-ләшмә дәрәчәсинә вэ әһәмијјәтли-лијинә көрә мүхтәлиф олур. Мәсә-лән, бәзи шакирдләр борч һисси-ни, дикәрлэри исә валидејиләрини севиндирмэк кими конкрет мотиви өз фәалијјәтинин әсас мотиви һе-саб едирләр. Бунунла јанашы ола-раг, ајры-ајры шакирдләрдә, еләчә дә мүхтәлиф јашлы мэк-тэблиләр-дә һәмин мотивләрин характери мүхтәлиф олур. Тәлим мотивлэри саһәсиндә тәдгигат апаран али-м-ләр (Л. И. Божович, Н. Г. Морозө-ва, Л. С. Славина) шакирдләрин өз-ләринин гејд етдиклэри тәлим мо-тивләрини өз мәзmunларына көрә јакын олан беш група бөлүрләр. Лакин мэк-тәбләрдә апардығымыз тәдгигат, кичик мэк-тэблиләрлә сөһ-бәт заманы әлдә едилмиш фактлар бу чүр мотивләр группунун сајыны артырмага имкан верир. Шакирд-ләрин өзләринин адландырдыглары тәлим мотивлэри группарыны нә-зәрдән кечирик.

1. Охумағын, тәһсил алмағын зә-рурилијини көстәрмәклә баглы мо-тивләр («Она көрә охујурам ки, са-вадлы олум», «Охумагы вэ јазмагы өјрәним»).

2. Мэк-тәблинин вәзифә вэ бор-чуну көстәрмәклә баглы мотивләр («Она көрә охујурам ки, мэк-тәбли-јәм, мэк-тәбли охумалыдыр», «Оху-маг һәр бир пионерин борчудур»).

3. Кәләчәк пешә фәалијјәти үчүн тәһсилни зәрури олдуғуну көстәр-мәклә баглы мотивләр («Мүһәндис олмаг истәјирәм», «Јакшы һәким олмаг истәјирәм»).

4. Тәлим просесинин, билијин өзүнә марағын олдуғуну көстәрмәк-лә алагәдар мотивләр («Она көрә

охујурам ки, охумаг мараглыдыр», «Она көрә охујурам ки, чох шеј би-лим»).

5. Валидејиләрини ушағы охумага тәһрик едән вэ ја һәтта мэкбур едән тәләби илә баглы мотивләр («Атам, анам истәјир ки, јакшы охујум», «Атамын пис охјан ушагдан ачығы кәлир»).

6. Мүәллимин тәләби, она һәр-мәтлә баглы мотивләр «Мүәллим тәләб едир», «Охумасам мүәллим мәнән инчијәр»).

7. Өз нүфузуну көзләмәклә баг-лы (о чүмладан егостик) мотивләр («Она көрә охујурам ки, әлачы олум», «Она көрә охујурам ки, јол-дашларымдан керидә галмајым»).

8. Групп тәлгини, групп тәзјигин-дән јаха гуртармагла баглы мотив-ләр («Јолдашларым охујур, мән дә охујурам», «Охумасам јолдашла-рым мәнимлә данышмазлар»).

9. Мүгабилиндә нәји исә көзлә-мәклә баглы мотивләр («Охумасам атам мәни көзмәјә апармаз», «Јах-шы охусам, атам мәнә велосипед алачаг») вэ с.

Бу чүр мотивләр бүтүн мэк-тәб-јашлы дөврләриндә олдуғу кими, кичик мэк-тәб јашлы шакирдләрини тәлим фәалијјәтиндә дә өзүнү көс-тәрир. Шүбһәсиз, јухары синиф шакирдләринә нисбәтән кичик мэк-тәблиләрини тәлим мотивлэри аз дәрк олунмуш вә ән чох ситуатив ха-рактер дашыјыр. Она көрә дә мү-әллим кичик мэк-тәблиләрини мүсбәт тәлим мотивләрини даһа да күч-ләндирмәјә, бу чүр мотивләрини си-туатив дејил, даими характер да-шымасына, еләчә дә дәрк олунма-сына чалышмалыдыр.

Адәтән, кичик мэк-тәблиләрдә әт-рафдакы чисм вә һадисәләрә һәд-сиз мараг өзүнү көстәрир. Мүәл-лим бу чүр марагларын шакирд-ләрини тәлим-идрак марагларына чеврилмәсинини гәјғәсына галмалы-дыр. Тәлим фәалијјәтинә шакирд-ләрдә дәрин идрак марагларынын јаранмасы һәмин фәалијјәтини мү-вәффағијјәтлә һәјата кечирилмәси-нә имкан верир. Бу чүр мотивләр давамлы характер дашымагла, ша-

ширдләрнн билнк, бачарыг вә вәр-
дишләрә јијәләнмәләриндә һәлледи-
чи рол ојнајыр.

Шакирдләрдә тә'лим фәалијә-
тинин мүсбәт мотивләшмә сфера-
сына јаратмаг һәмншә асанлыглы
баша кәлмир. Кичик мәктәблиләрнн
мүсбәт тә'лим мотивләриннн фор-
малашмасына мане олан амилләр
мүхтәлиф ола биләр. Һәмнн мәнфи
амилләрнн нәзәрә алынмасы үчүн
онларын нәдән ибарәт олдуғуну
билмәк зәруридир.

Һәр шејдән әввәл, кичик мәктәб-
лиләрдә мүсбәт тә'лим мотивләри
ашыламаг үчүн мүәллимнн илк
күндән шакирдләрә дүзкүн јанаш-
масы зәруридир. Бә'зән мүәллим
шакирдләрнн һамысына ејни чүр
диггәт јетирмир. Мүәллимнн
диггәтиндән кәнар галан һә-
мин шакирдләрнн бә'зиләриндә
мәшғәләјә мараг итир. Кичик мәк-
тәблиләр үмумијјәтлә онлара дәр-
дә мүәјјән тапшырыг верилмәдикдә
вә һәмнн тапшырыг јохланмадыгда
онларын јеринә јетирдикләри
ишлә марагланмадыгда хошлары
кәлмир. Бу чүр һалларда тә'лим
онларын көзүндә чидди олмајан
бир иш кими чанланыр. Она көрә
дә тә'лим ишиннн һәјата кечирмәк
үчүн шакирди фәалијјәтә јөнәлдә-
чәк зәрури мотивләр формалаш-
мыр, әксинә архајынчылыг, лагәјд-
лик кими аламәтләр јаранмаға баш-
лајыр.

Бу чүр һалларда шакирдләрнн
фәрди хүсусијјәтләриннн нәзәрә ал-
маг зәруридир. Адәтсн, бә'зи ша-
кирдләр чидди тәһрик олмадан тә'-
лим тапшырыгларынын ичра етдик-
ләри һалда, диқәрләриннн чидди
тәһрик вә нәзәрәт олмадан бу ишә
јөнәлтмәк мүмкүн дејилдир.

Кичик мәктәблиләрнн тә'лим фәа-
лијјәтинә, бу фәалијјәтин мүвәффе-
гијјәтлә һәјата кечирилмәсинә кө-
мәк едән мотивләшмәнин јаранма-
сына мәнфи тә'сир кәстәрән амил-
ләрдән бири дә (хүсусилә I синиф-
дә) шакирдләрдә «психоложи до-
јумлулуғ» дејилән һалын јаранма-
сы илә бағлыдыр. Бә'зән шакирдлә-

рин һәддиндән артыг тә'лим тап-
шырыглары илә јүкләнмәләри, тап-
шырыгларын марагсыз олмасы он-
ларын диггәтиннн бир нөв күтләш-
дирир, тә'лим тапшырыгларынын
ичрасындан узаглашдырыр. Белә
һалларда шакирдләр јалныз чох
чидди нәзәрәт вә тәһрик алтында
тапшырығы ичра едирләр, һәр јол-
ла ону ичра етмәкдән чанларынын
гуртармаг истәјирләр. Она көрә дә
бә'зән мүәллимнн кәрәксиз ишләр-
лә шакирди һәддиндән артыг јүк-
ләмәси онларын бу сәһәдәки тә'лим
марагынын әлдүрүр.

Кичик мәктәблиләрнн тә'лим фә-
алијјәтинин идрәк мотивләриннн
јаранмасына мәнфи тә'сир кәстә-
рән амилләрә шәрһ олунаи, шакир-
дә тәғдим едилән тә'лим материа-
лынын бәситлијинн, мәһдудлуғуну,
өзүндә јенилији әкс етдирмәмәсинн,
башға сөзлә, шакирд үчүн јени ол-
мамасынын, тә'лимнн мәзмуну илә
шакирдин тәчрүбәси арасындакы
ујғунсузлуғу, идрәк јүкүнүн зәиф-
лијинн, мәнфи емоционал фону, мү-
әллимнн шакирдләрлә дүзкүн олма-
јан гаршылыглы мүнәсибәтинн, мү-
әллимнн дүзкүн олмајан иш үслу-
буну да анд етмәк олар. Шүбһәсиз,
садаладығымыз амилләр тә'лим
мотивләриннн јаранмасына һәм-
чинин һәмнн фәалијјәтин мү-
вәффегијјәтлә һәјата кечирил-
мәсинә мәнфи тә'сир кәстә-
рәчәкдир. Она көрә дә һәр јолла
бу чүр мәнфи амилләрнн арадан
галдырылмасына чалышмаг ләзым-
дыр.

Әкәр кичик мәктәб јашлы мәк-
тәблядә өјрәнмәјә, охумаға дахили
чәһд јохдурса, онда зәрури тә'лим-
идрәк мотивләри јаранмамышдыр-
са, ону өјрәтмәк о гәдәр дә асан
олмајачагдыр. Мәһз бунә көрә дә
мүәллим илк күндән бу чүр мотив-
ләрин тәшәккүл етдирилмәси гәјғы-
сына галмалыдыр. Ләкин мүәллим
бунула кифәјәтләнмәмәли, ејни за-
манда тә'лим фәалијјәтиннн дәғиг
тәшкил етмәји дә бачармалыдыр.
Јалныз бу заман зәрури тә'лим мо-
тивләри өз сәмәрәли тә'сиринн кәс-
тәрә биләр.

ШАКИРДЛӘРИН ШҮҮРЛУ ИНТИЗАМ ТӘРБИЈӘСИ

Лусиф ТАЛЫБОВ

педагожи елмәр доктору, профессор

Партија вә һөкүмәтимиз зәһмәт-кешләрин әмәк интизамына, шүүрлу интизам тәрбијәсинә һәмншә бә-јүк диггәт кәстәрмиш вә кәстәрир-ләр. В. И. Ленин 1918-чи ил ијулун 5-дә V Үмүмрусия Советләр гурултајындакы мә'рузәсиндә демишди: «Һәр бир јени ичтимаи гурулушда инсанлар арасында јени мүнәси-бәтләр, јени интизам тәләб олунур» (Әсәрләри, 27-чи чилд, сәһ. 534).

В. И. Ленин һәмни мә'рузәсиндә бәшәријјәт тарихиндә сосналист ин-гилабына гәдәр чубуг вә ачлыг ин-тизамынын олдуғуну гејд едәрәк де-јирди ки, сосналист ингилабы баш-ланандан сонра интизам јени әсәс-лар үзәриндә јарадылмалыдыр, фәһләләрин вә јохсул кәндлиләрин мүтәшәккиллијинә е'тимад интиза-мы, мүбаризәдә мүстәгиллик вә тә-шәббүс интизамы олмалыдыр (јенә орада).

В. И. Ленин «Бәјүк тәшәббүс» әсәриндә, һәмчинин 1920-чи илдә комсомолун III гурултајындакы интгиндә сосналист чәмијјәтинә хас олан интизамын маһијјәт вә мәзмү-нуна, интизамын мә'нәвијјәтлә сых бағлы олмасы вә онунла вәһдәт тәшкил етмәсинә хүсуси диггәт је-тирмиш, чәмијјәтимиз үчүн шүүрлу интизамын зәрурилијини сүбүт ет-мишдир. Нәзәри вә практик әсәс-лар В. И. Ленин тәрәфиндән иш-ләниш шүүрлу интизам тәрбијәси партија вә һөкүмәтимизин бир чох гәрарларында өз әксини тапмыш-дыр. Бу проблемә Сов.ИКП МК-нын нојабр (1982-чи ил) пленумун-дан сонра даһа чох диггәт јетирил-

миш, һәмни мәсәлә даһа кениш миғјас алмышдыр. Сов.ИКП МК Баш катиби Ј. В. Андропов јолдаш Москва дэзкаһгајыранлары илә кө-рүшүндә әмәк интизамы проблемин-дән бәһс едәрәк демишдир: «Бизә шүүрлу интизам, фәһлә интизамы лазымдыр, елә бир интизам ки, ис-теһсалаты ирәлиләтсин» («Комму-нист» гәзети 1/II 1983).

Сосналист истеһсалатынын кәлә-чәк фәһлә, техник вә мүһәндисләри, мајаклары совет тәһсил ганунуна көрә үмүмтәһсил мәктәбләриндән кечир, сосналист һәјәт тәрзинин бү-түн саһәләринә даир илк мә'лумат-лары, биликләри, бачарыг вә вәр-дишләри, анлајышлары үмүмтәһсил мәктәбләриндә алып, бир шәхсијјәт кими формалашыр. Үмүмтәһсил мәктәбләри истеһсалата, сосналист һәјәт тәрзинә салынымыш соснал көрпүдүр. Һәр бир совет вәтәндашы һәмни көрпүдән кечмәли, һәјәтә вә-сигә алмалыдыр. Демәли, чәмијјә-тин һәрәкәтвәричи гүввәси олан ин-санлары тәрбија едән, онлары шәх-сијјәт кими формалашдыран мәк-тәбләрин, мүәллимләрин, үзәринә чох мәс'ул вәзифәләр дүшүр. Мү-әллимләр, һабелә јашлы нәсил ушагларын һәјәтына рәһбәрлик едир, онлары бәшәријјәтин алдә ет-дија биликләрлә силаһландырыр. Бурадан да јашлы нәслин, мүәл-лимләрин ушаглардан чәмијјәтин мүәјјән етдији гәјдалары јеринә јетирмәләрини тәләб етмәси зәрура-ти мејдана кәлир. Јашлы нәслин, мүәллимләрин бу тәләби һүгуги ма-һијјәт дашымагла әбәди тәкрарла-

ин, ејни заманда данм јенилешән
 бир просесдир. Демәли, һәр бир
 интиман гурулушун өзүнамәхсус ин-
 тизамы адамларын әмәјә, ичтимаи
 мүлкијјәтә, инсанлара, тәбиәтә,
 шәхси вә ичтимаи борча мүнәсибәт-
 ләрини мүнәјјән едән гәјдалары көз-
 ләмәји вә јеринә јетирмәји тәләб
 едир. Интизам һәр нөв нормал һәјат
 фәалијјәтинин әсасыны тәшкил
 едир. Инсанларын фәалијјәт көс-
 тәрликләри һәр бир јердә аиләдә,
 әмәк коллективләриндә интизам
 зарурдир. Буна көрә дә ССРИ
 Конституциясынын 60-чы мәддә-
 синдә дејилир: «Ичтимаи-фәјдалы
 фәалијјәт сәһәсиндә вичданла иш-
 ләмәк, әмәк интизамына әмәл етмәк
 ССРИ-нин әмәк габилитетли һәр
 бир вәтәндашынын борчу вә шәрәф
 етидир». Беләликлә, инсанларын
 әмәјә, тәбиәтә, ичтимаи мүлкијјәтә,
 башга адамлара, шәхси вә ичтимаи
 борча мүнәсибәтләрини тәнзим
 едән, чидди вә дәгиг јеринә јетирил-
 мәси зарури сајылан гәјдалар топ-
 лусуна интизам дејилир. һәмни
 гәјдаларын кәнч нәслин практик
 фәалијјәтдә ичра етмәси әгидәсини
 формалашдыран методлар, васитә-
 ләр вә пријомлар топлусу исә шү-
 урлу интизам адланыр.

Чәмийјәтә хас олан интизамын
 башлыча аламәтләри әсрләр боју
 мәктәб интизамы нәзәријјәси вә
 тәчрүбәсиндә өз әксини тапмыш-
 дыр. Инсанын тәбиәтин гәбаһәтләр-
 дә зәнкли олдуғуну әсасландырма-
 ға чалышан гулдар вә феодал ин-
 тизамы адамлары көтәклә, чубугла
 интизамлашдырмаға чалышдырды.
 Орта әсрләрин мәктәб дәрсликлә-
 риндән бири «Күрәјини гору» адла-
 ырды. Јүксәк зәка саһибләри,
 агил педагоглар ушагларда кичик
 јашлардан интизамын тәрбијә едил-
 мәсини зарури һесаб етмишләр. Да-
 ни Чех педагогу Ј. А. Коменски де-
 јирди ки, «интизамсыз мәктәб сусуз
 дәјирмана бәнзәр», интизам олма-
 јан мәктәбдә һәр чүр фәалијјәтә
 сон гојулур. Орта әсрләрин схалос-
 школастик мәктәбләриндә һөкм сүрән
 чубуг интизамы әвәзинә Ј. А. Комен-
 ски өзүнүн һуманист интизамыны
 ирәли сүрүр, мәктәби инсанлыг

е'малатханасы сајыр, һәр чүр сәс-
 күүн, ғышгырығын әлејһинә чы-
 хырды. О дејирди ки, чубуг вә дө-
 јәнәк... көләлијә мәхсус олан бу ва-
 ситәләр мәктәбдә тәтбиг едилмә,
 мәли вә орадан тәмамилә говулма-
 лыдыр.

Көркәмли Франсыз маарифчиси
 Ж. Ж. Руссо өзүнүн тәби тәрбијә
 нәзәријјәсинә ујғун оларат тәби
 нәтичәләр интизамыны ирәли сү-
 рүр вә тәрбијәдә һәр чүр зоракы-
 лығы инкар едәрәк дејирди ки,
 ушаглара пис һәрәкәтләр етмәји
 гадаған етмәкдәнсә, онларын һәмни
 һәрәкәтләри етмәләринә мане олмәг
 лазымдыр. Руссонун дөврү үчүн чох
 әһәмийјәти олан тәби нәтичәләр
 интизамы гәбул едилә билмәз, чүн-
 ки интизамын әсас мәнбәјини о ан-
 чаг ушағын өз тәчрүбәсиндә, әш-
 јаларла, тәбиәтлә практик шәкилдә
 гаршылашмасында көрүр, онун со-
 снал мәһийјәтини инкар едирди.
 Руссонун идејалары сонралар Спен-
 серин, Толстојун, Еллен Кејин,
 Вентселин вә башгаларынын әсар-
 лариндә өз әксини тапмышдыр.

Рус ингилабчы демократлары—
 Кертсен, Белински, Чернышевски,
 Добролюбов, Писарјев, һабелә
 Азәрбајҗанын философ вә маариф-
 чиләри М. Ф. Ахундов, Ширвани,
 Зәрдаби вә башгалары чубуг инти-
 замынын әлејһинә олмушлар.

Бөјүк Октябр социалист ингила-
 бындан сонра совет мәктәбиндә
 В. И. Ленинни ишләјиб һазырлады-
 ғы шүүрлу интизам тәтбиг едилмиш,
 совет мәктәб интизамы тәрбијәси-
 нин нәзәријјә вә практикасынын
 инкишафына А. В. Луначарски,
 Н. К. Крупскаја хусуси гәјғы көс-
 тәрмиш, А. С. Макаренко интизам
 тәрбијәсинин нәзәри проблемләри-
 ни ишләмәклә 15 илә јахын бир
 дөврдә өзүнүн әмәк колонијасы вә
 Коммунасында тәчрүбәдән кечир-
 мишдыр.

Совет мәктәби интизам тәрбијә-
 синдә Л. Ј. Раскинни, В. А. Сухом-
 линскинин, Е. И. Монозонун, В. Ј.
 Гмурманын, Ә. Ј. Сејидовун, М. М.
 Мәһдизадәнин, М. Ә. Мурадхановун
 вә башгаларынын хидмәтләри аз
 олмашдыр. Шүүрлу интизам тәр-

бијәси әсримизин 30-чу илләриндән нәшр олунмаға башлајан педагогикадан дәреслик вә дәрс вәсантләриндә кениш јер тутмушдур.

Сон 45 илдә өлкәмиздә нәшр едилмиш 50-ја гәдәр педагогика дәреслик вә тәдрис вәсантләринин әксәријјәтиндә шакирдләрин шүүрлу интизам тәрбијәсинә ја ајрыча фәсил һәср едилмиш, ја да мүәјјән бир параграфда һәмин мәсәләдән бәһс едилмишидир. Шакирдләрин шүүрлу интизам тәрбијәсинә бир сыра апарычы дәреслик вә тәдрис вәсантләриндә («Педагогика», Бақы, 1964; И. Т. Огородников, «Педагогик», М., 1968; J. A. Визгерд вә А. И. Малафајев, «Мәктәб педагогикасы», II һисса, Перм-1969; С. П. Барановун редакторлуғу илә «Педагогика», М., 1976; Г. И. Шукананын редакторлуғу илә «Мәктәб педагогикасы», М., 1977 вә с.) јер верилмәмишидир.

Шүүрлу интизама јијәләнмиш шакирдин давраһышында дәғиглик, ичрачылығ, сәлиғәлилик, нәзакәт-лилик, башғаларына диггәтли ол-мағ, гајғы көстәрмәк вә с. кими аламәтләр дәрһал өзүнү бүрүзә ве-рир. Интизамлы шакирд мүәјјән едилмиш гајдалары јалһыз мәк-тәбдә дејил, евдә, автобусда, трам-вај вә троллејбусда, ичтиман јер-ләрдә ејни сәј вә тәмкинлә јеринә јетирир.

Мәктәбдә шакирдин интизамы тәлим тапшырығларынын, ичтиман вәзифәләрин, шәхси вә ичтиман давраһыш гајдаларынын јеринә је-тирилмәсиндә өзүнү көстәрир. Шүү-рлу интизам тәрбијәсинин сәвијјә-си ибтидан синифләрдән башлаја-рағ артмаға, интизам гајдаларынын шүүрлу оларағ ичрасына гәдәр јүксәлир. Белә бир интизам мәк-тәбдә асанлығла әлдә едилмир. Бәзи мәктәбләрдә интизамын по-зулмасы һаллары мүшәһидә еди-лир. Шакирдләр дәрсә кечикир, ев тапшырығларыны сәлиғәли ичра етмир, дәрс ләвазиматыны вахтын-да өзү илә кәтирмир, дәрсдә јол-дашлары илә данышыр, бири-бири илә далашыр, налајиг һәрәкәтләр

едирләр. Бу кими интизам һаллары-нын позулмасы тәсдиғ едир ки, бе-лә мәктәбләрдә шүүрлу интизам тәрбијәсинин оптимал сәвијјәси јох-дур. Мүәллимләр, һабелә валидејн-ләр дә интизам тәрбијәси илә сис-темли, әсаслы шәкилдә мәшғул ол-мурлар. Онлар јалһыз мәктәбдә не-ја евдә һәр һансы бир интизамсыз һәрәкәт баш вердикдә ушағларла интизам барәдә сөһбәт едирләр. Мәктәбдә шакирдләрин шүүрлу ин-тизамыны тәләб олунан сәвијјәдә тәшкил етмәк үчүн јалһыз интиза-мын маһијјәт вә әһәмијјәтини бил-мәк кифәјәт дејил. Шүүрлу интизам тәрбијәсинин оптимал системини тәмин едән шәртләри билмәк вә һәмин шәртләрә әсасланарағ интизам тәрбијәсини һәјата кечир-мәк лазымдыр.

Мәктәбин заһири көркәми, онун тәмизлији, һәр шејин мәктәбдә сә-лиғәли јерләшдирилмәси интизам тәрбијәсиндә мүһүм рол ојнајыр. Интизам мәктәбин һәјәтиндән, ве-стибүлүндән башлајыр.

Мәктәбин тәмизлијини, сәлиғәси-ни мүәллимин шәхси нүмунәси, онун кејиминә, һәрәкәтинә, әшјала-ра мүнәсибәти тамамлајыр. Мүәл-лимин кејими, данышығы, дәрсдә, асудә вахтда өзүнү апармасы вә с. ушағларын интизамына чидди тә-сир көстәрир. Мәктәбә јеничә гә-дәм гојмуш ушағ илк күндән мүәл-лиминин сәлиғәсини, мәктәбин тә-мизлијини көрүр вә әтраф аләмә-ачығ көзлә бахыб әшјалара гајғы-лы јаншмағы өјрәнир. Ушағ мүәл-лимини тәмиз, сәлиғәли кејимдә кө-рәндә, о да сәлиғәли, тәмиз олмаға, мүәллиминә охшамаға, онун кими јазмаға, онун кими кејинмәјә ча-вәтәтир. Ушағ сәлиғәли, тәмизкар ке-јинмиш мүәллимлә растлашанда дәрһал өз кејиминә бахыр, ачығ дүјмәси варса ону дүјмәләјир, үст-башыны дүзәлдир. Белә мүәллим-ләрин өз пешәсинә вурғунлуғу, ик-биялији, хош әһвал-руһијјәси ушағ-ларын күмраһ вә шән олмасына, дәрсдә мажор һәјатын һөкм сүрмә-синә шәрант јарадыр. Белә мүәл-

шәкилләрен дәрсиндә ушаглар сыхын-
дыр кечирмир, баша дүшмәдикләре-
не сорушур, өйрәнирләр. Онлар илк
күндән һисс едирләр ки, мұәллим-
ләри онлара һөрмәт едир, гаҗғы
көстәрир. Демәли, ушаг шәхсиҗә-
һөрмәт интизам тәрбијәсиндә,
мұәллим-шакирд мүнәсибәтләринин
дүзкүн формалашмасында мұһүм
рол ойнайыр. Шакирдләр илк күн-
дән өз мұәллимләринә инаныр.
Өз мұәллимнә инандығы ки-
чәк, мұәллим дә өз шакирдләринә
ишәймәли, һәмин инамы јохламалы
дә һөрмәтлә, тәләбкарлыгла ону
кәбирләшдирмәлидир.

Тәлимн дүзкүн тәшкили јалныз
дәрсин јүксәк сәвијјәлә кечмәсинә
дејил, интизамын илк аңлајышлар
архынын вә әсасларынын тәшәккүл
лашмасына шәрант јарадыр.

Тәлим процесиндә шакирдләрин
ишәраглары инкишаф едир, форма-
лашыр, биликләр һәвәс, еһтирас
тәдрис вәзифәләринә мәс'улијјәтл
мүнәсибәт тәрбијә едилир. Ајры-ај-
рым фәнләрин тәдриси процесиндә
шакирдләр бәшәр тарихинин мұхтә-
лиф мәрһәләләриндә мөвчуд олмуш
интизам ғајдалары илә таныш олур-
лар. Буна көрә дә шакирдләрдә шү-
әрлу интизам тәрбијә етмәк үчүн
дәрсин дүзкүн тәшкили зәруридир.
Дәрсин башлангычы чох мұһүм мә-
сәләдир. Чүнки шакирдләр өз јер-
ләриндә дејилләрсә, онлар һәлә
сәкитләшмәјибләрсә, дәрсә башла-
маг олмаз. Шакирдләр дәрсә һа-
дыр олдуғлары кими мұәллимләр дә
дәрсә чидди һазырлашмалыдырлар.
Әјани вәсантләр, дианопозитивләр, ди-
дактик материаллар, чүмләләр, тап-
шырығлар, һәлли нәзәрдә тутулан
мисаллар, еһтијат јазы ләвазимат-
лары вә с. мұәллим сәјлә һазыр-
ламалы вә дәрсин кедишиндә он-
лардан мөгсәдјәнлү истифада ет-
мәлидир. Тәдрис материалларынын
дәгиг планлашдырмағ, дәрсин һеч
бир фәсилә вермәдән башламағ,
тапшырығлары вахтында вермәк,
дәрсин дәгигликлә баша бурмағы
бачармағ интизамын харичи әла-
мәтләри олмағла шакирдләрин
дәрсә сәјли вә фәал олмасынын

тәмин едир. Мұәллим әввәлчәдән
һәр бир ушағын дәрсә верилмиш
мүстәгил ишн нечә ичра етмәли ол-
дуғуну билирсә, дәрсә һәр һансы
бир шакирдин ишсиз ғаһмасынын
ғаршысынын асанлыгла алыр. Ша-
кирдин ишсиз отурмасы дәрсә јүк-
сәк интизамын башлыча көстәричи-
сидир. Интизам о заман позулур
ки, шакирдин башы фикирсиз, әли
ишсиз ғалыр. Буна көрә дә шакирд-
ләрин фәрди сорғусу, ев тапшырығ-
ларынын јохланмасы, јени матери-
алын шәрһи заманы шакирдләри
мәшғул едән, онлары диггәт мәркә-
зиндә сахлаја билән мұәллимләрин
дәрсиндә шакирдләрин нечә нәфәс
алмалары да һисс олунур.

Мұәллимн педагожи усталығы
интизамын башлыча ачарыдыр.
Мәһз бунун нәтичәсидир ки, ғабаг-
чыл мұәллимләримизни дәрсләрин-
дә интизам проблемә чеврилмир.
Әлбәттә, бу мәсәләдә мұәллимн
нүфузу да мұһүм рол ойнайыр.

Мұәллим нүфузу өзүнүн әдаләт-
лилији, принциналлығы, ушаг кол-
лективини тәшкил етмәји, ону мөһ-
кәмләндирмәји бачармағ ғабилијјә-
ти илә, ушағлара гаҗыкеш мүнәси-
бәти саһәсиндә алдә едир.

Мұәллимн сөзү илә ишинин вәһ-
дәти шакирдләрдә мөһкәм интиза-
мын тәрбијә едилмәсинә көмәк
едир. Ушағларын интеллектуал вә
мәһәви инкишафына мұәллимн сө-
зү илә ишинин вәһдәти күчлү тәсир
көстәрир. Буна көрә дә мұәллим
һәр бир сөзүнә, вәдинә диггәтли ол-
малыдыр.

Интизам тәрбијәсиндә тәрбијәви
тәсирләрин вәһидлији мұһүм рол
ойнайыр. Мәктәбдә мұәллим коллек-
тивинин, аяләдә валидејиләрин тәр-
бијәви тәсирләриндәки вәһидлик
шакирдин интизамына чидди тә-
сир көстәрир. Мұәллимләрдән бири
шакирдә сачыны ғырхдырмағы тап-
шырыр, башғасы буна һеч бир диг-
гәт јетирмирсә, тәрбијәви тәсирләр-
рин вәһтәди позулур.

Шакирдләрин интизам тәрбијә-
синдә мөһкәм режим, мәктәб ин-
терјери, орадакы әшјаларын көзәл-
лији, сәлиғәлилији, шакирдләр-
мұәллимләрин дүзкүн нәзарәти,

тәшкил олуған мұхтәлиф тәдбирләр чох мүнүм рол ойнайы. Буларын нәтижәсиндә шакирдләрдә шүүрлу интизамын башлыча аламәтләри формалашыр. Онлар интизамын јалныз шәхси дејил, социал маһијәтини аңлајыр, кәнардан һеч бир нәзарәтти олмадығы бир шәрантдә верилмиш иши сәјлә јеринә јетирмәкдә өзләринә нәзарәт етмәји бачарыр, шакирдләр үчүн гәјдалары шүүрлу ичра едир, интизамсыз һаллара гаршы фәал мүбаризә апармағы бачарырлар.

Беләкликлә, шакирдләр мұхтәлиф амилләрин гаршылыгы тәсирин сәјәсиндә дәрк едирләр ки, мәктәпләримиздә һәјәтә кечирилән интизам шүүрлу интизамдыр, чүнки шакирдләрин һәрәкәт вә давраһишларында мұәјјән гәјдә вә тәләпләри көзләмәк зәрурәтинә дахилән инаныр, һәмни тәләб вә гәјдаларын маһијәт вә әһәмијәтини баша дүшүрләр. Бу интизам тәшәббүс кәстәрмәк интизамыдыр, чүнки шакирдләр дәрәдә мұхтәлиф тәдбирләрдә иштирак едәркән јалныз гулаг асмаг, динләмәклә кифәјәтләнмир, еји заманда алынмыш әмри, сәрәнча-

мы, тапшырығы јеринә јетирмәк үчүн мұәјјән тәшәббүс кәстәрмәјә өз фикирләрини билдирмәјә дә сәј едирләр. Бу интизам полад кимә мөһкәм интизамдыр. Чүнки тапшырығы, әмри верәнә табе олмаг зәруридир, бунсуз интизам јохдур. Бу интизам мұтәшәккил интизамдыр. Чүнки фәрди вә коллектив әмәк вәдәтиндә һәјәтә кечирилир вә бурадә гаршылыгы аңлашма, мұтәшәккилик зәруридир. Бу интизам јолдашлыг интизамыдыр. Чүнки һәмнә интизам һәр бир коллектив үзләринин бир-биринә һөрмәт етмәсинә гаршылыгы јолдашлыг јардымы кәстәрмәсинә әсасланыр. Бу интизам мүбаризә интизамыдыр. Чүнки һәр бир коллектив үзләри мұәјјән мөһсәдә чатмаг һәмнә фәалијәт просесиндә чәтинликләрлә гаршылашыр, һәмнә чәтинликләрлә мүбаризә апармалы олурлар.

Мүәсир дөврлә һәр бир мұәллимин башлыча пәзифәси шакирдләрдә һәмни интизамы тәрбијә етмәк онлары коммунизм гуручулугунда фәал иштиракә һазырламагдан ибарәтдир.

КОЛЛЕКТИВЧИЛИК ТӘРБИЈӘСИ ШАКИРДЛӘРИН ИДЕЈА-СИЈАСИ ТӘРБИЈӘСИНИН ТӘРКИВ ҺИССӘСИ КИМИ

Нәзакәт КӘРИМОВА

Хачмаз рајону, Худат гәсәбә 2 нөмрәли мәктәбин мұәллими

Мүәсир дөврлә кичик јашлы мәктәблиларин тәрбијәси ән актуал проблемләрдән бири олуб педагожи ичтиманјәтин диггәт мәркәзиндә дурур. Синиф мұәллими илк нөвбәдә јакшы, мөһрибан коллектив тәшкил етмәклә, тәрбијә ишнин дүзкүн истигамәтләндирмәјә чәһд кәстәрмәлидир. Көркәмли совет педагогу В. А. Сухомлински јазырды: «...ушаг коллективин јалныз о заман тәрбијәдичи гүввә олур ки, о һәр

адамы јүксәлдир, һәр адамда шәхс ләјәгәт, өз-өзүнә һөрмәт һисси бәр гәрар едир». (Үрәјими ушаглар берирәм, Баки, «Маариф» нәшријәти, 1979, сәһ. 104).

Коллективчилик тәрбијәси үзә иш һәм тәлим, һәм дә синифдәнхәрич тәдбирләр просесиндә апарылыр.

Шакирдләрин мұәллимлә гаршылыгы аагәси, шакирд коллективини, ајры-ајры шакирдләрин һәјә

Мәктәпте өз инкишафында бағлылыг, өз өйдә етдијимиз кими, тәрбијә просесе өскә һәјәтә кечириләр. Мүәллим инкишаф тәрбијә мәсәләләрини тәшкил едәр-пә кәһ, ушагларын фәаллығыны, ич-рәһимән ишә мејлини артырыр, мара-қәһини формалашдырыр. Мәсәлән, әрәб әлфавитини синиф коллективинин нә-зәринә чәтдырыр ки, мәктәбә кәл-дә шәһәрн илк күндән, артыг онлар әрәб әлфавити дејил, мәктәбдирләр. Мәк-тәбдә шакирдләр үмуми һәјәтә-ғә-вәһәтләри кәһләмәли, коллективини тәрбијәти илә бағлы ишә үрәкдән һә-һәһәшәлә гошулмағә чәһд кәһтәрмәли-нәһәрләр.

Синифдәһарич тәдбирләр просе-
синада коллективчилик тәрбијаси үз-
нени тәшкилинида ојулар хусу-
си јер тутур. В. А. Сухомлинскинин
тәбиринчи десәк, «ојунда ушагла-
рын гаршысында дүја ачылыр,
хәсијјетин јарадычы габалијјәтлә-
ри ачылыр. Ојунсуз долгун, мәзмун-
лу әгли инкишаф јохдур вә ола да
бәлмәз». Бәли, ојун чох бөјүк ишыл-
гы пәнчәрәдир. Елә пәнчәрә ки,
орадан ушагын мә'нәви аләминә
страф аләм һаггында тәсәввүрлә-
рин, анлајышларын һејатверичи
ахыны дахил олур. Һәр шејлә ма-
насланмаг, биллјә сәј кәстәрмәк
олуу јандыран ғыгылчым, мәһз
ордур. Табагчыл мүәллимләр ша-
һадәлләрин мә'нәви, ичтимай-сийаси
тәрбијәсинә тә'сир кәстәрән ојулла-
ра тез-тез мүрәциғәт едилрәр. Белә
ојунар просесинда коллективдәки
мүнәсибәтләр арашдырылып, мүә-
лим ушагын нәји вә нечә билмасини
әјрәнмәклә јанашы, онlara кон-
крет олараг һәр һансы бир тәсадүф
заманы нечә һәрәкәт етмәк лазим
олуууну, гаршылыклы мүнәсибәти
әјләп етмәги әјрәдир. Фикримизи
ташылалашдырмаг үчүн I синифлә

Ојунун кечирилмәси үчүн иши 4
групп үзрә бөлүрүк: (Һәр группа 6—
7 ушаг олмага). I группа мүүллим
ушаглары бәдин — тәсвири, тапшы-
рыглар жазылмыш картлар пәјлз-
жыб билдирир ки, Лејла үчүн карт
чатмыр, нә етмәли?

— Лејла, сән дә тапшырығы ич-
ра етмәк истәјирсәни?

Ушзглар јенә дә динмирләр.

Сүкүт. Лејла да чаваб тапа бил-
мир.

Бундан соңра ушаглар тапшыры-
ғын бир һиссәсини Лејлаја верди-
ләр.

Мүәллим чыгыш юлу тапмагы
сорушаркан ушаглардан бири де-
ир:

III группа сәлбәтдан сонра Саһибәриһал өз картоткасыны Лејлаја берди. Нәтиҷәдә диһәр ушаглар ашырығын бир һиссәсини Саһибәриһал бермәли олдулар.

IV группа иса «Нә етмәли?» суа-
тына ушаглардан бири:

— Иши жары бөлмөк олар, — дежә
Тейлаја таклиф етди. Кал, бир јер-
ә отуруб, һамысыны биркә һәлл
әдк.

Көрүндүжү кими, ушаглар жолла-
нына гажы илө, диггетлө жанашма-
ы амалө кэлэн чэтинлији ализэтлө
илл өтмөји, инсафлы алмагы билир-
ар. Одур ки, оиларын коллектив
ш үчүн муәјјәпләндирилмиш гәј-
алара да јијүләнмөлөри зәруридир.

Коллектив иш үчүн гаждалар төхминэн белә мүәйяләшдирилә биләр. Үмуми ишдә коллективни марагыны нәзәрә алараг һәр һансы тәсәдүфдән чәкипмәдән өзүнү онун јеринә гојмагы бачармаг вачибдир. Бу заман күч көстөрмәк, тәрслик етмәк, ачыг вермәк јох, разылашмаг лазымдыр. Она көрә дә коллективдә ашагыдакы шәртләрә әмәл едилмәлидир.

а) Үмуми иш планы вә онун нәтичәләри барәдә биркә разылыга кәлмәк, бүтүн ушагларын фикрини динләмәк, онлардан мараглы вә вачиб оланыны сечмәк.

б) Коллективни үзвләри арасында иш әдаләтлә бөлүнмәлидир. Бу, мараглы вә марагсыз, асан вә чәтнин вә с. ишин бәрәбәр бөлмәк демәкдир.

в) һәр кәс өз ишини вахтында, бачарыгла вә даһа јахшы јеринә јетирмәлидир. Бу заман ишин јалпыз тапшырылмыш һиссәсинә дејил, үмуми ишә дә нәзарәт етмәк лазымдыр.

г) Ишин кедиши заманы һәр кәс бахыб көрмәлидир ки, башгаларында иш нечә кедир. Кимин иши дүзәлмирсә она көмәк етмәлисан.

г) Билмәдијини башгаларындан өјрәнмәли, ушагларын мәсләһәтләрини, көмәјини вә лазым кәләрсә, мулаһизәсини һәвәслә гәбул етмәлисан вә с.

Бу вә ја дикәр гаждаларын, шәртләрин јеринә јетирилмәси просесиндә һәр бир шакирд чалышыр ки, јахшы адам олсун. һәм дә бу заман ушаг өз һәрәкәтләри илә фәхр едир, һәм өзүнүн, һәм дә коллективни шәрәф вә ләјагәтини горумага чәнд көстәрир.

Варәгләри голмуш китабын сәлигәјә салымасында, јашыд достларына мүхтәлиф албом, һәдијјә вә с. һазырланмасында, биткиләрә вахтында гуллуг көстәрилмәсиндә, чыны кушәдә гуш вә һејванларын јемләндирилмәсиндә шакирд дәрк едир ки, онун әмәји доғрудан да фајдалыдыр.

Коллективдә гажда-ганунун һәр һансы шәкилдә позулмасына гар

шы дөзүлмәзлик шәрәпти јаратмагла, идеја-сијаси тәсир васитәләриндән кениш истифадә едилмәлидир.

Китабханачы вә ја күләбахан, сәнитәр вә ја идман рәһбәри, улдуз рәһбәри вә ја нөвбәтчи өз ишинә лагәјд мүнәсибәт бәсләјирсә, бу лагәјдлијин коллективни үмуми ишинә зәрәри дәрһал онлара изаһ едилмәлидир.

Гејд етдијимиз кими, шакирдләрдә фәал һәјат мөвгејинин тәрбијә едилмәсиндә синифдәнхарич тәдбирләр просесиндә мүхтәлиф васитәләрдән кениш истифадә едилир. Бу заман апарылан һәр һансы бир әхлаги сөнбәт, кечирилән диспут, көрүш, тәшкил едилән достлуг әләгәләри вә с. коллективни вәһид бир мәгсәд уғрунда мүбаризәдә бирләшдирир, шакирдләри мүәјјән бир мәгсәдә доғру истигамәтләндирир, онларын әхлаги нормалар вәтәнпәрвәрлик, достлуг, јолдашлыг кими мәсәләләрдән баш чыхармаларына сәбәб олур.

Мүттәфиг республикаларын ибтидан синиф шакирдләри илә апарылан гаршылыгы коллектив әләгәләр шакирдләримизлә коллективчилик сәһәсиндә ишин сәмәрәсини хејли јүксәлдир, коллективдә сәминијјәт вә үнсидијјәти мөһкәмләндирир, достлуг вә јолдашлыг кими әхлаги кејфијјәтләри формалашдырыр.

Варташен рајонундакы М. Ф. Ахундов адына Хачмаз кәнд орта мәктәбин ибтидан синиф шакирдләри Алтај өлкәси илә; Бучаг кәнд орта, Мухас кәнд орта мәктәбләрини шакирдләри Краснодар өлкәсиндәки, Шәки, Јевлах, Чулфа, Загәтала, Бәрдә вә Хачмаз рајонларындакы һәмјашыдлары илә, Загәтала рајонунун Тала кәнд 1 нөмрәли орта, 2 нөмрәли орта, Мухах кәнд орта мәктәбләрини шакирдләри мувафиг олараг Баки, Нахчыван, Балакән, Минкәчевир, Дашкәсән, Сумгајыт, Саатлы, БҖАМ, Зәрдаб, Јардымлы вә башга јерләрин орта тјабрјатлары илә мәктублашырлар. Ејни заманда онлар Күрчүстан ССР-ин Вардисубан орта мәктәби

нин пионер və октябрјатлары илэ керуш кечирмиш, БАМ пионерлары илэ јерли мејвэлэрдэн һәдијјэлэр дэ кендәрмишлэр.

Шакирдлэрин арзу və марағларыны нәзәрә аларағ Хачмаз рајону-нун Худат 3 нөмрәли сәккизиллик мәктәбинин кичик јашлы шакирдлэри илэ Өзбәкистанын Наманган шәһәр 28 нөмрәли, Тачикистанын Дүшәнбә шәһәр 3 нөмрәли, Түркмәнистанын Ашгабад шәһәр 34 нөмрәли, Јакутија МССР-ин Уст-Алдан рајонунын, Газахыстанын Павлодар алајәти Екибастуз шәһәр 109 нөмрәли орта мәктәбин ибтидан синиф шакирдлэринин мәктублашмаларыны тәшкил етдик. Шакирдлэр өзбәк, түркмән, тачик, газах və дикәр дәстларынын мәктубларындан бир чох марағлы мә'луматлар, шәкиллэр və с. топладылар. Онлар өјрәндишлэр ки, екибастузлу јашыллары алан II синифдә рус, украјналы, газах, белорус, молдаван, полјак, чуваш, татар və удмурт халғларынын ушағлары биркә тәһсил алырлар. Бир-бирлэринә гајгыкешдир-

лэр. Шәһәрләриндә баш верән јениликлэр онлары да марағландырыр.

Мәктублары биркә музакирә едәркән шакирдлэрин фәаллығыны артырмағла јанашы, онларын коллектив ишә сәј көстәрмэлэринә нәил олдуг. Бә'зән дәрсә кечикән, нәдинчлик едән, сәлиғәсиз кејинән, башғаларына лағ едиб әлс салан ушағлара аз да олса тәсәдуф едилр. Беләлэрини «Улдуз»ларда чиди нәзарәт алтына алыр, мухтәлиф ичтиман ишләрә чәлб едирик. Бу заман һәмни ушағ өз үзәриндәки мәс'улијјәти һисс едәрәк јахшы иши илэ фәалијјәтиндә дөнүш јарадыр, коллективдәки кичик нөгсанлар вахтында арадан гадырылыр.

Ејни заманда коллектив шәкилдә тәшкил едилмиш белә мәктублашмалар шакирдлэрин һәјатә фәал сурәтдә һазырланмасыны тә'мин етмәклә јанашы, онларын рус дили фәннинә марағларыны да артырыр. Кәнд мәктәпләриндә бу ишин дә апарылмасы сон дәрәчә зәруридир.

САҒЛАМ ОЛМАҒ ИСТӘЈИРСӘНСӘ...

Мәммәд НӘСРУЛЛАЈЕВ

Азәрбајҗан ЕТПЕИ физики тәрбијә və ибтидан һәрби һазырлығ бөлмәсинин мүдири

Биз һамымыз совет идманчыларынын Мүнхендәки XX јәј Олимпия ојунларындакы гәләбәлэринә вәлһә олдуг. Валери Барзовун спринт гачышда фәвгәл'адә сәнијәлэри, Фаина Мелникин пизә атмағда газандығы метрлэри, кимәстларын, волејболчуларын, баскетболчуларын команда көстәричилэри СССР-дә бәдән тәрбијәсинин вәчә јүксәк сәвијјәдә инкишаф етдијини бүтүн дүнјаја көстәрди.

Һамымыз билмәлијик ки, физики тәрбијәнин әсаслары ушағлығ илләриндән—ушағ бағчасында, мәктәбдә, аиләдә гојулур. Ајдын мәсәлә-

дир ки, һәр бир ушағдан рекордчу, чемпион јетишдирмәк һәкмән вәчиб дејил. Јакин ушағлары бәдән тәрбијәси və идмана алышдырмағ, идманын һәр һансы бир нөвүнә истигамәтләндирмәк аиләнин әп мүһүм вәзифәсидир.

Унутмағ олмаз ки, шакирдлэрин физики тәрбијәси бөјүк сағламлығ әһәмијјәтинә маликдир. О, ушағлары һәртәрәфли инкишаф етдирир və онларын сағламлығыны мөһкәмләндирир.

Физики тәрбијәнин васитәлэри ики група бөлүнүр. Биринчијә физики һәрәкәтлэрин мухтәлиф нөвлэри,

мүтәһәррик ојулар; икинчијә күн режими вә шәхси кикијена гајдаларына әмәл етмәклә бәркимә аидир. Һәм биринчи, һәм дә икинчи груп үчүн физики тәрбијә васитәләриндән истифада олунамалыдыр. Бу заман ушагларын сағламлығыны, јаш вә фәрди хусусијјәтләрини чидди шәкилдә нәзәрә элмағ лазымдыр.

Физики һәрәкәтләр һәр һансы бир органа, јахуд системә тәһрид олуимуш шәкилдә дејил, бүтүн организмә бүтөвлүкдә тә'сир көстәрир. Олар јалпыз әзәләләрдә, ојағларда, бәндә дејил, һәм дә дахили органларда вә оларын функцијаларында маддәләр мүбадиләсиндә дәјишиклик јарадыр.

Маддәләр мүбадиләсиндә чох мүһүм дәјишикликләр кедир, тохумаларын гита маддәләрини һазм етмә дәрәсәси жүкәлир, оксидләшмә процесин даһа јахшы кечир ки, бунун сәјәсиндә дә гита мәһсулларынын парчаланмасы процесиндә зәрәрли гита мәһсуллары гана чох аз мигдарда дахил ола билир.

Бәдән тәрбијәси үзрә мунтәзәм мәшғәләләр мәркәзи әсәб системини функционал вәзијјәтини јахшылашдырыр. О даһа пластик олур, јени иш нөвләринә вә јени шәрәнтә даһа тез ујғунашыр.

Физики һәрәкәтләрлә мунтәзәм мәшғул олмағ организмә фәјда верә биләр.

Кичик јашлы мәктәблиләрә һәтта узун сүрмәјән, јә'ни 20 дәгигәлик күндәлик ојун вә физики тәһрипләр дә һисс олуначағ дәрәчәдә тә'сир көстәрир. Мүшәһидәләр көстәрдик, илин сонунда бу ушагларда һәммин һәрәкәтләр ичра етмәјән һәмјашыдлары илә мүтајисәдә тәһәффүс вә үрәк фәалијјәти, әзәлә күчү вә дөзүмлүлүју даһа жүкәк көстәричиләрә малик олмушдыр. Олар јахшы гачыр, тулланыр, мүвазинәт һәрәкәтләрини даһа фәал јеринә јетирәләр. Буну сағламлығын вәзијјәти барәдә дә демәк олар: олар чох аз һалларда ангина, грип, јухары тәһәффүс јолларында селикли гишанын илтиһабланмасы кими хәстәликләрә тутулулар.

Мәктәбдә вә мүхтәлиф идман бөлмәләриндә бәдән тәрбијәси илә мунтәзәм мәшғул олан јенијетмәләрдә дә мүвафиг дәјишикликләр мүшәһидә едилир.

Белә мәшғәләләр мәктәблиләрини иш габилитәтинә мүсбәт тә'сир көстәрир, олар чалышған олурлар. Бу чалышғанлығ узун мүддәт жүкәк сәвијјәдә галыр вә дәрә илинин сонунда кими кәскин шәкилдә ашағы дүшмүр.

Мәктәблиләрлә физики тәрбијә мәшғәләләри кечәркән һәрәкәтләри мунтәзәм дәјишдирмәк, јекнәсәг һәрәкәтләри чыхармағ лазымдыр. Хусусилә 7—11 јашлы ушаглар үчүн күч кәркилијиндән олдуғча мәһдуд шәкилдә истифада едилмәлидир. Чүнки бу, үрәк-дамар вә тәһәффүс системинә, сүмүкләрин бәјүмәсинә зәрәрли тә'сир көстәрир, еләчә дә гарынын дүз әзәләләрини араланмасына, дәбәлијин (грыжанын) әмәлә кәлмәсинә, физики инкишаф вә сағламлығыда дикәр позунтуларә сәбәб олур.

Сәһһәтинә көрә шакирдләр үч группа бөлүнүр: әсас, һазырлығ вә хусуси. Әсас группа сағлам вә физики чәһәтдән һазырлығлы ушаглар дахилдир. Һазырлығ групуна, сәһһәтиндә азачығ насазлығ олан, јахуд сағлам олуб физики чәһәтдән ләзими сәвијјәдә һазырлығы олмајан ушаглар дахилдир. Бу группун ушаглары бәдән тәрбијәси үзрә тә'лим мәшғәләләриндә, гачыш вә тулланма һәрәкәтләрини мәһдудлашдырырлар. Олар, узун-узак пијада кәзинтидән, мүһүм сәј тәләб едән физики һәрәкәтләрдән галырлар. Бир гајда оларағ, һазырлығ групуна дахил олан ушаглар физики инкишафдан кери галырлар. Мәктәбдә мәшғәләләрарасы тәһәффүсдә, ея тапшырығларынын һазырлајан вахтларда, еләчә дә үмуми физики һазырлығ үзрә бөлмәләрдә оларла мүтәһәррик ојулар кечирмәк лазымдыр. Һәмин ушаглар илдә ики дәфәдән аз олмајарағ һәким мүајинәсиндән кечмәлидирләр.

Хусуси группа сәһһәтиндә мүәјјән насазлығ олан ушаглар дахилдир.

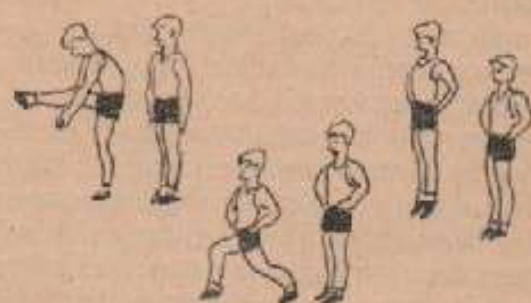
Сәһәр бәдән тәрбијәси илә хусуси програм эсасында мәшғул олмалылар.

Эсас группун ушаглары онларын тәрбияна мұвафиг олараг мәсләһәт әртүлән мұхтәлиф физики һәрәкәтләрә јеринә јетирә биләрләр. Наварлыг вә хусуси группа дахил олан ушаглар иса һәкимини вә бәдән тәрбијәси мұаллиминини мәсләһәт көрәдән тәдрисләрни јеринә јетирир.

Ушагларын физики тәрбијәси системинә ашағыдакылар дахилдир: сәһәр кимнастикасы, мәктәбдә бәдән тәрбијәси дәрсләри, дәрәдәнкәнар спортларда—дәрнәк, бөлмә, ушаг киман мәктәбләриндә вә мұхтәлиф киман чәмијјәтләриндәки мәшғәләләр. Кичик мәктәб јашлы ушаглар үчүн сәһәр кимнастикасы 5—6, јәнијетмә вә јухары синиф шакирдләри үчүн иса 8—10 һәрәкәт комплексиндән ибарәт олур.

Сәһәр кимнастикасынын комплекс һәрәкәтләринә дартырма, ба-

дән әзәлләри үчүн ирәли, керия әјилмә, дөимәләр, көвдәнин даирәви һәрәкәтләри, базу ојнағы вә ашағы әтрафлар үчүн бир нечә һәрәкәт, гачыш вә тулланмаг, бәдәни сакитләшдиричи һәрәкәтләр, јерини вә с. (Шәкил 1—2). Һәр бир һәрәкәт 4—8 дәфә тәкрар олунмалы, тулланма вә гачыш 30—40 санија давам етмәлидир.

Шәкил 2.

Шәкил 1.

Һәрәкәтләр јеринә јетириләркән валидејиләр ушагларын дүзкүн тәһәффүсүнә хусуси диғтәт јетирмәлидирләр. Бәдәни саға-сола әјәркән нәфәси бурахмаг, чыхыш вәзијәтинә гајыдаркән (бәдәни дүзәлдәркән) нәфәс алмаг лазымдыр. Нәфәси һеч бир вәһилә сахламаг олмаз.

Сәһәр кимнастикасы ушаг јатагдан галхан кими, һавасы јахшыча тәмизләнмиш отагда кечирилмәлидир. Ону һава ваннасы илә ујғун-

лашдырмаг вэ бүтүн һәрәкәтләри туман вэ голсуз мајкада јеринә јетирмәк мәсләһәтдир. Бу заман ајаг-габы әвәзинә кеталардан истифадә едилир. Кимнастика су проседуру (сојуг суда јујунмагла) баша чатыр.

Бәдән тәрбијәси муғаллими шәхси кикијена гәјдаларыны, бәдәнин тамизлијини вэ идман формасыны сәлигәли олмасыны көзләмәји ушаглардан тәләб едир. Она көрә дә валидејиләр мәшғәләләр үчүн зарури олан бүтүн шејләрин олмасы, ушагларын өз идман формаларыны сәлигәли сахламалары гәјғысына гәлмәлидырлар.

Мәктәбдә ушаглара бәдән тәрбијәси үзрә хусуси аваданлыг тәләб етмәјән мухтәлиф физики, һәрәкәтләрин јеринә јетирилмәси үчүн ев тапшырыглары верилир. Дәрслә өјрәдиләниләр ушаг вэ јенијетмәләрдә һәрәки кејфијәтләрин тәкмилләшмәсинә көмәк едир.

Һәрәкәтләри јеринә јетирәркән кикијеник гәјдалара әмәл етмәк лазымдыр. Һәрәкәтләри дәрһал јемәкдән сонра вэ јахуд јуху габағы јеринә јетирмәк мәсләһәт дејил. Һәрәкәтләрин ардычыл ичрасы 30 дәгигәдән чох олмамалыдыр. Исти иглим шәраитиндә һәрәкәтләри ачыг һавада, сојуг вахтларда исә (гыш шәраитиндә) һавасы јахшыча темизләнмиш отаг шәраитиндә јеринә јетирмәк даһа јахшыдыр. Ушагларын кејимләри бәдән тәрбијәси дәрсләри вэ јахуд сәһәр кимнастикасындакы кими олур. Дәрсдәнкәнар бәдән тәрбијәси дәрнәкләриндә вэ идман бөлмәләриндәки мәшғәләләр дә тәдричлик, ардычыллыг вэ систематиклик принсипләринә әмәл едилмәси әсәсиндә гурулур. Һәмин мәшғәләләр һәфтәдә 2—3 дәфә кечирилир. Бу мәшғәләләрин давамәтмә мүддәти бир саатдан саат јарымадәк чәкир. Һәмин дәрнәк вэ идман бөлмәләриндә ушаглар үмуми физики һазырлыгларыны тәкмилләшдирир, акробатика, үзкүчүлүк, бәдән кимнастика, футбол, волејбол, баскетбол вэ ид-

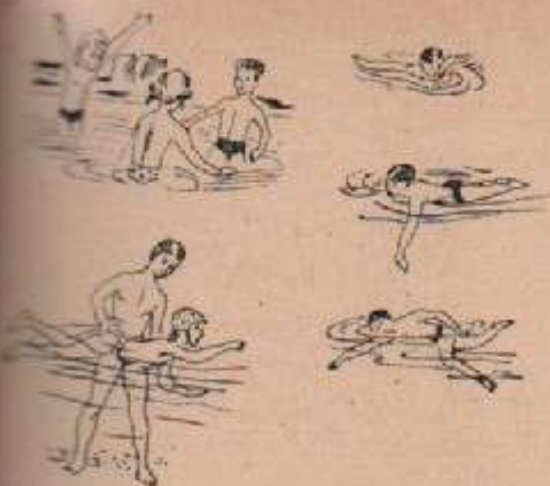
манын дикәр нөвләри үзрә ихтисаслашырлар.

Ушагларын иикишафы, онларын тәнәффүс вэ үрәк-дамар системини тәкмилләшмәси, гәмәтинин дүзкүн формалашмасы, организмнин мөһкәмләшмәси үчүн үзкүчүлүк олдугча фәјдалыдыр. Һәлә мәктәбгәдәр јашдан (4, 5, 6 јашлардан башлајараг) ушаглары суја алышдырмаг, онлара су сәтһиндә гәлә билмәји, чох да бөјүк олмајан мөсафәјә үзмәји өјрәтмәк олар.

Ушаглары суја алышдырмаға көмәк едәчәк һәрәкәт васитәләриндән истифадә едәрәк үзмәји өјрәтмәк лазымдыр. Гој ушаг һисс етсин ки, инсан бәдәни суја там отурдугда бөјүк үзмә гәбилијјәтинә малик олур. Су, хусусилә дәниз сују, бәдәни демәк олар ки, өз сәтһиндә сахлајыр. Гуршаға гәдәр дәринлији олан суда ојунлар васитәсилә үзмәји өјрәнир. «Саллағы отурмагла топалдыгач» (саллағы отураны топла вурмаг олмаз), «Һүчүм» (әлинин ичи илә сују шаппылдадараг су сычратмаг) (3-чү шәкил).

Биринчи гачыб кедән, јахуд чеврилән ојуну удузур. «Говуглар» һәрәкәтләри дә фәјдалыдыр. (ушаг гуршаға гәдәр суја кириб нәфәс алыр, чәмәлир, әли илә сујун дибинә тохунур, башыны суја вурур вэ нәфәсини бурахыр; сујун сәтһиндә говуглар көрүнүр, судан «гур-гур» сәс ешидилир. Белә һәрәкәт ушагы горхмадан суда далдаланмаға алышдырыр. Буну бир нечә дәфә тәкрат етмәк олар).

Ушаглар суја өјрәндикдән сонра даһа мүрәккәб һәрәкәтләрә (әввәлчә гуршаға, сонра синәјә гәдәр дәринлијә) кечмәк олар. «Үзкәч» — үзкүчүдә олдуғу кими әлләрлә вэ ајагларла һәрәкәтләр. Ушаг бөјүк адамын голлары арасында үзүашағы елә узаныр ки, голлары үзәриндә олдуғу адамын (тәлими әсәсиндә) тәлиминә үјгүн һәрәкәт едир, суда «үзүр». Бу һәрәкәтләри мәнимсәдикдән сонра «суја баш вурма» вэ «крол» идман гәјдасы илә

Шәкил 3.

Мәҗнәҗи өҗрәтмәк олар (бах шәкил 3). Мәшғәләләр 5—10 дәгигә әр-
мәдә олмалыдыр. Ачыг һовузларда
һәм ишти јај күнләри суја ки-
рәкән, һаванын һәрәкәти +25-дән,
суја иса +22-дән аз олмајан һал-
ларда тәлимә башламаг мүмкүн-
дүр.

Чиммәк вә ушагларә үзкүчүлүҗ
өҗрәтмәк үчүн чајын елә сәһәсини
сәчмәк лазымдыр ки, ора палтар ју-
дуғу, һејванларын су ичдији вә
һәмдирилдији јерләрдән јухарыда
олсун. Ушагларә суја бурахмаздан
дәвәл онларын чиммәләри үчүн се-
тилмиш јер јахшы-јахшы јохланыл-
малыдыр. Сүиң јагадылмыш белә
су анбарынын (чимәрлијин) диби
һәмәр вә дүз, манли енишли, гум-
сал олмалыдыр.

Дибиндә лил, шүшә гырыглары,
һәфтил парчалары вә и. а. олан, су
һәткиләри вә мамыр басмыш јер-
ләр чиммәк үчүн јарамыр. Чимәр-
лијин дибини јохламаг лазымдыр
ки, орада кирдаб (бурулған), сојут
су мәнбәји олмасын.

Сују гыздырылан гапалы, јаху-
д ачыг һовузларда илин истәнилән
вахтында хусуси группларда ушаг-
ларә үзмәји өҗрәтмәк мүмкүндүр.

Мәктәблиләр 9—10 јашдан ети-
барән идманын бәдин кимнастика,
һәкүл атлетика, баскетбол, столүс-
тү теннис, бадминтон белмәләриндә
мүнтәзәм мәшғул ола биләрләр.

Мүвафиг тибби муајинәјә әсәсла-
һәзрәг һәким, гамәтиндә һәмүнасиб-

лик вә бел сүмүјүндә әјрилик олан
ушагларә ислаһедичи кимнастика
тәјин едир. Бу хусуси һәрәкәтләр-
дә ибарәт олур. Ушаглар һәмин һә-
рәкәтләри мәктәбдә мүәллимин
рәһбәрлији вә һәкимин һәзәрәти
илә ичра едирләр. Тәһһидичи һә-
рәкәтләрлә јанашы белә ушагларә
һәм дә сәһәр кимнастикасы ком-
плексинә гошурлар. Валидејиләр
бунун үзәриндә хусуси һәзәрәт ет-
мәлидирләр. Гамәтиндә чидли һә-
сан, бел сүмүјүндә кәскин әјрилик
олан ушагларә поликлиникаларын
һәздиндәки муәлиһә-бәдән тәрбијәси
кабинетләринә, јаху-д бәдән тәрбијә-
си диспансерләринә көндәридиләр.

Һәкимләр тәрәфиндән тәјин
едилмиш мәшғәлә вахтынын, еләчә
дә онун диһәр көстәришләрини һеч
һүр позмаг олмаз. Бу, хусусилә
ушағын иш јеринә андир.

Гамәтиндә һәмүнасиблик, бел сү-
мүјүндә әјрилик олан бәзи ушаг-
ларә гарны үстә узанараг ев тап-
шырыгларыны ичра етмәк мәсләһәт
көрүлүр. Белә дуруш күрәјин әзә-
ләләринә күч дүшмәсинин гаршы-
сыны алып.

Гарны үстә узанараг дәрсләрин
өҗрәнилмәси чарпајынын хусуси
шәкилдә гурулмасыны тәләб едир.
Чарпајынын баш тәрәфиндә ачыл-
мыш дәфтәри гојмаг үчүн јер дү-
зәлдилир. Буна әсәсланаараг ушаг,
гарны үстә узанараг, сәрбәст јазы
јаза билир.

Гамәти позулмуш ушағын чарпа-
јысынын дүзәлдилмәсинә дә бөјүк
диһгәт јетирилir. Чарпајынын торү-
ну тахта дөвһә илә әвәз етмәк мәс-
ләһәтдир. Дөшәк һәзик, јастыг—ки-
чик олмалыдыр. Валидејиләр бүтүн
ушагларын, хусусилә (гәдди) гамә-
ти дүзкүн икишаф етмәјән ушаг-
ларын «көмбә кими јумруланыб»
јатмасына јол вермәмәлидирләр. Бу
вахт бел сүмүјүнүн нормал вәзијә-
ти вә ган дамарларә үзрә ганын
сәрбәст дөвраны позулур.

Истираһәт күнләриндә вә кани-
кулда күләксиз һавада темпера-
тур—12 дәрәжәдән ашагы олма-
дыгда ушаг вә јенијетмәләрлә кир-
шә—һизәк јүрүшү кечирмәк олар.

Бунун үчүн үмүмү мөсәфә 9—10, жашлы ушаглар үчүн 8 км-дөн (гызлар үчүн 6 км-дөн) артыг олмамалдыр.

Киршәдә — хизәкдә фасиләсиз сүрүшмә кичик жашлы ушаглар үчүн бир саатдан артыг олмамалдыр.

Јајда ики күнлүк турист жүрүшү тәшкил етмәк олар. Јолун мөсәфәсиз јухарыда көстәрдијимиз кимидир.

Јај турист жүрүшлөрү һеч дә барк исти һаваларда кечирилмәмәлидир. Јола, адәтән сәһәр еркән чыхылып. Исти дүшдүкдә саат 12-дән 16-дәк жүрүш иштиракчылары мөшәнин вә чиммәк үчүн әлверинли олан чај вә көлүн јахынлығында дүшәркә салырлар. Јүрүш заманы 9—10 жашлы ушаглар үчүн һәр 2 км-дән бир 5—10 дәгигәлик фасилә верилмәлидир. Кечәләмәк үчүн 10 саатдан аз олмага шәртилә дүшәркә салыныр.

Јүрүш режиминә чидди сурәтдә әмәл етмәклә јанашы јүкүн чәкисини дә көзләмәк вәчибдир. Чәки 9—10 жашлы ушаглар үчүн 2 кг-мы (хизәк жүрүшүндә) вә 2,5 кг-мы (јај жүрүшүндә) ашмамалдыр.

Јүк, 6 чүмләдән, ушагларын шәхси әшјалары (сабун, дәмәл, диш тозу вә и. а.) бел чантасына (агыр шәјләр—чантанын дибиңә, јүнкүл вә јумшаг шәјләри исә күрәк тәрәфдән) гојулур. Бел чантасынын бојун тајышынын ени ушағын бојуна мувафиг мүәјјәнләшдирилмәли вә 4 см-дән аз олмамалдыр. Гајыш чинни кәсмәмәли, голтугалты сәһәдә дамарлары сыхмамалдыр.

Ушагларын жүрүшүн шәрзитинә вә һавәја мүнәсиб палтар, ајагтабы кәјмәләринә һаил олунамалдыр.

Јүрүш заманы палтар бәдәни гышда сојугдан вә шахтадан, јајда исә һөддән артыг гызмадан, истилик вә күнәш зәрбәсиндән горумалдыр. Јүрүш заманы хәстәләнән мәктәблиләра мүәјјән мүддәт бәдән тәрбијәси мәшгәләләри гадаган едилир. Хәстәликдән сонра оиларын мәшгәләләрдә иштиракы тибби муајинә јолу илә һәким тәрәфиндән мүәјјән олуноур. (бах: 1-чи чәдвәл, сәһ. 43-дә).

Күнәш шуәсындан, һава вә судан сәмәрәли истифадә етмәк, адамлар, хусусилә ушагларын бөјүмәләринә вә организмин инкишафына әјахшы тәсир көстәрир. Буна көрдә оилардан һәинки хәстә ушагларын мүәличәси үчүн, зәифләмиш организми баркитмәк, һабелә сағламлығы даһа да мөһкәмләтмәк үчүн дә истифадә етмәк ләзымдыр.

Бәдәни мөһкәмләтмәк — организм дөзүмлүлүјүнү, бачарыг вә габилијјәтини артырыр, мүхтәлиф һалларда гаршыја чыхан мүгавиләләри дәф етмәкдә адама көмәк едир вә һава шәрзитинә јахшы ујғунлашдырыр.

Һаванын, сујун физики вә истилик тәсириндән, күнәш шуәсынын исти вә биоложи тәсириндән дүзкүн вә сәмәрәли истифадә етмәк организмдә мүсбәт дәјишиклик әмәл кәтирир: маддәләр мүбадиләсини јахшылашдырыр, үрәјин вә тәнәффүс системинини фәалијјәтини артырыр, әсәб системини мөһкәмләндирир.

Су проседурларынын да кикијеник чәһәтдән бөјүк әһәмијјәти вар. Бәдәни су илә ислативг, јаш дәмәллә силмәк, чиммәк, дәрини тоздан, чиркдән, дуздан, тәрлән тәмизләјәрәк нәфәсалма габилијјәтини јүксәлдир.

Күнәш, һава вә су ваннасындан дүзкүн истифадә олунамалыгда исә ушагларын сағламлығына зәрәр јәтирилир. Ушагларын бәдәнини мөһкәмләтмәклән әввәл, һәкимлә мәсләһәтләшмәк, һансы вәситәләрдә организм мөһкәмләндирмәји ондан өјрәнмәк ләзымдыр.

Јајда—бәдәни мөһкәмләтмәјилин әјахшы вахтында башланмалы, һавадан, судан вә күнәш шуәларындан максимум истифадә едилмәлидир. Ушагларын сағламлығынын мөһкәмләндирилмәси үчүн һава ваннасындан истифадә даһа кенеш јајылмыш вәситәләрдәндир.

Јајда һава ваннасындан сәһәрләр күчлү күләк вә исти күндән муһафизә олунан јерләрдә истифадә етмәк ләзымдыр. Гышда һавасы јах-

дәл тәмизләнмиш, температуру шәрәнтдә (бина, җахуҗ отаҗда) ол-
малыдыр. 14—16 дәрәчә олан гапалы малыдыр.

Агыр хәстәликдән сонра јенидән физики һәрәкәтләре башламагын тәхминнә мүддәтләри

(«Физики һазырлыг группунун сағламлыг вәзијјәтинә даир, ушаг вә әһәтиятмәләрин физики тәрбијәсинә һәким нәзарәтин» адды методик китаптан чыхарыш, ССРИ Сәһијјә Назирлији, М., 1967, сәһ. 13.)

Чәдвәл 1.

Хәстәлијин ады	Тәдрис мүәссисәсинә кечдији күндән	Ғејд
Ангина	3—4 һәфтә	Сонрагы дөврдә ор- ганизми сојугдан (кир- шә-хизәи сүрмәк, үз- күчүлүкдән) горумас
Бронхид, җухары һәфәс җол- ларда селинли гишанын кәс- әли алтиһабы	1—3 һәфтә	
Һәсина отит	2—4 һәфтә	Мүтләг мүәличә кимнастикасын лазым- дыр, о, мүәличә дөв- рүндә башланыр. Вәзијјәтин агырлы- гы вә сәдәни хара- кәриндән асылы ола- раг.
Һазиманија (сәтәлчәм)	1—2 ај	
Плеврит ((аг чијәр пәрдә- синә алтиһабы)	1—2 ај	
Һәсина җолухучу хәстәлик	2—4 һәфтә	
Һәсина бөјрәк хәстәлији (нефрит)	1—2 ај	
Җолухучу гепатит	2 ај	
Аленидисит (чәрраһијјәдән сонра)	8—12 ај	
Әл-әҗаг сүмүкләринин сын- гасы	1—2 ај	
	1—3 ај	
Бөјрин силкәләмәси	2 ај вә даһа артыг, бир илә гәдәр	

Ушагын бәдәнини тәдричән со-
дурмаг лазымдыр: әввәлчә җуха-
ры вә ашағы атрафларынын сонра
кәкәләсини. Илк һава ваннасы
күләксиз һавада, температуру
мүсбәт 20 дәрәчәдән ашағы олма-
ған һавада башлајын. Ваннанын
гәбул едилмә вахты 15 дәгигәдән
кәкә олмасын. Бу мүддәт тәдричән
1,5—2 саата гәдәр артыр. Исти [а]
күләриндә һавада оларкән ушаг-
лар фактик олараг һава ваннасы
гәбул едирләр.

Сәрин һавада (+13—14°С-дән
ашағы олмаған температурда) һава
ваннасы гәбул едәркән ушаглар
һәрәкәтли ојунлар мәсләһәт били-
нәр. Бу вахт һеч чүр өзүнү сојуга
вермәк олмас: бәдәнин титрәмәси.

нин баш вермәси, дәридә көјлүк вә
с. буну көстәрән аламәтләрдир.

Һава ваннасындан сонра су про-
седурларындан бири тәтбиг едил-
мәлидир. Бәдәнин җаш дәсмалла си-
линмәси һәр күн сәһәр кимнастика-
сындан сонра апарылыр.

Суда исладылмын вә сыхылмын
чод парча ғырыгы илә (галын кә-
тан җахуҗ дәсмал) чәлд вә ардычыл
сурәтдә бојну, голлары (биләјә
кими), синәни, ғырыны, күрәји, сар-
ғылары, будлары, пәнчәләри силир-
ләр. Бундан сонра ган дамарлары-
нын һәрәкәти үзрә чилдијјәтлә бү-
түн бәдәни (биләклән чијинләре
доғру, пәнчәләрдән буда доғру; са-
рын, синә вә күрәк солдан саға доғ-
ру даирәви һәрәкәтлә силнир) дә-
ри ғызырынчаја вә ушагда хош бир

истилик дуулунчаја гадэр силирлэр (Шәкил 4).

Шәкил 4.

Јаш дасмалла бэдәнин силнимәси температуру 15°C -дән ашағы олмајан һавада апарылыр. Бэдәнин јаш дасмалла силнимәси температуру кичик мәктәб јашлы ушаглар үчүн мүсбәт 33-дән, јухары синиф шакирдлери үчүн исә мүсбәт 18 дәрәчәдән ашағы олмајан судан истифадә едилир. Сонралар һәр ики-үч күндән бир сујун һәрарәти 1—2 дәрәчә ашағы салыныр вә тәдричән 18 дәрәчәјә ендирилир. Бэдәнин силнимәсинин ғычыгландырычы тәсирини күчләндирмәк үчүн суја мәтбәх дузу (бир стәкан суја бир чај ғашығы дуз) алава етмәк олар.

Бэдәнә су төкмә—организмә тәсир дәрәчәсинә көрә чох күчлү су проседурудур. Она јалпыз јаш дасмалла силнимәсинә башландыгдан 1—1,5 ај сонра кечмәк олар. Бэдәнә су төкмә-ахытма заманы јаш дасмалла силмәјә нисбәтән сујун мүсбәт температуру бир аз да јухары олмалыдыр. Сонралар, тәдричән сујун һәрарәтинин 20—19 дәрәчәјәдәк азалтмаг олар.

Чајда, көлдә чиммәк јајда бэдәни мөһкәмләндирмәјин ән кениш јајылымыш нөвүдүр. Лакин чимәркән еһтијатлы олмаг лазымдыр.

Һәр бир ушаг чиммәјә јалпыз һәкимин ичазәси илә бурахылыр.

Ачгарына чиммәк јарамаз. Јемәкдән 1,5—2 саат сонра чиммәк мәсләһәт билинир.

Сон дәрәчә исти һавалар истисна олунмагла күндә бир дәфәдән артыг чиммәк лазым дејил. Бэдәни истинин һәрарәтиндән бәрк ғызмыш,

еләчә дә тәрли ушаглар 10—15 дәгигә сакитчә отуруб көзләмәлидирләр.

Илк чиммәјә исти јај күнләриндә сујун һәрарәти мүсбәт 22 дәрәчәдән ашағы олмајанда башланмалы вә чиммә чәми 2—4 дәгигә чәкмәлидир. Чиммәјин мүддәти тәдричән артырылмалы, фәал һәрәкәт шарая тиндә (үзмәк) кичик вә орта мәктәб јашлы ушаглар үчүн 8—10 дәгигәјә гадәр (артыг олмаз) олмалыдыр. Узун мүддәт суда олмаг зәрәклидир. Бу бэдәнә сојуг дәјмәсинә, дәридә ғырышларын әмәлә кәлмәсинә, додагларын дәри өртүјүнә, көјәрмәсинә, хәстәләнимәјә сәбәб ола биләр.

Күнәш шүаларындан дүзкүн истифадә едилдији тәгдирдә онлар ушағын организмә ән мүсбәт тәсир көстәрир. Күнәш ваннасы гәбул етмәздән габаг һәкимлә мәсләһәтләшмәк зәруридир. Күнәш ваннасы јахшы олар ки, јемәкдән 1,5—2 саат сонра гәбул олунсун.

Јај күнәши үчүн гәрибсәминә ушаглар елә биринчи күндәчә әмәлли-башлы өзләрини күндә јандырмага чан атырлар. Бэдәндә јаныгларын әмәлә кәлмәсинин ғырышыны алмаг үчүн илк күнәш ваннасынә 5—6 дәгигә әрзиндә гәбул етмәк лазымдыр (күрәјин, синәнин вә јанларын күнәшә верилмәси ардычыллыгы илә), сонракы күнәш ванналары тәдричән һәр дәфә 2—3 дәгигә артырылмагла 30—40 дәгигәјә чатдырылыр.

Ушагларын узун мүддәт күнәш шүасы алтында узанмаларына јол вермәк олмаз. Ушаглар дәриләринин «шокалад» рәик алмасыны чох арзуладыгларындан 1,5—2 саат күнәш алтында узанырлар. Бу әсәб системинә, еләчә дә бүтүн организмә чох нис тәсир көстәрир.

Чајын, көлүн, данизин тәмиз гуру гумла өртүлү саһилиндә узанмаг даһа јахшыдыр (јаш гум узариндә узанмаг олмаз). Тахтадан һазырланмыш хүсуси тахталарын, дөшәнәчәкләрини үзәриндә узанмагла да күнәш ваннасы гәбул етмәк фәјдалыдыр.

Күнәш ванналарыны сәһәр саат II арасында гәбул етмәк да-
 жахшыдыр. Ушағын башы һөк-
 мәт панамә, дәсмәл, јајлыгла
 әртүмәлидир. Күнәш ваннасындан
 һәмә јахшыча чиммәк, јахуҗ кичик
 күмәкб јашылы ушаглар үчүн мүс-
 ыт 24, орта вә бөјүк јашылы ушаг-
 лар үчүн 20 дәрәчәдә гәдәр гызды-
 рылмыш су илә јујунмаг (бәдәнинә
 су азытмаг) олар.

Һавадан асылы олмајараг күн-
 нәк кәзинтиләр, ачыг һавада
 ојуналары, һавада күндүз ју-
 ртсу, кечә нәфәсли ачыг олан отаг-
 да јатмаг, кимнастика, сәһәр, ах-
 сәт су проседуру, јајда тәмиз һава-
 да максимум дәрәчәдә олмаг, нәһа-
 нә, мөвсүмә ујғун палтар ушагла-

ры сојугдәјмәдән вә күнвурмасын-
 дан горујур.

Һеч шүбһә јохдур ки, сиз ушаг-
 ларынызын сағлам вә күмраһ бөјү-
 мәсини истәјирсиниз. Она көрә дә
 онларын бәдәнләрини лап еркән
 јашлардан бәркидән вәситәләрдән
 һеч биринә е'тинасызлыг кәстәрмә-
 јин, она шәхси вә ичтиман кикијенә
 вәрдишләри ашылајын, бу ишдә
 нүмунә кәстәрин. Ушаглар бөјүјүб
 боја-баша чәтдыгда, һәјәт үчүн нә
 гәдәр јарарлы олдуғларыны, әмәк
 вә ССРИ-нин мүдафиәси үчүн там
 бир шәхсијјәт кими формлашдыгла-
 рыны өз көзләринизлә көрәр вә һа-
 мыдан чох севинә биләрсиниз. Бу
 да һәр бир тәрбијәчинин вә вәли-
 дәјнин әрәусудур.

КҮНҮҮЗАДЫЛМЫШ ГРУПЛАРДА ОЈУНЛАР

Ислам ӘЛИЈЕВ

Сабирабад рајону, Әһмәдабад кәнд орта мәктәбинин мүәллим

Күнүузадылмыш группларда ша-
 кирдләрин идеја-сијәси тәрбијәси-
 нин, үмуми дүнјакөрүшүнүн, әгли
 вә әхлағи чәһәтдән инкишафында
 вә истираһәтләринин сәмәрәли тәш-
 қилиндә ојунлар әһәмијјәтли јер
 тутур. Н. К. Крупскаја гејд етмиш-
 дир ки, ојунун ушаглар үчүн мүс-
 тәсна әһәмијјәти вардыр. Ојун он-
 лар үчүн тә'лимдир, әмәкдир, тәр-
 бијәнин чидли бир шәклидир. Ојун
 бөјүмәкдә олан организмн тәләби-
 дир. Башга группларда олдуғу кими I
 синиф шакирдләриндән ибарәт кү-
 нүузадылмыш группларда да мүхтә-
 лиф характерли вә мәзмунлу ојун-
 лардан истифадә едилир. Бу груп-
 ларда, әсасән, һәрәки вә тә'лим ха-
 рактерли ојунлардан истифадә еди-
 лир. Тә'лим характерли ојунлар ки-
 жи дидактик ојунлардан чох исти-
 фадә едилир. Дидактик ојунлар тә'-
 лим характерли ојун олуб шакирд-
 ларин әгли чәһәтдән тәрбијәсинә вә

инкишафына хидмәт едир. Дидак-
 тик ојунлар шакирдләрин һиссәл-
 рини инкишаф етдирир, әшјаларын
 мүхтәлиф хәссәләрини дәрк етмәјә
 имкан јарадыр, әгли фәәлијјәтин
 даһа мүрәккәб процессләринин тәр-
 бијә олунмасына тә'сир кәстәрир.
 Һәр бир дидактик ојунда шакирд-
 лар мүәјјән тә'лим алмағла јана-
 шы, онларда бу вә ја дикәр әгли
 кејфијјәт, психоложи процес инки-
 шаф етдирилир.

Дүзкүн тәшқил едилмиш дидак-
 тик ојунлар процесиндә шакирд-
 ларда конкрет әшја вә һадисә һағ-
 ғында тәсәввүр дәгигләшир, онла-
 рын әввәлләр газандығлары бача-
 рыг вә вәрдишләр формалашыр. Ди-
 дактик ојунлар бүтүн фәиләр үзрә
 апарылыр. I синиф шакирдләри илә
 ријәзијјәт вә ана дилинә анд дидак-
 тик ојунлардан кениш истифадә
 едилир. Тәрбијәчи кечирәчәји ојуну
 әввәлчәдән мүәјјәнләшдирир, бу

ојунун кечирилмәси процесиндә шакирдләрә ашыланачаг билик, бачарыг вә вәрдишләри ајдылашдырыр. Сонра исә ојуну тәшкил едир. Ојун, әсасән, ашағыдакы мәрһәләләр үзрә апарылыр:

1. Шакирдләрин ојунун шәртләри илә таныш едиlmәләри.

2. Ојунун кечирилмәси.

3. Ојунун јекунлашдырылмасы.

Нүмунә үчүн Азәрбајҗан дилиндән бир ојунун кедишини верәк: Ојун «Дүзкүн де» адланыр. Ојунун шәрти ондан ибарәтдир ки, һәр шакирд она көстәрилмини вәрәгләрдәки әшјаларын адларыны вә сајыны, нәјә лазым олдуғуну дүзкүн демәлидир. Һәр чаваб бир хал һесаб едилр. Сонра ојунун кедишинә баһлаһылыр.

Тәрбијәчи бүтүн шакирдләрә, фәрди олараг, үстүндә мүхтәлиф әшја шәкли чәкилмиш үч вәрәг көстәрир. I—бир гәләм, јазы позан (резин) вә китабын шәкли; II—бир гәләм, ики китаб шәкли; III—ики јазы позан, ики гәләм вә бир китабын шәкли.

Бу вәрәгләрин һамысы бир-бир шакирдләрә көстәрилыр. Һәр шакирд 2—3 санијә шәклә бахдыгдан сонра бүтүн вәрәгләр јығышдырылыр. Тәрбијәчи шакирдләрә мүрачәтлә дејир:

— Көрәк, һансы сыра суалларын һамысына дүзкүн чаваб верәчәк. Һансы сыра чох хал тоһласа, о сыра галиб һесаб едиләчәк.

Вәрәгдәкиләр сыралар үзрә шакирдләрдән сорушулуру, халлар јазы тахтасында гејд едилр, ахырда галиб сыра улдуз вә ја бајрагчыларла мукәфатландырылыр.

Күнүузадылмыш группарда бу гәбилдән олан, јәһин мүхтәлиф фәнләрә анд дидактик ојунлары чох кечирмәк олар. Күнүузадылмыш группардан ән чох истифада едилән һәрәки ојунларын кечирилмәсинә нәзәр салыг.

I сниф шакирдләриндән ибарәт күнүузадылмыш группарда истираһәт, ачыг һавада озма мүддәтиндә һәрәки ојунлардан истифада едилр. Һәрәки ојунлар процесиндә

тәрбијәчи ушагларын физики сәләмлығы илә јанашы, әгли вә әхлаги инкишафына да хусуси диғгә јетирир. Тәрбијәчи наһардан әввә ачыг һавада елә ојунлар вери ки, бу ојунлар шакирдләрдән јүксәк кәркинлик тәләб етмәсин, шакирдләрин истираһәтини, аһвал-руһијјәсини јүксәлмәсини тәмин есин. Елә ојун сечилир ки, шакирдләрин һамысы шән һәрәкәтләр есин. Белә ојунлара мисал олар: «Гатар», «Бајгуш баласы», «Синиф фарағат!», «Гадаған едилмиш һәрәкәт» вә с. көстәрмәк олар. Нүмунә үчүн «Бајгуш баласы» ојунуну мәзмунуну верәк.

«Бајгуш баласы»

Бајгуш баласы апарычы сечилир. О, мејданчанын бир күнчүндә «јувасында» дајаныр, галаңлары исә «сичанлар» олурлар. «Күндүз» сичанлы верилдикдә сичанлар мејданчаја гачыр вә сәрбәст һәрәкәт едилр. «Кечә» сичанлы үзрә исә јерләрдә сәссиз дајанырлар. Бу вахт бајгуш баласы «ова чыхыр» вә тәрпәнән сичанлары тутуб јувасын көтирир. Бајгуш баласы «күндүз» сичанлына гәдәр ов едилр, бунда сонра өз јувасына учур, сичанлар исә нөвбәти «кечә» сичанлына гәдәр гачыр вә һәрәкәт едилр, ојнајырлар.

Јуваја 3—5 сичан тутуб көтиридикдә башга апарычы сечилир. Ојунун ахырында даһа јакшы мүшаһидәчи олан вә мүәјјән олунмуш мејдарда башгаларына көрә даһа теов көтирән бајгуш баласы вә бирдәфә дә олсун тутулмајан сичанлар гејд олунур.

Көрүндүју ки, ојун процесиндә шакирддән әгли вә физики кәркинлик чох аз тәләб олунур. Бу ојундан сонра, демәк олар ки, шакирдләри јорғунлуғу арадан галдырылыр вә аһвал-руһијјәләри јүксәлир. Бу исә онларын кәләчәк фәалијјәтинин сәмәрәлијјини тәмин едилр.

Тәрбијәчи ев тапшырыгларына һазырладыгдан сонра ачыг һавада һәрәкәтләр заманы елә ојунлар сечир ки, бу ојунлар нисбәтән ша

Шәкирдләр һәм әгли, һәм дә физи-
ка кәркиликләк тәләб едир. Бу чүр
шәкирдләр шәкирдләрн әгли вә физи-
ка шәкирәфәтә тә'сир едир, онла-
р формалашмәсә имкан верир.
Бу оюн өзү бу вә ја дикәр тәләб-
шәкирдләрн әглинә тә-
рәбия едир, онлары бу вә ја дикәр
шәкирдләрн формалашдырылма-
рә һидмәт едән һәрәкәтләрн ич-
әһәтлә мәчбур едир. Белә оюнлара
Рәһбәр оларак «Итијеријәнләр ко-
мандасы», «Нөмрәләрн чагырыл-
масы», «Гаршылыгы естафет»,
«Күндүз вә кечә» пә с.
нүсхәләрдә олар.

«Нөмрәләрн чагырылмасы»

Оюнчулар 2—4 бәрабәр коман-
далара аҗрылыр вә старт хәтти үзрә
һәр-һәр колоннаја дүзүлүрләр.
Шәкирд саһә имкан верирсә вә јалпыз

иһи команда оҗнајырса, онларын
һамысын чәркәдә бир-бириндән
иһи метр аралы мәсафәдә дүзмәк
олар. Һәр команданын үзләри бир
сыра нөмрәси үзрә сајыр вә һәр
бири өз нөмрәсини јадында сахла-
јыр. Старт хәттиндән 1—2 метр ара-
лы финиш хәтти чәкилир. Һәр чәр-
кәнин гаршысында финиш хәттин-
дән 10—15 метр аралы мәсафәдә
дајаг тојулур. Рәһбәр һәр һансы
бир нөмрәни чагырыр. Көстәрилән
нөмрәнин оюнчулары бу дајагын
әтрафында гачыр вә гајыданда
өз чәркәсини ахырында дурурлар.
Иһи финиш хәттин биринчи ким
кәсәрсә, өз командасы үстүн хал
алыр. Даһа чох хал топламыш ко-
манда галиб кәлир.

Бу оюнун кедиши шәкирдләрдән
диггәтликләк, чәлдәк вә сәрбәстликләк
тәләб едир.

-
- ① Иһәк вә әкүзләр башларыны гәлдирыб һава удурларса, јагыш јагмасы кәзлә-
нәлир.
 - ② Јагыш табәгы иһәкләр сүдүнү азалдыр.
 - ③ Тојулур багда вә һәјәтдә уңа јерләрдә јатырларса, тезликә јагыш кәзләнилир.
 - ④ Әкәр тојулур јагышдан киләнирләрсә, демәк јагыш узун мүддәт јагачагдыр.
 - ⑤ Ит бүрүшүб јатырса, һава сојук, сараләниб јатырса, иһи олачагдыр.
 - ⑥ Аһшәмүстү хоруз банлајырса, демәк һава дөјишиләчәкдир.
 - ⑦ Сөрәкләр тоада чәришәрсә, јагыш олачаг.
 - ⑧ Гаргаларын гарылдамасы бузуду-тутгун һаванын јахынашмәсини көстәрир.
 - ⑨ Сөрәкләр чәр-чөлүн иһиндә киләнирләрсә, шәхта вә ја бәрк күләк кәзләнилир.
 - ⑩ Јада гаргалар гарылдадында јагыш, гышда гарылдадында иһә боран оламыс
кәзләнилир.
 - ⑪ Герангушлар ләп аҗчагдан учурларса, јагыш кәзләнилир.
 - ⑫ Герангушлар кәһ аҗчаг, кәһ учадан учурларса, демәк бәрк күләк олачагдыр.
 - ⑬ Бу-бул бүтүн кечәни дурымдан охујурса, бу, ајдын һаванын олачагыны көс-
тәрир.
 - ⑭ Јагыш табәгы балылар јәмә јахын кәзләнирләр.
 - ⑮ Кечә вә ја һәтта күндүз гуру гурбагалары јол көнәрларына јығыларса, демәк
јагыш јагачагдыр.
 - ⑯ Әкәр гурбагалар сујун үзәриндә дурур вә бурунларыны судан ыһахараг гу-
рулајырларса, һава тутгун олачагдыр.
 - ⑰ Гыш-гүзәһ көрүнәдә һаваларын дөјишмәси кәзләнилир.
-

УШАГЛАРДА ПСИХИ ХҮСУСИЈЈӘТЛӘРИН ИНКИШАФЫ

Зүлалә АСЛАНОВА

Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин елми ишчиси

Бағчајашлы ушағ һәмнишә әтраф әләмлә гаршылығлы тәмәсдә олдуғундан мұхтәлиф јаш дәврләриндә бу мұнасибәт өзүнәмәхсус характер дашыјыр вә инсанын һәм физики, һәм дә психи инкишафына өз тәсирини көстәрир. Ушағын психи инкишафынын сүр'әтләндирилмәсиндә, шәхсијјәтинин формалашмасында совет ичтимаи мұһитинин ролу хусусилә бөјүкдүр. Инкишаф етмиш социализм чәмијјәти шәраитиндә јени һәјат тәрзи, инсанларын јени мұнасибәтләри, ССРИ халғлары мәдәнијјәтләринин гаршылығлы сурәтдә даһа да зәңкинләшмәси, республикаларын мәнафеләринин кетдикчә даһа сых чулғашмасы, мұхтәлиф нөв информәсијяларын чохалмасы, телевизорун һәр бир аиләјә дахил олмасы—бүтүн бунлар һамысы шәхсијјәтдә марксист-ленинчи дүнјакөрүшүнү формалашдырыр вә характерини әсас хусусијјәтләрини мөһкәмләндирир.

Педагожи вә психоложи тәдҗигатлар көстәрир ки, 5—6 јашлы ушағларда организм интенсив сурәтдә инкишаф едир; бөј вә чәки артымы сүр'әтлә кедир; әзәләләр вә әзалар (бәдән үзвүләри) анатомик вә функционал чәһәтдән хејли дәрәчәдә формалашыр; бейнин чәкиси орта һесабла 1200 грамдан 1250 грамадак артыр (бах: А. А. Лјублинскаја, «Детскаја психологија, «Просвещение», М., 1971, с. 88); скелетин сүмүкләшмәси там баша чатмаса да, калсиум дузларынын чохалмасы сәјјәсиндә хејли мөһкәмләнир: ган дәврәни вә тәнәффус үзвүләриндә тәкмилләшмә кедир; баш-бейин ја-

рымкүрәләри ғабығынын тәнзим едичи ролу, динамик стереотипин вә шәрти рефлексләрин јаранма сүр'әти артыр: икинчи сигнал системә вә үмумән синир фәалијјәти даһа да тәкмилләшир. Нәтичәдә бөјү бағчајашлы ушағда психи һәјатын инкишафы үчүн әлвәришли зәмин јаранмыш олур. Белә ки, психи һәјат өз механизми етибары илә синир фәалијјәтиндән башга бир шеј дејилдир. Бу фәалијјәтин әсас формасы исә рефлексдир. Олду ки, психи фәалијјәт—рефлектор фәалијјәтдир, 5—6 јашлы ушағларда рефлектор фәалијјәтин нәзәрә чарпачаг дәрәчәдә јажшылашмасы онларын психи инкишафынын да сүр'әтләндирир. Бу инкишаф дујғулардан башлајыб тәфәккүрә доғру чәгузун, мүрәккәб бир јол кечир. Бөјүк бағчајашлы ушағларда дујғуларын бүтүн нөвләри олур вә онлар истәр ојун, истәрсә дә әмәк вә тәлим фәалијјәтинин мүвәффегијјәтини тәмин едир: бу јашда ушағ анализаторларынын фәалијјәти нәтичәсиндә рәңкләри, сәсләри, форманы, заман вә мөкан аилајышларына дујғу вә гаврајышлар вәситәсизләнмәсәјир вә дүзкүн фәргләндирир, башғасынын нитгини дитгәтләдиләјир, истәр харичдән кәләм истәр организмдин дахили вәзијјәтинин инкасында ибарәт олан, истәрсә дә һәрәкәт вә мүвәзинәтлә бағлы јаранан тәсирләри ләзими сәвијјәдә дујмаға вә гаврамаға гәбил олур. Дујғуларын комплекс сурәтдә тәсир көстөрмәси нәтичәсиндә о, әтраф әләми, сәдә иш нөвләрини, өјрәдилән «тәлим» материя-

...вə с. дүзкүн дәрк етмәји ба-
...һәрфләри, рәгәмләри, садә
...һәһәтләрини, мұхтәлиф һәндәси
...һәһәтләрини формаларыны планлы
...һәһәтләри гаврајыр, чисм вә һадисә-
...һәһәтләри һағғында әјани сурәтдә конкрет
...һәһәтләри газаныр, һәмин саһәдә
...һәһәтләри артан тәһрүбәсинә исти-
...һәһәтләри бу чисм вә һадисәләри
...һәһәтләри гавраја билир.

Зәһүк бағчајашлы ушағларда
 бејни габығынын тәһлил-тәр
 феалијјәти артыр. Нәтиҗәдә
 күндәлик ојун вә өзүнәмәхсус
 процесиндә јени чисм вә һади-
 сәтләр (јахүд әввәлчәдән гавра-
 чисмин јени-јени хассәләрни
 таныш олур. Јә'ни онда гавра-
 чисмның тамлығы, мә'налылығы, се-
 вәтләји вә сабитлији әввәлки јаш
 күннән нисбәтән хејли дәгиглә-

Һәјәт тәчрүбәсинин ихтијари арт-
масы, җаддасахламанын, сөз—мән-
тиг һафизәсинин инкишафы үчүн
әлверишли шәраит җарадыр. Нәти-
чәдә ушаглар кифәјәт гәдәр олмаса
да һәр һалда, җалныз билаваситә
гаврадыгларыны дејил, бир сыра
мүчәррәд мәфһумлары да аңлајыр
вә җадда сахлаја билирләр. Бағча-
ларда тәшкил едилән, телевизор ве-
рилишләриндә көстәрилән концерт-
ләрдә 5—6 јашлы ушагларын чы-
хышларындан да буну ајдын көр-
мәк олар. Бу јаш дөврүнүн сонла-
рына дөғру кетдикчә ушагларда
тәһлил-тәркиб фәалијәтинин инки-
шафы вә сөз-мәнтиг һафизәсинин
формалашмаға башламасы сәјәсин-
дә 5—6 јашлы ушағын тәфәккүрү
(тәһлил, тәркиб, мугајисә вә с. фик-
ри әмәлијәтлары) үмумиләшдирмә-
ләр апармаға башлајыр, мәнимсә-
дијн аңлајышларын мәзмуну тәсәв-
вүрләрлә хејли зәнкииләшир.

чик багчајашлы ушаглар үчүн тәхәјјүлүн бәрпаедичи пөвү хасдыр. Чох заман онлар бүтүн күн эрэнндә чошгун хәјал аләминә гапылыр вә тәхәјјүлләриндә истәдикләри шејләри јарадырлар, өзләрини арзу етдикләри шәкилдә чаңландырырлар. Беләләриндән биринин бәдн сурәти К. И. Чуковскийнин «Икидән бешә гәдәр» («От двух до пяти») адлы китабында усталыгла верилмишдир: о, каһ өзүндән ујдуруп ки, отагына гырмызы фил көрүшә кәлмишди, каһ дејир ки, куја Кора адлы диши ајы онун рәфигәсидир: зәһмәт олмаса, онун јанындакы стулда отурмајын, көрмүрсүнүз о ајы бу стулда отуруб? Јахуд: «Ана һара кедирсән? Чанаварларын јанына? Ахы орада чанаварлар дајанмышлар». Бу чүр фантазија, тәхәјјүл кичик багчајашлы ушагларын, демәк олар ки, һамысы үчүн характерикдир, өзү дә чох гүмәтли чаһәтдир. Бөјүк багчајашлы ушагларда исә тәхәјјүлүн бүтүн нөвләри (јәни һәм бәрпаедичи, һәм дә ихтијари вә јарадычы нөвләри) аз вә ја чох дәрәчәдә тәзаһүр едир. Доғрудур, бәрпаедичи тәхәјјүл бу јашларда да (хүсусән 5 јашда) үстүңлүк тәшкил едир, лакин 6 јашда онун диқәр нөвләри дә инкишафда олур. Бунун сәјәсиндә бөјүк багчајашлы ушаглар өз гаршыларына мүәјјән мәгсәд (дејәк ки, ев тикмәк, кәми гајырмаг, тәјјарә макети гурашдырмаг вә с. мәгсәдләр) гојур вә јарадычылыг имканлары дахилиндә ону јеринә јетирмәјә чалышырлар. Һәмин процесда чисм вә һадисәләр, о чүмләдән дә иш, әмәк нөвләри, онларын әһәмијјәти вә с. һаггында ушагларда олан тәсәввүрләр «тәхәјјүл призмасындан кечәрәк» шүүрда мөһкәмләнир.

Ушагларда тәхәјјүлүн ихтијари вә бәрпаедичи нөвүндән јарадычы нөвүнә кечиди сүрәтләндирмәк үчүн тәчрүбәли тәрбијәчиләр өзләри мүвафиг педагожи стипуасијалар јарадырлар: ушагларын гаршысына мүвафиг мәгсәд гојуб онлары фәалијјәтә сөвг етмәклә тәхәјјүлләрини дә истигамәтләндирирләр. Мәсә-

лән, иш тәчрүбәси илә таныш олдуғумуз тәрбијәчиләрдән бири беш јашлы ушаглары үзәриндә мұхтәлиф тикити, гурашдырма вә рәсә материаллары гојулмуш енли столун јанына кәтириб деди: «Ушаглар, елә билин ки, һамыныз бөјүк мүшсүнүз. Инди ким вә иши көрмәк истәјирсә, онунла мәшғул олсун. Көрәк ким нә олмаг истәјир вә нә бачарыр». Беш јашлы ушагларда бири «Мәним атам кәми капитандыр, мән дә капитан олачагам. Инди мән кәми дүзәлдәчәјәм» деди (О, картон, кағыз, гајчы вә јапышган көтүрүб кәми модели дүзәли мәклә мәшғул олур). Башга бири ушаг: «Мән нефт мәдәниләриндә ишләјәчәјәм, буруг дүзәлдәчәјәм» (О, да мөфтил, картон, гајчы вә пластилин көтүрүб нефт буругу модели дүзәлдир). Үчүнчү ушаг тәјјарәчи дөрдүнчү һәким вә с. олачагларын билдирир вә һәрәси ләзым олан материалы көтүрүб ишә башлајыр. Алты јашлы ушаглар исә онларын чәкдикләри шәкилләрини, гурашдырыглары макетләрин, «тикдикләри буругун, евин» вә и. а. керчәклик нә дәрәчәдә ујгун олуб-олмадығын јохлајыр, дүзәлишләр верир, әлавләр едирләр. Онларын бу чүр назарәтедичи вә јохлајычы ишләриндә ајдын көрүнүр ки, алты јашлыларда әмәксевәрлији дә формалашдырмаг саһәсиндә мүвәффәғијјәт газанмаг нисбәтән асандыр.

Бөјүк багчајашлы ушагларда әмәксевәрлији вә диқәр характер әләмәтләри инкишаф етдирмәклә һиссләр дә мұһүм рол ојнајыр. Һиссләр шәхсијјәтин психикасынын арылмаз һиссәсини тәшкил етмәклә тәләбатла бағлыдыр. Онлар бир тәрәфдән, фәалијјәт процесиндә јараныр, диқәр тәрәфдән дә инсан фәалијјәтә сөвг едир. Онлар орга низмин дахили үзәләриндә мүәјјән дәјишкликләр төрәдир вә мұхтәлиф чаларларла тәзаһүр едирләр. Ојунла, јахуд ишлә мәшғул ола 5—6 јашлы ушагларын мимика вә пантомимикасыны мұшаһидә едәк һәр кәс билир ки, фәалијјәт процесиндә ушағын кечирдији һиссләр

формалашдырмаг багчајашлы ушагларда эмәксевәрлији кејфијәтинин инкишафын ахлары, интеллект, естетик һиссләр доғру кејиш. Бела али һиссләр ушагларда, һақикәт формада олса да, мәктәбгәгә тәвәрдән инкишаф етмәјә башлашадыр.

Бөјүк бағчајашлы ушагларда эмәксевәрлији кејфијәтинин инкишафын ахлары, интеллект, естетик һиссләр доғру кејиш. Бела али һиссләр ушагларда, һақикәт формада олса да, мәктәбгәгә тәвәрдән инкишаф етмәјә башлашадыр.

Бөјүк бағчајашлы ушагларда эмәксевәрлији кејфијәтинин инкишафын ахлары, интеллект, естетик һиссләр доғру кејиш. Бела али һиссләр ушагларда, һақикәт формада олса да, мәктәбгәгә тәвәрдән инкишаф етмәјә башлашадыр.

Ушагларда һиссләр инкишафын ахлары, интеллект, естетик һиссләр доғру кејиш. Бела али һиссләр ушагларда, һақикәт формада олса да, мәктәбгәгә тәвәрдән инкишаф етмәјә башлашадыр.

Бөјүк бағчајашлы ушагларда эмәксевәрлији кејфијәтинин инкишафын ахлары, интеллект, естетик һиссләр доғру кејиш. Бела али һиссләр ушагларда, һақикәт формада олса да, мәктәбгәгә тәвәрдән инкишаф етмәјә башлашадыр.

бағчајашларында ихтијари, мәгсәдә јөнәлмиш сәчијә дашыјыр вә давраһышы мәгсәдәујғун шәкилдә тәнзим едир. Бу формалашманын физиоложи әсасыны биринчи сигнал системи илә дүзкүн гаршылығлы алағә вә тәсирдә олан икинчи сигнал системинин фәалијәти тәшкил едир. Тәсадүфи дејил ки, академик И. П. Павлов ону—икинчи сигнал системинин «инсан давраһышының али тәнзимедичис» кими тәғдим етмишдир.

Ушагда әмәксевәрлијин инкишафы хејли дәрәҗәдә мәһз ирадә илә, хусусән онун мүстәғиллик, гәтијәтлик, тәкидлик, мүтәшәккилик кими кејфијәтләри илә шәртләндијиндән тәрбијәчи ушагларда мүсбәт ирадә кејфијәтләри формалашдырмаға чидди фикир вермәлидир. Габагчыл тәҗрүбә кәстәрир ки, бағчада ишкүзарлығ шәранти јаратмағ, 5—6 јашлы ушаға јүнкүл олмајан, лакин ичрасы мүмкүн олан тәләб вә тапшырығлар вермәк вә буларын мүнтәзәм јеринә јетирилмәсинә нәзәрәт етмәк, тәрбијә просесиндә чанлы сөздән, изаһдан, нүмунәдән, һәвәсләндирмәдән, мүкафатландырмадан, мөһкәм режимдән, бөјүк бағчајашлы ушагларын бир-биринә көмәјинин тәшкилиндән истифадә етмәклә јахшы нәтичәләр газанмағ мүмкүндүр.

Шуурлу ирадә һәрәкәтләрин формалашмасы мәктәбгәдәр јаш дөврүндән башлајыр вә ирадә кејфијәтләр, о чүмләдән ишкүзарлығын инкишафы бүтөвлүклә онун шәхсијәтинин тәрбијәси илә бирликдә баш верир.

Бөјүк бағчајашлы ушагларда һәр һансы бир кејфијәти формалашдырмағ намина мүвафиг иш апаркән темпераментин о типләрини вә онларын психоложи хассәләрини нәзәрә алмадан, һәмин хассәләрә ујғун тәрбијә ишләрини фәрди апармадан һеч бир мүвәффәгијәт газанмағ мүмкүн дејил.

Тәрбијәчи ушағын темпераментини онун ишинә ујғун кәлмәсинә наил олмалыдыр. Бунун «әсас вә ән

универсал јолу фәалијәтнин фәрди үслубуну формалашдырмагдан ибарәтдир» (Үмуми психолокија, проф. А. Б. Петровскинин редакторлуғу илә, «Маариф нәшријјаты, русчадан, тәрчүмә, 1982, сәһ. 437). Фәрди үслубун формалашмасынын илк рүшәјмләрн исе «артыг јухары мәктәбгәдәр јашлы ушагларын ојун характерли әмәли мәсәләләри һәлл етмәсиндә мүшәһидә олунур» (Јеһә орада, сәһ. 433). Бәјүк бағчајашлы ушаглары мүнәсиб шәрәнтә салмагла, һәмһин просесдә фәрди јанашмадан истифадә етмәклә онлардакы темпераментин мәнфи хусусијјәтләринин арадан галдырмаг вә мүсбәт хусусијјәтләринин инкишаф етдирмәк әәруридир.

Темпераментин инкишафында характерин тә'сирн дә аз дејилдир. Үмумијјәтлә, темпераментлә характер арасында сон дәрәчә сых бир алағә вардыр. Бу алағәһин сыхлығы бир тәрәфдән онларын физиоложи механизминин (динамик стереотип вә синир системи) охшарлығы, јакынлығы илә бағлыдыр. Темпераментин типләри психоложи чәһәтдән характерин хусуси фәрди әләмәтләринин мәншәјинин тәшкил едән амилләрдәндир. Бәјүк бағчајашлы ушаглар мүхтәлиф адамларла, әтраф мүһитлә, иш сәһәләри илә, рәнкарәнк чисм вә һадисәләрлә бу вә ја дикәр дәрәчәдә әлағәдә олур. Һәмһин илләр дөврдә ушағын көрдүјү, ешитдији, дујуб гаврадыгы нә варса, онун характеринә мүвафиг тә'сир көстәрир. Бундан асыл олараг ушагда мүәјјән характер әләмәтләри формалашмаға башлајыр. Әкәр ушағын әһатә олундуғу мүһит, көрүб-көтүрдүјү ичтиман мүнәсибәтләр, һәмчинин онун шәхсијјәтинә тә'сир көстәрән дикәр тәрбијә амилләри, хусусилә үнсијјәтдә олдуғу јашлы нәслин нүмајәндәләри мүсбәт ма'нада јүксәк нүмунә сәвијјәсиндәдирсә, о заман бу әләмәтләр мүсбәт олур, јә'ни ушагда әмәксевәрлик, доғручулуг, дузалук, меһрибанлык, ишкүзарлык, сәлигәлилик, нәзакәтлилик, гајғыкешлик, инсан-

пәрвәрлик кими характер әләмәтләри формалашыр. Әкс тәғдирдә, онда тәнбәллик, дикбашлык, тәрәдик, шылтаглык, пинтилик, јаланчылык, довғалыг, әркөјүмлүк вә с. мәнфи характер әләмәтләр јарапыр.

Совет аиләси вә мәктәбгәдәр тәрбијә мүәссисәләри ејни амаг хидмәт етдикләриндән, ејни мәнәс күддүкләриндән ушгларын характер әләмәтләри дә мүсбәт олур. Бу да һәһигәтдир ки, ајры-ајра әйләләрин һәр бири үчүн спесифи һәјәт тәрзинин мөвчудлуғу үзүндә бә'зи әйләләрдән бағчаја кәл ушагларын характерләриндә нағи чәһәтләрә, мәнфи әләмәтләрә тәсадүф едилир. Бу јашда ушаглар асанлыгла тәлғинә гапылдыларындан вә онларда тәсадүф едилән мәнфи характер әләмәтләри стимутив сәһијјә даһыдығындан бағчаја апарылан планлы ичтиман тәрбиә нәтичәсиндә белә әләмәтләр арадан галдырылыр.

Вәрдишләр, мараглар, габилијјәләр дә ушагларда садәдән мүрәккәбә, ибтидандән алијә доғру тәшәкүл тапыр вә инкишаф едир. Белликлә, ушагларын физиоложи психоложи вә психи инкишафы вә нәмәхсус јол кечир; физиоложи механизмин тәдричлә тәкмилләшмәси вә ушағын әһатә олундуғу мүһитин, алдығы тә'лим-тәрбијәһин тә'сирн нәтичәсиндә психи инкишаф өзүнәмәхсус јол кечир; физиоложи механизмин тәдричлә тәкмилләшмәси вә ушағын әһатә олундуғу мүһитин, алдығы тә'лим-тәрбијәһин тә'сирн нәтичәсиндә психи инкишаф дујудан гаврајыша, механики һәфизадән мәнтиғи һәфизәјә, әјән әмәли тәфәккүрдән образлы тәфәккүрә, орадан да мүчәррәд тәфәккүрә, гејри-ихтијари диггәтдән ихтијари диггәтә, гејри-иради һәрәкәтләрдән иради һәрәкәтләрә, үзвн тәләбатла бағлы садә емоционаллардан ади һиссләрә, бәрпаедичи тәхәјјүдән јарадычы тәхәјјүлә, мәншәт өзүнү апармаг гајдасындан коммунист әхлағи нормаларына—характер әләмәтләринә доғру кедир.

БӘДНИ ӘДӘБИЈАТ НҮМҮНЭЛӘРИ ВАСИТӘСИЛӘ УШАГЛАРЫН ТӘРБИЈӘСИНДӘ АЙЛӘ ИЛӘ БАҒЧАНЫН ӘЛБИР ИШИ

Күлзар БАҒЫРОВА

Бакыдакы 178 нөмрәли ушаг бағчасынын тәрбијәчиси

Мәктәбәгәдәр дөврдә ушагларын тәрбијәсиндә бәдни әдәбијәт мүнүм әһәмийјәтә маликдир. Ушаглар үчүн јазылмыш бәдни әдәбијәт оиларын бәдни тәрбијәсиндә нитглеринин инкишафына, мәдәни тәсирини шүбһә алтына алмау бәдни әдәбијәтлә ишин баш-
тапкылары, конкрет параметрлә-
рә әрә апардығымыз ишдән бәһс
нәтиҗәсидир.

Мәлумдур ки, мәктәбәгәдәр јаш
ушагларда ушаглар һәм айләдә, һәм
ушаг бағчаларында ушаг әдәбиј-
әтнин мүхтәлиф жанрлары илә
дәһшәт олур, онун ән ојағ, образ-
лы марағлы парчаларыны өјрәнир-
лә. Мүшаһидәләр көстәрир ки,
ушаг бағчасында тәрбијә програ-
мында һәр бир груп үзрә әдәбијә-
т кәһиш јер верилмәсинә бахмаја-
н бу сәһәдә иш чох вахт систем-
ли эпизодик характер дашыјыр.
Тәрбијәчиләр ушагларын јашында
оламајага әлләрина кечән
кәһәри охујур, мәзмунуну өјрәт-
лә, әзбәрләтмәјә чалышырлар,
онун нәтиҗәсидир ки, орта груп
ушаглары I, һәтта II сифин дәр-
сәләриндәки ше'рләри әзбәрләјир-
лә.

Тәрбијәчиләрин фәалијјәтидәки
әһәмийәт нәрсәләрдән бири бәдни
мәтериаллар үзәриндә мәшғәләләри
нәһәсәг шәкилдә тәшкил етмәлә-
рәдир. Белә ки онлар, әсасән, на-
һәсәт, һекајәни охујуб мәзмунуну
ушагларә өјрәтмәјә, ше'ри әзбәр-
ләтмәјә чалышырлар. Ушагларын
индишә, өјрәнишә бачарыгларынын
инкишафы, мәзмунун гавранмасы
фәалијјәтләринин формалашмасы
әрә иш унутулур. Бәдни парчала-
н нағыл едилмәси гәјдәләрына
әһәмийәт сечмә, јығчам, јарадычы) нит-
ги образлылығына, ифадәлијјә
нәһәсәсичә әһәмийәт верилмир.

Ушаг бағчаларынын бөјүк вә
мәктәбә һазырлыг группларында
үзәриндә иш апарылмалы бәдни
әдәбијјәтин мүәјјәнләшдирилмәси
чох мүнүм мәсәләдир. Доғрудур,
«Ушаг бағчасында тәрбијә програ-
мында һәр бир квартал үзрә на-
ғыл етмәк, охумаг вә әзбәр сөјлә-
мәк үчүн әдәбијјәтин сизәһысы ве-
рилмишдир. Биз валидејиләрлә, Ба-
кы ушаг бағчаларынын 150 тәрбијә-
чиси вә ушагларла анкет сорғусу
кечирмиш, бир чох ушаг бағчала-
рында мүсаһибә апармышыг.

Валидејиләрлә анкет сорғусу

1. Бәдни әдәбијјәтин һансы са-
һәсилә чох марағланырсыныз?

2. Ушағын бәдни тәрбијәсинин
инкишафы үчүн һансы ишләри кө-
рүрсүнүз?

а) Ушагда динләмә габилитетин
нечә тәрбијә едирсиниз?

б) Ушага нағылетмәни нечә өј-
рәдирсиниз?

в) Ушағын ше'ри ифадәли охума-
сы үчүн нә едирсиниз?

г) Ушағыныз үчүн һансы китаб-
лары алырсыныз?

ғ) Сәһнәләшдирмә үзрә иш апа-
рырсынызмы? Нечә?

д) Ушағын нитгинин ифадәлији
үчүн нә едирсиниз?

е) Ушағын бәдни тәрбијәси илә
әлағәдәр мүшаһидәләри нечә тәш-
кил едирсиниз?

ә) Ушағыныз бәдни әдәбијјәтин
һансы сәһәсилә даһа чох марағла-
ныр? Бу марағланма өзүнү нечә
көстәрир?

з) Ушағын үзәриндә нәзарәт вә
рәһбәрлији нечә тәшкил едирсиниз?

Тәрбијәчиләрлә апарылан сорғу

1. Ушагларын бәдни тәрбијәси-
нин сәвијјәси нечәдир? (Динләмә
бачарығы, нағылетмә бачарығы,

ше'р азбәрләмә, ше'ри ифадәли охума, өзүндән нағыл гурма, сәһнәләшдирмәдә иштиракы).

2. Бәднн әдәбијјатын һансы сәһәсилә даһа чох марагланырсыныз? Соң илдә нәләри муталнә етмишсиниз?

3. Ушаглар бәднн әдәбијјатын һансы сәһәсилә даһа чох марагланырлар?

4. Ушагларын бәднн тәрбијјәсинн сәвијјәсинн нечә өјрәнирсиниз?

Ушагларла фәрди мусәһибә

1. Тәрбијјәчиннн охудугларында нәләри даһа чох севирсән? (нағылы, һекајәни, ше'ри, тәмсилн, тапмачаны, сәјмачаны, аталар сөзүнү, јанылтмачлары, ојун-нағмәләри, сәһнәләшдирмәни).

2. Һансы нағыллары билирсән? (нечә нағыл едир).

3. Һансы тапмачалары билирсән? (мә'насыны билirmi?).

4. Һансы ше'ри билирсән? (нечә охујур?).

5. Ата-анан сәһә шәкилли китаб алырмы? Онлар сәһә китаб охујурму? Һансы китаблары охујублар?

Мә'лум олмушдур ки, програмда адлары чәкиллә әсәрләрин 45 фаизә гәдәринн әлдә етмәк мүмкүн дејил. Бәднн парчаларын 27 фаизи ушагларын јашына вә һазырлығына ујғун дејил.

Сорғуда иштирак едәнләринн әксәријјәти програмда сәһнәчикләрин (ушаг пјесләриннн) олмадығыны, јанылтмач, сәјмача вә ојун—нағмәләрин чох аз олдуғуну көстәрмишдир. Програмда верилән әсәрләрин тематикасы да нөгсанлыдыр. Буну нәзәрә алараг биз бөјүк вә мәктәбә һазырлыг групплары үчүн бәднн әдәбијјат сәјаһысы тәртиб етмишик. Һәмнн сәјаһы әсасында тәртибинә башладығымыз мунтәхабат, шүбһәсиз, ушагларын бәднн тәрбијјәсинн үзрә ишн сәмәрәли тәшкил етмәјә имкан верәчәкдир. Бу ишнн бир чәһәтидир. Биз башга бир мәсәлә, бәднн әдәбијјатын көмәјилә ушагларын бәднн тәрбијјәсиндә ушаг бағчасы илә аиләнин әлбир ишн марагландырыр. Биз тәрбијјәчилә-

рин көмәјилә 125 валидејилә ани сорғусу кечирдик. Сорғуларын нәтичәләри көстәрди ки, онларын 23 бөјүк вә мәктәбә һазырлыг группрыннн ушаглары үчүн китаб охумур, фолклор нүмунәләри үзрә иш кетмир. Һәмнн валидејиләр ушагларла машғул олмаға вахт тәмир, ја да ушағын бағчада һәшәји өјрәндикләриннн зәин едәрә онулла кифајәтләнир, евдә ушаг јормаг истәмирләр. Валидејиләри 7-си бәднн парчалар үзрә ишн ушағын бөјүк гардаш вә бачыларына е'тибар етдикләриннн билдирди. Мә'лум олду ки, 67 нәфәр аиләдә ушагларла бәднн китаблар охујур. Олардан 18 нәфәри аичаг нағылн охудуғуну, 9 нәфәри ше'р охудуғуну, 25 нәфәри һәм нағыл, һәм ше'р охудуғуну, 10 нәфәри һәм нағыл, һәм һекајә, һәм дә ше'р охудуғуну, 5 нәфәри исә олардан әлибә аталар сөзләр тапмачалар, јанылтмачлар, сәјмачалар үзрә дә иш апардығыны билдирди.

Мусәһибә просесиндә аиләдә бәднн әдәбијјат нүмунәләри үзәринннн методикасыны да өјрәниш чалышдыг. Мә'лум олду ки, бу нәсәлә диггәт верән валидејиләри әксәријјәти мәтнн охумаг, узаг бағче ше'рләри азбәрләтмәклә кифајәтләнир. Мәтннн мәзмунунун гавранысы үзәриндә иш, демәк олар иш апарылмыр. Нағыл данышыб вә һекајә охујуб гуртардыгдан соң јалныз 12 валидејн ушаға суалла ла мұрачнәт етмиш, мәзмунун нәбаша дүшүлдүјүнү өјрәнмәјә чалышмыш вә лазым кәлдикдә јәдән охумуш, изаһат вермишди. Јалныз 5 валидејн охунмуш мәтнн мәзмунунун дәрк олунмасы үчүн әјаниликдән истифада етмиш, бунулла да ушағын тәфәккүрүнү нәтигиннн икишәф етдирмәјә чалышмышдыр. Валидејиләрин 9 нәфәри ушағын ифадәли охусу үзәриннннн билдирмишдир. 5 проблем үзрә валидејиләринн бағиәлә әләгәси вә онун ушагларын бәднн тәрбијјәсинә тәсирн мәсәләсинн дә өјрәнмәјә чалышдыг. Мә'л-

ИШ ФОРМАЛАРЫ

Иш формалары өз характери, машгәл- ләрн повләрн.	Яш групплар, машгәлләрнн тәшкилләнн хүсуснләрләрн өз мүддәтн					
	Көрпәяшлыларын I группу	Көрпәяшлыларын II группу	Биринчи кичик групп	Иккинчи ки- чик групп	Орта групп	Бөйүк групп
1. Тәлим машгәл- ләрн.	Ушагын яшыны (анадан оlandан 2,5— 3 аялыга, 2,5—3 аялыг- дан 5—6 аялыга, 5—6 аялыгдан 9—10 аялы- га, 9—10 аялыгдан 12 аялыга гәдәр), сагләм- лыг көзләрләрнн, икин- шаф хүсуснләрләрнн на- зәрә алмагала һәр күн фәрди өз ја еяни вахт- да бир нечә ушагла һәрәхәтләрнн иккинша- фы, масаж гимнасти- ка үзәрә оюн-машгәл- ләр.	Һәфтәдә 2 дөфә ярым- группларла: 1 јаш 6 аялыг, 1 јаш 8 аялыгдан 2—4 ушагла, сонра 2 јаша гә- дәр 5—7 ушагла.	Һәфтәдә 2 дөфә ярымгрупп- ла: (1 групп) 2 или ахы- рында бү- түн группла	Һәфтәдә 3 дөфә бүтүн ушагларла еяни вахтда, бунлардан икисн машгәлә үчүн аярымнын вахтда, бирн ачыг һанада көзләрләрн саатында.		Мәктәбә назырлар группу
2. Күн режаминдә илман сагләмләшдир- ма ишләрн: 1. Сәһәр гимнасти- насы, 2. Көзләрн дәрә- кәтләрн оюнлар өз ил- ман машгәлләрләрн.	Фәрди	10—15 дөг.	Һәр күн 4—5 дөг.	5—6 дөг.	6—8 дөг.	8—10 дөг.
3. Бөдән тәрбијәси		1) 8—10 дөг.	10—15 дөг. 6—8 дөг.	15—20 дөг. 6—10 дөг.	20—25 дөг. 8—10 дөг.	25—30 дөг. 10—12 дөг.
			Һәр күн икн дөфә I-сн сәһәр, II-сн ахшам көзләрләрнн			
			2) 5—10 дөг.	5—10 дөг.	8—12 дөг.	10—15 дөг.

1. Бөдөн тәрбијәси саяты.	—	—	—	—	Лагым көддидә мингәләрнин мәзмунун мәнафин 1—2 дөг.
2. Бөдөн тәрбијәси бајрам.	—	—	—	—	—
3. Фәал истирафәт.	—	—	—	—	—
4. Ушагларын мүс-тәтил һәрәмкә фәали-јәти.	—	—	—	—	—
5. Кәзә ташшыры.	—	—	—	—	—
Ајао бар-ишк дөфә	20—30 дөг	20—30 дөг	20—30 дөг	30—45 дөг	45—50 дөг
				илдә ишк дө-фәдән аз ол-мадан 60 дө-тәһәдән чох олмадан.	2—3 дөг

Кәвәртәлдә бир дөфәдән аз олмајараг

Бунун характеры вә мүддәти ушагларын фәрди хусусијәтләриндән вә онла-рын тәләбидән асылы оларәг тәрбијәсини рәйбәрлијә алтында келир.
Сәһәр кимәстәкәсә, һәрәкәтли оуулар, физики мүмәрисәләр тәрбијәчи-нин ташшырыгы үзрә өз шәрәитиндә кәлгәдәһәләрә бирликдә кәчирилир.

едән мүхтәлиф функсијалары вә адантасијә гәбилијәти, физики вә әгли иш гәбилијәти; шәхсијәтин мүсбәт әхлаги-иради әләмәтләринин, мүстәғиллијин вә фәзәллыгы тәрби-јә едилмәси; ушагларын мәгсәдәмү-нафиг һәрәкәти фәзәллыгы үчүн шә-рантин јарадылмасы; һәјәт үчүн әзәури олан һәрәкәт нөвләринин формалашмасы; јерин, гачын, һол-панма, сүрүнмә, әтмә, тутма, тул-ланма, хизәкдә кәзмә, үзмә, вело-

сипед сүрмә; әлләрин, ајагларын, бәдәннин, башын һәрәкәти; сыраја дүзүлмә вә јениндән дүзүлмә; ојун фәзәлијәтинин формалашмасы; фи-зики кәјфијәтләрин инкишафы; чәддлик, о чүмләдән һәрәкәтләри әләгәләндирмә гәбилијәти, үмүми давамлылыг, сүрәтлик, гүвәзәтли-лик, кәјфијәти, һәмчинин мүвәзи-нәти сахлама бачарыгы; гәмәтин дүзкүн формалашмасына, ајаг әл-тынын дүз олмасынын гәршысынан

алымасына көмәк етмәк; физики мәшгәләрә вә ојуна мәшгул ол-мағын фәјдәси, әсас кикијеник тә-ләбләр вә давараныш гәјдәләри һаг-гында мүнафиг тәсәввүр вә бәли-јин формалашмасы; мүхтәлиф һә-рәки фәалијәтдә фәал иштирак ет-мәјә һәвәс тәрбијә етмәк.

Ушаг бағчасында физики тәрбијә вәзифәләринин һәлл едилмәси мәг-сәдәмүнафиг һәрәки режимә көмәк едир, тәрбијәчи тәрәфиндән һәр күн

мүхтәлиф формада тәшкил едилән физики мұмарисәләр вә ојунлар, ушағларын мүстәгил һәрәки фәәлијјәтләри бунун әсасыны әмәлә кәтирир. Бәдән тәрбијәси програмында ашағыдакы иш формалары көстәрилмишдир ки, бу да һәр бир јаш группунун күндәлик һәрәки режимини һәјәтә кечирилмәсини мүәјјәнләшдирир (формаја бах).

Илдә ики дәфә (јанварын әввәлиндә вә мартын ахырында) бир һәфтәлик каникул төвсијә едилир. Каникул вахты әгли фәәлијјәтлә

алағадар олан мәшғәләләр дәр олунар, бунун әввәсиндә физики тәрбијә үзрә бүтүн иш формаларында кениш истифадә едилир, әмәк вә бәдән јарадычылығ фәәлијјәти, сә дә турист јүрүшү апарылыр.

Ушағларын һәрәки фәәлијјәтини тәшкилинә ајрылан саатларын тәминин мингалары, сәһәр кимнастикасына, мәшғәләләрә, һәрәкәтли ојунларә, сәһәр, ахшам кәзинтиләриндә физики мәшғләрә ајрылан саатла ашағыда верилмишдир.

Јаш группалары

Вахт	Кәрпә јашлыларын I групы	Кәрпә јашлыларын II групы	I кичик груп	II кичик груп	Орта груп	Бөјүк груп	Мәктәбә һазырлығ групы
Күн	Фәрди тәләбләриндә кәрә	18—25 дәг.	34—45 дәг.	35—50 дәг.	45—55 дәг.	55 дәг. 1 саат 10 дәг.	1 с. 10 д. 1 с. 20 д.
Ил		72—100 саат	120—180 саат	140—300 саат	180—220 саат	220—280 саат	280—300 саат

Һесаблама 5 күнлүк иш һәфтәси илә ишләјән ушағ бағчаларынын илдә 11 ајы һесабы илә көтүрүлмүшдүр. (48 һәфтә). Буна әлавә оларәг ил мүддәтиндә идман дәһиғәләриндә, асудә вахтларә, бајрамларә мәктәбәгәдәр јашда олан балачалар үчүн 10 саат, бөјүкләр үчүн исә 27 саатә гәдәр вахт ајрылмышдыр. Ушағларын ушағ бағчасында мүстәгил һәрәки вахтлары вә евдә физики мәшғләри онларын, әсасән, фәрди хүсусијјәтләри илә мүәјјән едилир. Мүстәгил ојунлар ушағларын фәаллығынын башлыча мәнбәјидир.

Һәрәкәтли ојунларын, физики мәшғләрин апарылмасы, һәмчинин мүвафиг шәрәитин јарадылмасы вә ушағларын һәрәки фәәлијјәтә тәһрик едилмәләри јолу илә бүтүн күн әрзиндә онларын һәрәки фәаллығыны сәмәрәли тәмин етмәк чох

әһәмијјәтлидир.

Ушағ бағчасында физики тәрбијәнин башлыча мәзмунуну һәрәкәт фәәлијјәтин мүхтәлиф нөвләри вә һәрәкәтли ојунлар тәшкил едир ки, буна ушағлар јијәләнмәлә вә ојунла мүнтәзәм мәшғүл олмалыдырлар. Булар әсас һәрәкәтләрдир: јериш, гачыш, һоппанма, атыма, тулма, гулланма, дырмәнма, сүрүмә, әл, ајағ, бәдән үчүн үмуми иш кишафетдиричи мәшғләр (әшја илә вә әшјасыз), рәгс мәшғләри, сыра дүзүлмә вә јенидән дүзүлмә ојунла (һәрәкәтли вә идман элементләри илә), идман мәшғләри (хизәкдә, вә лосипедлә вә с.).

Програма һәмчинин һәрәки кәфијјәтләрин инкишафы, гамәти дүзкүн формалашмасы вә ајағларын алтынын дүз олмасынын гәшшысыны алан хүсуси мәшғләр и

тутулмушдур. Дүзкүн гамә-
тәһи рәһи ушағын нормал үмуми
инкишафыдыр.

Гамәтин тәрбијә едилмәси ушаг
бағчасынын бүтүн тәрбијә-тәлим
инкишадында һәјата кечирилмәлидир.
Бәр јаш группундан о биринә кеч-
ерә програм материалы тәдри-
жә жүрәккәбләшир, ләкин һәр бир
группа үчүн јалпыз јени тәлим
материалы верилир. Мөһкәмләндир-
илә әсас бачарыг вә вәрдишләрин
тәһсилләшдирилмәси, физики ке-
чирәтләрин инкишаф сәвијјәси-

нин јүксәлмәси вә ушагларын иш
габилијјәтинин јажшылашмасы
үчүн бүтүн сонрақы јаш груп-
ларында физики мәшг вә
ојунларын мүнәзәм, јени
кејфијјәт сәвијјәсиндә апарылмасы
нәзәрдә сахланылмышдыр. Бурада
һәрәкәт техникасынын јени эле-
ментләринин мәнимсәмәк, ушаг ор-
ганизми үчүн нәзәрдә тутулмуш
физики јүкү тәдрижән артырмаг чох
әһәмијјәтлидир.

Ушаг бағчасынын группларында
програм материалынын бөлүшдү-
рүлмәси ашағыдақы кимидир:

Һәрәкәт нөвләри	Јаш групплары вә саатларын мигдары				
	I кичик групп	II кичик групп	Орта групп	Бөјүк групп	Мәктәбә һазырлыг группы
Бәрәкәт нөвләри					
Бәрәкәт нөвләри	60	64	65	74	86
Бәрәкәт нөвләри	12	10	8	8	10
Бәрәкәт нөвләри	14	16	18	20	22
Бәрәкәт нөвләри	10	12	13	16	20
Бәрәкәт нөвләри	12	12	12	14	16
Бәрәкәт нөвләри	12	12	14	16	18
Бәрәкәт нөвләри	38	40	45	56	60
Бәрәкәт нөвләри	4	4	4	6	6
Бәрәкәт нөвләри	4	4	4	6	10
Бәрәкәт нөвләри	12	12	12	14	18
Бәрәкәт нөвләри	62	62	66	80	90
Бәрәкәт нөвләри	—	14	24	44	54
Бәрәкәт нөвләри	—	7	10	16	22
Бәрәкәт нөвләри	—	—	—	12	14
Бәрәкәт нөвләри	—	—	6	10	12

Үзмәк

Бу мәшғәләләрин кечирилмәси шәраитдән вә тәлим
курсунын мүддәтиндән асылдыр.

Мәзмуну көстәрилмиш програм
мүхтәлиф мәшг нөвләринә, ојун-
ларә бөлүшдүрүлмүш саатлар тәг-
рәблидир. Хүсуси иглим шәраитин-
дә, өлкәнин реҗионал тәбиин шәра-
итиндән, әһалинин милли әһәми-
әсиндән асылы оларәг мәғсәдәмүва-
фәт дәјишикликләр апармаг мүм-
кинәдир. Өлкәнин чәнуб рајонларын-
да конкидә кәзмәк чарх үстүндә
мәзмәклә әвәз олуна биләр, хоккеј
өт үстүндә ојнамаг, хизәк кәзин-
гәләринә ајрылмыш саатларын
бағшта нөв мәшгләрә бөлүмәси
мүмкүндир.

Мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәлә-

риндә халг ојунларындан, әһәми-
физики мүмәрисә нөвләриндән ке-
ниш истифада етмәк ләзимдыр.

Материалын мәзмуну вә бөлүш-
дүрүлмәсиндә ушагларын һәр тә-
рәфли физики һазырлығынын јүк-
сәлмәси үчүн даһа әлвериниш шә-
раитин јарадылмасынын мәғсәдәү-
гун һесаб едилмәси чох әһәмијјәт-
лидир. Физики һазырлығын јохлан-
масы илдә ики дөфә тәрбијәчи тә-
рәфиндән һәјата кечирилир, бу јох-
лама методик төвснјәләр әдәбијја-
ты, әсас һәрәкәтләрин инкишафы-
нын орта көстәричиләри әсасында
вә програмда гејд олунан мүхтәлиф

јашлы ушагларда апарычы һәрәкәт кејфијјәтләринин нәзәрә алынмасын илә апарылып.

Физики тәрбијәнин вәзифәләринин һәлл едилмәси үчүн ушаг бағчасынын бүтүн сағламлашдырычы чәһәтләринин даим һәјата кечирилмәсинин чох мүнүм вә башлыча әһәмијјәти вардыр, әлверишли кикијеник шәраитин јарадылмасы, ушагларын ачыг һавада кифәјәт гәдәр олмалары, онлара гајғы илә гулдуг етмәк вә с. ушаг бағчасынын үмуми програмынын «Ушагларын һәјатынын мұһафизә едилмәси вә сағламлығынын мөһкәмләндирилмәси» бөлмәсиндә режимин дүзкүн тәшкилине, мөһкәмләндирмәјә, ән јахшы кикијеник шәраитин јарадылмасына (бинанын, кејимин, ојунчаг вә вәсаитин кикијенасы), бөјүмәкдә олан ушаг организминин јаш тәләбләринә мұвафиг јемәклә тәмин едилмәсинә тәләбләр гојулмушдур. Шәхси кикијена тәләбләринә вә ушагларда шән әһвал-руһијјәнин үстүндүјүнүн мұһафизә едилмәсинә хејли фикир верилир. Сағлам һәјәт тәрзи вә ушагларын кикијеник тәрбијәси, һәмчинин мәгсәдәмұвафиг физики јүк мұнтәзәм тибби педагожи нәзарәт алтында тәмин олушур.

Ушаг бағчасында физики тәрбијә ишиндә режимин, јемәјин, мөһкәмләндириши проседурларын тәјин едилмәсинә, физики мәшгләрин, ојунларын сечилмәсинә фәргли јанашма көзләнилип. Бурада јаш, сағламлыг вәзијјәти, физики инкишаф вә һазырлыг, ушагларын фәрди, физики инкишаф хусусијјәти нәзәрдә тутулур.

Ушаг бағчасынын мүдир, педагожи вә тибб ишчиләри ушагларын һәјатынын тәһләкәсизлијини тәмин етмәли, ушаг задәләнмәләринин гаршысынын алынмасын көзләмәлидирләр. Тәрбијәчи идман мәшгләринин гурулушунә вә апарылмасы үзрә бүтүн әсас методик тәләбләри јеринә јетирмәклә ушагларә өзүнү мұһафизә, јолдашларыны мұһафизә вә онлара көмәк етмәјин садә пријомларыны өјрәдир, ушагларын јорулмаларыны, иштизамлы олма-

ларыны, кикијеник гајдалары јеринә јетирмәләрини тәмин едир.

Физики мәшгләрлә вә һәрәкәтләр ојунларла апарылан мәшгәләрлә мусиги рәһбәри груп тәрбијәчисинә көмәк көстәрип, мәшгәләнн мусиги алтында апарылмасын тәмин едир. һәким вә тибб бачысы вахт ашыры мұшаһидә апарыр вә мәшгәлдә физики јүкү гијмәтләндирип мәгсәдәмұвафиг һәрәки фәаллығы тәмин едән мәшгләр вә ојунлар сечмәкдә тәрбијәчиә көмәк көстәрип, ушаг хәстәләндикдән сонра мәшгәләјә бурахылдыгда мұвәггәт оларәг һәрәки фәаллығы вә физики јүкү мәһдудлашдырмаг һаггында төвсијә верир. Валидејиләр күтләв тәдбирләрин тәшкилине көмәк едир.

Програм

Көрпәјашлыларын биринчи груп (һәјатын биринчи или).

Вәзифәләр. Башы дүз тутмаг, узандыгы вәзијјәтдә чеврилмәк, имәкләмәк, сүрүнмәк, отурмаг, ајаг үстә дурмаг вә јеримәк бачарыны сабитлик, локомотор функцијаларын инкишафын тәмин етмәк, әшјаларла фәалијјәти тәкмилләшдирмәк, ушагын һәрәкәти фәаллығын инкишафы үчүн шәраит јаратмаг, онда мұстәгил һәрәкәтләре мұсбәт емоционал мұнасибәт тәрбијә етмәк.

Анадан оладан 2,5—3 ајлыға гәдәр

Јан тәрәфи үстә узанмыш вәзијјәтдә бел сүтунуну гејри-ихтијар дүзәлтмәк. Гарныүстә узанмыш вәзијјәтдә вә јашлынын гучагында (саллаг вәзијјәтдә) бел сүтунуну вә ајаглары дүзәлтмәк. Јашлынын гучагында шагули вәзијјәтдә олдугда башы дүз сахламаг. Ики-үч һәфталикдән гарныүстә узанмаг вә чијиләрә дајаг вермәклә башы галдырмаг, сахламаг вә дөндөрмәк. Ајаг бармагларыны гејри-ихтијари ачмаг вә бүкмәк, ајаглары узадылыгмаг. Гарны үстә вә далы үстә узанмыш вәзијјәтдә ајаглары илә итәләмәк. Асылмыш әшјаја элини

...нэг вэ ону көтүрмәжә чәһд етмәк
...тарла үнсийјәтдә шән, там
...ма комплекс» илә реакция
...чәһд вермәк: күлмәк,
...чыхармаг, гыгылдамаг, әл вә
...һәрәкәт етдир-

3—3 ајлыгдан 5—6 ајлыға гәдәр
Базу өнүнә (дирсәкдән ашағы)
...һәрәк гарны үстә узанмаг, бу
...әтдә бәдәни галдырмаг (3—
...ајлыгдә), голлары дүзәлтмәклә
...галкмаг (5,5—5 ајлыгдә), да-
...јаныүстә (3,5—4 ајлыгдә),
...үстә (5—5,5 ајлыгдә), гарны-
...далыүстә) (6 ајлыгдә) чев-
...Ојунчаға гәдәр, јашлыја
...чәһд ушаға тәрәф имәк-
...Далыүстә узанмагла ајагла-
...маг вә ачмаг. Әшјаларла фә-
...тәкмилләшдирмәк: әлләри
...тәрәф истигамәтләндир-
...ону ики вә бир әли илә көтүр-
...вә сахламаг, јелләтмәк, һәрәкәт
...атмаг, һәр әлине ојунчаг
...маг, онлары ејни вахтда әли-
...сахламаг. Ахтармаг фәалијјәт
...мәк («һарададыр?» суалына
...). Үнсийјәт, нәғмә, мусиги
...просесиндә фәал һәрәкәт
...иһадәли емоционал реакси-
...кәстәрмәк.

5—6 ајлыгдан 9—10 ајлыға гәдәр
Фәал имәкләмәк. Әл вә ајаг үстә
...маг. Сүн'и тәпәчик үстүндә ју-
...ашағы имәкләмәк.
Ики вә бир әлиндән тутмагла
...турмаг. Мүстәгил узанма вәзијјә-
...отурмаг вәзијјәтинә, отурмаг
...отурмаг вәзијјәтинә
...тутмадан отурмағы бачар-
...маг.

Ики әли илә тутмагла ајагүстә
...маг. Голтуғундан тутмагла ад-
...етмәг, ики әли илә тутмагла
...атмаг. Әлләри илә дајанмаг,
...тутмагла дурмаг вә отурмаг, әшја-

нын хассәсини иһадә едән һәрәкәти
јеринә јетирмәк, резни ојунчағы
сыхмаг, шарлары дијирләмәк, ки-
чик әшјалары бөјүк әшјаларын
(кубикләрин, сәбәтин) ичинә гојмаг
вә чыхармаг. Әл чалмаг, әл вермәк,
әшјаны вермәк. Јашлынын сөзү илә
отурмаг. Мусиги илә рәгс етмәк.

9—10 ајлыгдан 12 ајлыға гәдәр

Әвәлләр мәнимсәдикләри һәрә-
кәтләри тәкмилләшдирмәк: имәк-
ләмәк, сүн'и тәпәчик дурмаг вә
енмәк, чөмбәлмәк вә дурмаг, чох
һүндүр олмајан әшјанын (јешијин)
үстүнә чыхмаг дүшмәк, тирин әл-
тындан имәкләјә-имәкләјә кеч-
мәк, әлләри илә дајагдан тутмадан
ајагүстә дурмаг вә отурмаг. Ајагла-
ры мөјјән гәјдада сахламагла әјил-
мәк вә дүзәлмәк. Мүстәгил јеринә
јијәләнмәк, бир әшјадан о биринә
кечмәк, әлләри илә дајагдан тут-
магла пилләкәнә вә сүн'и тәпәчик
чыхмаг вә дүшмәк. Јашлынын көс-
тәрдији истигамәтлә јеримәк (јаны-
ма кәл, кукланы кәтир). Арабанын
далынча јеримәк.

Мөјјән нәтичә әлдә етмәклә әш-
јаларла фәал фәалијјәт кәстәрмәји
бачармаг: бир әшјаны о биринин
ичинә гојмаг, гутунун гапағыны ач-
маг вә бағламаг, һалгалары мәфтилә
тахмаг вә чыхармаг, бир әшјаны о
биринин үстүнә гојмаг) бир кубики
о биринин үстүнә гојмаг); практик
фәалијјәтдә мүстәгилләјә мөвәффәг
олмаг; ојунчагларла мәшгул олмаг
вә фәаллыг, шән вә сакит характер-
ли мусиги илә садә рәгс һәрәкәтлә-
рини јеринә јетирмәк. Ушагларда
күлүш, сәс, чанлы һәрәкәт јаратмаг
мәгсәдилә әјләнчәли ојунлар апар-
маг: «Кизләнпач», «Машын ду-ду»,
«Бармаг», «Гурулан ојунчагларын
кәстәрилмәси», «Топла ојунлар».

(Арды вар)

АЗƏРБАЙҶАН ССР МААРИФ НАЗИРЛИҶИНДƏ

Маариф НазирлиҶинин коллектијасы «Загатала, Балакəн вə Гах районларынын азкомплектли ибтидан синифлєриндє тəлим-тəрбијə ишинин тəшкили вə шакирдлєрин билик кєйфијјєтинин вєзијјєти haггында» мєсєлє мўзакирə етмишдир.

Коллектија «Загатала, Балакəн вə Гах районларынын азкомплектли ибтидан мəктəблєриндє тəлим-тəрбијə ишинин тəшкили вə шакирдлєрин билик кєйфијјєтинин вєзијјєтинə dair» Баш мəктəблєр идарєсинин арайышыны динлəјəрəк гєјд етмишдир ки, haзырда республикада 496 азкомплектли ибтидан мəктəбдə 12 мин нəфərə jaхын шакирд тəхсил алыр. Ејни заманда сон иллєрдə ибтидан синифлєри комплект олан сəккизиллик вə орта мəктəблєрин дə сајы артмышдыр.

Комплект синифлєрдə ишлəјən мўəллимлєр үчүн ихтисасартырма курслары тəшкил едилмиш, мўəллимлєрə кəмəк мəгсəди илє бир нечə методик материал haзырланмышдыр. 6 jaшлыларын комплект синифлєрин тєркибиндə мəктəблєрə чəлб едилмєси иши кенишлənмишдир.

Тəлим-тəрбијə ишлєринин вєзијјєти өјрəнилмиш Загатала району-нун Узунгазмалар, Балакəн району-нун Пүшгатала мəктəблєриндє дєрслєрин мўасир үсулларла тəшкили, əјани вəсаятлєрдən, дидактик материаллардан истифада олунмасы, шакирдлєрин мўстəгил ишинин тəшкили сaһəсиндə даһа jaхшы иш апарылараг шакирдлєрə програмын тəлəблєри əсасында атрафлы биликлєр верилмєсинə наил олунмушдур. Мўəллимлєрдəң Күлрə Əлијєва (Гах), Мəммəd Бүлбүлəјєв (Балакəн), Ёєјкəнд Рəнимова (Загатала) ејни вахтда бир печə синифлєрдə ишлəмəк сaһəсиндə мўсбəт тəчрүбə

алда-едəрəк шакирдлєрин оху вə jaзы вєрдишлєринə јијələnmєси, мəсəлə вə мисалларын haлли, мусиги вə нөгмə, тəсвири инчəсанəт, əмəк тəлимин үзрə мўəјјən мəлуматларын мəннмєсəмєси сaһəсиндə ардычыл иш апарылыр. Тəк синифлєр үчүн тəсдиг едилмиш тəдрис планы вə програмлары илє ишлəјən бу мўəллимлєр шакирдлєрин мўстəгил ишинə кениш јер верир, ајры-ајры синифлєрдə иши дүзкүн нөйбələшдирир, фəйлєрин əлағəли тəдрисиндə дигтəт јетирир вə тəлимин тəрбијə едичи имканларындан кениш истифада едирлєр.

Коллектија гєјд етмишдир ки, азкомплектли ибтидан мəктəблєрин ишиндə мўəјјən нөгсанлар да вєрдыр. Бу, синифлєрин комплектлəшдирилмєсиндə, дəрс чəдвəлинин тəрлибиндə, күн режиминдən истифада едилмєсиндə, дəрслєрин тəшкилиндə, шакирдлєрин, билик кєйфијјєтиндə, мəктəблєрдə, мадди-тəдрис базанын јарадылмасында, бу сəһəјə рəһбэрлик вə нəзəрəни тəшкилиндə, мўəллимлєрин методик haзырлығынын артырылмасында өзүнү даһа чох кəстəрир. Күллүк, Күдүлү мəктəблєриндə haзырлыг синифлєри мўстəгил ишлəмəк вєрдишинə нисбəтən јијələнмиш II вə ja III синифлєрлə дєјил, мўəллимлə иши даһа чох тəлəб едən I синифлєрлə комплектлəшдирилмишдир.

Загатала районунын Кебелоба кəнд мəктəбиндə дəрс чəдвəллєрə дүзкүн тəртиб едилмəмиш, күн режиминдən истифада олунмасында мəктəб Низамнамєсинин тəлəблєрə позулмушдур. Ихтисаслы рус дил мўəллимлєри илє тəмин едилмиш Гахбаш, Шыхлар, Күллүк (Гах), Даначы 4 нөмрəли (Загатала) мəктəблєриндə бу фəннин тəдрисини

иниңде да нөгсанлар бардыр. Аз комплект синифләрде рус тили аҗрыча тәдрис едилмәли ол-
дур. Бахмајараг бу фәнни тәдрис
мүәллимләр һәфтәдә 18 саат
6 саат ишләјирләр. Мүәл-
лимләр дәрсләрә һазырлыгсыз кә-
ләм, күстәгил ишләри дүзкүн тәш-
кил етмиҗ, дәрседә әјани вәсәнтдән,
техник материаллардан истифада
еделәләр. Програмда нәзәрдә ту-
рған синифдәнхарич оху, үмуми-
тарихи дәрсләр пис тәшкил олу-
р. Экскурсиялара, тәбиәти өјрән-
дәләр дәир мәшгәләләрә әһәмијјәт
берилмиҗ.

Шәкирдләрин билик кејфијјәти
программын тәләбләриндән хејли
еңишдир. Гах рајонунун Шыхлар,
Күлүк вә Күлүк кәнд ибтидаи
мәктәбләриндә һәтта II—III синиф
шәкирдләринин оху вәрдишләри хеј-
ли еңишдир. Загатала рајонунун Ке-
ләбе кәнд ибтидаи мәктәбинин
мүәллимә Н. Исмајилова ријазия-
танын програм тәләбләринә әмәл
ејәләр. Ибтидаи дәрс дедији синифләр-
дә ушаглар ади мәсәлә вә мисалла-
р ади едә билмиҗләр. Балакән
рајону үзрә 6 синифдә ана дилин-
и апарылан јохлама јазыда ишти-
рак едән 160 нәфәр шәкирддән јал-
дан 40 фәнзи мүвәффәг олмуш-
лар.

Азланылан мәктәбләрдә әмәк
тәлими, нәғмә вә мусиги, рәсм, тәс-
вир иччәсәнәт, бәдән тәрбијәси
шәкирдин тәдриси үчүн һеч бир
шәраит јарадылмамышдыр. Үмуми-
тарихи, ушагларын әмәк, естетик
вә физик тәрбијәси үзрә зәиф иш
ејилмиҗ.

Чәдди нөгсан кими гејд олунма-
мышдыр ки, һеч бир шәраити олмајан
Гах рајонунун Гахбаш ибтидаи
мәктәбиндә күнүзадылмыш груп-
палар, мәшгәлә саатларындан
ади јалныз сә тапшырыгларынын
ишләри јәтирилмәси үчүн истифада
еделмиҗдир.

Мәктәбләрдә сәһијјә-сағламлыг
шәраити тәшкилине аз фикир вери-
лмиҗ. Ушагларын һәким мүәјинәси-
нә кечирилмәси, онларын јашына
ади парталардан истифада етмәси,

синиф отагларынын ишыглыгы, тә-
мизлији вә тәртибаты тәләбләрә ча-
ваб вермиҗ. Ушаглар дәрсә мәктәб-
ли формасында кәлмиҗләр.

Азкомплектли ибтидаи мәктәбләр-
рин ишинә рәһбәрлик, нәзәрәт вә
әмәли көмәк дә зәиф олмушдур.
Мәктәбләрә нечә илдир ки, тәдрис-
әјани вәсәнт вә тәлимин техник
вәсәнтләри верилмәмиш, бу синиф-
ләрдә ишләјән мүәллимләрин иш-
тисасартырма курсларына кәндә-
рилмәси, методбирләшмәләрин тәш-
кили, габагчылар тәчрүбәсини өјрәни-
либ јажылмасы вә с. кими мәсәлә-
ләрә аз диггәт јәтирилмишдир. Гах
рајонунда азкомплектли синифләр-
рин ишинә нәзәрәт хүсусилә зәиф
олмушдур. Сон беш илдә бу синиф-
ләрин иши бир дәфә дә өјрәнилмә-
миш, мәктәбләрә һеч бир әмәли кө-
мәклик көстәрилмәмишдир. Әмәк
интизамынын зәиф олмасынын нә-
тичәсидир ки, Шыхлар кәнд мәктә-
биндә мүәллим һеч бир сәбәб ол-
мадан дәрсә кәлмиҗ, Күлүк кәнд
ибтидаи мәктәбиндә мүәллим мәк-
тәбдә олдуғу һалда, дәрси бош ке-
чир, ушагларын дәрседә иштиракы-
ны тәмин етмиҗ, онлара гаршы фи-
зик чәзә тәдбири тәтбиг едир.

Азкомплектли мәктәбләрин шәбә-
кәсинин тәкмилләшдирилмәси илә
әлағәдар јерли халг маариф орган-
лары конкрет тәдбирләр көрмәмиш,
шәкирдләри дашымаг үчүн колхоз
вә совхозлара сатылмыш автобуслар
бу ишин јахшылашдырылмасына һеч
бир көмәк етмәмишдир.

Коллектија гејд етмишдир ки, ејни
вахтда бир нечә синифдә ишләмәк
проблеми илә әлағәдар нечә илләр-
дир ки тәдгигат ишләри апарылма-
мыш, белә синифләрин сајынын
артмасына бахмајараг мүәллимләр
иштисасартырма курслары илә әһә-
тә едилмәмиш, азкомплектли си-
нифләрдә тәлим вә тәрбијә ишләр-
ринин тәшкили методикасы ишлән-
мәмиш, азкомплектли синифләрдә
ишин тәшкили педагожи мәтбуатда
зәиф ишыгландырылмышдыр.

Коллектија музакирә олунан мәсә-
лә илә әлағәдар гәрар гәбул ет-
мишдир. Гәрарда дејилир:

1. «Загатала, Балакэн və Гах районларында азкомплектли ибтидан мәктәбләрдә тә'лим-тәрбијә ишинин тәшкили və шакирдләрин билик кејфијјәтинин вәзијјәтинә даир» Баш мәктәбләр идарәсинин арайышы нәзәрә алынсын.

2. Гах РХМШ-ын ибтидан мәктәбләриндә тә'лим-тәрбијә ишинин тәшкили һаггында маарифјаны шуранын гәрары нәзәрә алынсын.

3. Нахчыван МССР Маариф Назирлији, ДГМВ ХМШ, Баки Шәһәр ХДС Ичранјјә Комитәсинин Баш халг маариф идарәси, бүтүн район (шәһәр) ХМШ-лардан тәләб едилсин:

— азкомплектли ибтидан мәктәбләрин шәбәкәсинин тәкмилләшдирмәк мәғсәди илә алағәдар һәр бир ибтидан мәктәбин перспектив инкишафы ајрыча нәзәрә алынмағ шәртилә конкрет тәдбирләр һазырлајыб һәјата кечирсинләр;

— азкомплектли ибтидан мәктәбләрдә вә азкомплектли синифләрдә тә'лим-тәрбијә ишләринин тәшкили вәзијјәтинин вә шакирдләрин билик кејфијјәтинин сәвијјәсинин өјрәниб коллекијә ичласында, маарифјаны шураларда һәртәрәfli мүзакирә етсинләр, мүвафиг тәдбир һазырлајыб һәјата кечирсинләр;

— азкомплектли ибтидан мәктәбләрин мадди-техники вә тәдрис базасыны јахын вахтларда јахшылашдырмағ үчүн гәти тәдбирләр көрсүнләр;

— ејни заманда икя синифдә ишләмәк үсулларынын тәкмилләшдирилмәси, һәмин мүәллимләрин методик мәркәзинин јарадылмасы, онлара әмәли көмәклик көстәрилмәси, ачығ дәрсләрин тәшкили вә габагчыл тәчрүбәнин үмумиләшдирилиб јайылмасы саһәсиндә методкабинетләрин ишини күчләндирсинләр;

— һәр бир азкомплектли мәктәбләрдә шакирдләрин естетик, әмәк вә физики тәрбијәси саһәсиндә иш апармағ үчүн шәраит јарадылмасы-

ны тә'мин етсинләр.

4. Малијјә-план идарәси (Р. Һабилов јолдаш) азкомплектли ибтидан мәктәбләрин шәбәкәсинин тәкмилләшдирилмәсинә хусуси диғгәт јетирсин, бу мәктәбләрдә тә'минат хатиринә күнүузадылмыш групларын тәшкил едилмәсинә јол вермәсин.

5. Баш мәктәбләр идарәси (А. Чәһанкиров јолдаш) азкомплектли ибтидан мәктәбләрдә вә азкомплектли синифләрдә тә'лим-тәрбијә ишинин јахшылашдырылмасына нәзәрәт јетирсин вә бу саһәдә јерли халг маариф органларына әмәли көмәклик көстәрсин.

6. Баш инспекција (Н. Абдуллајев јолдаш) комплекс јохламалар заманы азкомплектли мәктәбләрин ишинә хусуси диғгәт јетирсин.

7. Азәрбајҹан ЕТПЕИ (З. Гарәлов јолдаш) ејни заманда бир нечә синифдә ишләмәјин методикасынын тәкмилләшдирилмәси үзрә експериментин кенишләндирилмәси, бу синифләрдә тә'лим-тәрбијә ишинин тәшкили методикасынын ишләnmәси үзрә конкрет тәдбирләр көрсүн.

8. Програм-методика идарәси (Һ. Маһмудов јолдаш) азкомплектли мәктәбдә ишләјән мүәллимләр үчүн «Азкомплектли синифләрдә тә'лим-тәшкили» адлы методик вәсәитин чап олунмасыны тә'мин етсин (1983-чү илин сентјабр ајына кими).

9. ММТИ (М. Мусајев јолдаш) азкомплектли синифләрдә ишләјән мүәллимләр үчүн мүнтәзәм оларак ихтисасартырма курслары тәшкил етсин. Мүәллимләрә әмәли көмәклик көстәрмәк мәғсәди илә бир нечә синифдә ејни вахтда ишләмәк јолларындан вә габагчыл тәчрүбәдән бәһс едән методик төвсијәләрин һазырланыб јерләрә көндәрилмәсини тә'мин етсин.

10. Гәрарын ичрасына нәзәрәт Баш мәктәбләр идарәсинә тапшырылсын.

СВЕТОФОР
(апликасија)

a

б

в

г

д

е

ж

з

и

к